Enig groeiherstel in 2013

Begrotingstekort 2,7% in 2013

1206814_1e4pag.indd 1 17-09-12 12:33

1206814_1e4pag.indd 2 17-09-12 12:33

Macro Economische Verkenning 2013

Sdu Uitgevers, Den Haag, september 2012

1206814_1e4pag.indd 3 17-09-12 12:33

Auteursrecht voorbehouden
© Sdu Uitgevers, Den Haag 2012
© Centraal Planbureau, Den Haag 2012

ISBN 978 90 12577 05 2

1206814_1e4pag.indd 4 17-09-12 12:33

Inhoud

Woord vooraf—7

1 Samenvatting—8
1.1 Samenvatting en inleiding—9
1.2 Beschouwing—15

2 De economie in 2012-2013—20
2.1 De internationale economie—21
2.2 De Nederlandse economie—28

3 Begroting en koopkracht—40
3.1 Inleiding—41
3.2 Collectieve uitgaven—43
3.3 Collectieve lasten—47
3.4 Overheidsschuld—48
3.5 Koopkracht—49
3.6 Beleidsuitgangspunten—52

Bijlagen—57

Verklaring van afkortingen—84

Lijst van kaders in hoofdstukken

2 Economie in 2012-2013
- Op weg naar een Europese bankenunie? —24
- In Duitsland blijft de groei hoger dan in Nederland—26

3 Begroting en koopkracht
- Wat weten we van begrotingsmultipliers? —42
- Instroom arbeidsongeschiktheid stijgt—46

Woord vooraf

De schuldencrisis werpt haar schaduw op het economisch herstel. Dit werd het afgelopen jaar duidelijk, toen de Nederlandse economie voor de tweede maal in drie jaar in een recessie terecht kwam. De Nederlandse economie komt maar langzaam uit het dal. En van een robuust herstel is nog geen sprake. De voorzichtige opleving in de eerste helft van dit jaar is vooral te danken aan de groei van de export. De afhankelijkheid van de buitenlandse vraag markeert het belang voor Nederland van groei in het eurogebied. Maar ook het eurogebied kampt met haperend herstel en ziet zijn economie krimpen. Ook laat deze Macro Economische Verkenning zien dat de binnenlandse consumptie en de bedrijfsinvesteringen vooralsnog blijven kwakkelen.

De dubbele dip gaat niet ongemerkt voorbij aan burgers en bedrijven. Hoewel internationaal gezien op een laag niveau, loopt de werkloosheid op en neemt het aantal faillissementen toe. Het conjuncturele tij kan echter niet verhullen dat de Nederlandse economie in de kern gezond is. De vijfde plaats op de onlangs gepubliceerde ranglijst van meest concurrerende landen, de Global Competitiveness Index van het World Economic Forum, onderstreept dit.

Uit de Macro Economische Verkenning 2013 blijkt dat het economisch herstel bijna volledig drijft op de uitvoer. Zonder internationale handel voorlopig weinig groei. Vooral in opkomende landen in Azië en Zuid-Amerika liggen kansen. Maar nog altijd gaat zo'n driekwart van onze export naar EU-landen. Daarom is en blijft het oplossen van de Europese schuldencrisis cruciaal voor de Nederlandse welvaart. Het versterken van het economisch groeivermogen, het verbeteren van de soliditeit van banken en het op orde brengen van de overheidsfinanciën zijn van belang voor alle lidstaten van de EU.
Dit vraagt ook een inspanning op nationaal niveau. Nederland is concurrerend en dat moeten we zo houden. Oog houden voor de toekomst is het devies. Een toekomst waarin de voorwaarden om in Nederland te investeren, te ondernemen en te groeien op orde zijn.

Het nieuwe bedrijfslevenbeleid verlicht daarom de regeldruk en brengt creatieve en ondernemende partijen uit de wetenschap en het bedrijfsleven bijeen. Hierdoor ontstaat enthousiasme om onze toekomst gezamenlijk vorm te geven. Doordat bedrijven, overheden en kennisinstellingen meer dan ooit tevoren samenwerken, wordt steeds duidelijker waar de belemmeringen voor groei liggen, maar ook waar de kansen liggen. Het bedrijfslevenbeleid is erop gericht om barrières te slechten om te innoveren, ondernemen en om banen te creëren.

Ik ben hoopvol gestemd over de toekomst. Dit ondanks het matige vooruitzicht van ¾% groei in 2013 en de aanwezige risico's op een terugval in de economie. We moeten de kansen benutten die er ook nu zijn. Om talenten en wilskracht te gebruiken en met vertrouwen de toekomst tegemoet te treden. Scholing, onderzoek, innovatie en ondernemerschap zijn de basis voor onze welvaart van morgen. Daar moet Nederland op blijven inzetten om de economie duurzaam te versterken.

drs. M.J.M. Verhagen
Minister van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie

1 Samenvatting

De wereldeconomie vertraagt en deze vertraging is het sterkst in het eurogebied. Voor 2013 is de verwachting dat de Nederlandse economie zich weer enigszins herstelt onder invloed van een licht aantrekkende wereldhandel. Bij dit beeld blijft de Europese schuldencrisis een belangrijk neerwaarts risico. Uitgangspunt is dat beleidsmakers erin blijven slagen om een escalatie te voorkomen, en daarbij onorthodoxe maatregelen niet schuwen. Voor dit jaar wordt nog gerekend met krimp van de Nederlandse economie van ½%, voor 2013 met ¾% groei. De overheidsfinanciën verbeteren, hoofdzakelijk als gevolg van een restrictief begrotingsbeleid, van een tekort van 4,5% in 2011 naar 2,7% in 2013. De koopkracht daalt in 2012 met 1¾% en in 2013 met ¾%. Na koopkrachtdalingen in 2010 en 2011 is er sprake van vier achtereenvolgende jaren waarin de koopkracht daalt.

1.1 Samenvatting en inleiding

Groei wereldeconomie vertraagt, enig herstel in 2013

Wereldwijd vertraagt de economische groei. De wereldhandelsgroei is in de eerste helft van dit jaar teruggelopen. De tegenvallende wereldhandelsgroei is vooral het gevolg van de scherpe daling van de invoer van het eurogebied. Daar is de groeivertraging het sterkst. Maar ook in opkomende economieën zoals China, India en Brazilië vertraagt de groei van de productie, door een terugvallende uitvoer en lagere binnenlandse bestedingen. Voor de Verenigde Staten wordt verwacht dat de groei iets toeneemt ten opzichte van 2011, naar 2¼% in 2012 en 2013. Daarbij is aangenomen dat er voor het einde van het jaar overeenstemming is bereikt over het voortzetten van een aantal fiscale maatregelen. Als dat niet het geval is, zal er harder worden bezuinigd in de VS, met een verder dempend effect op de mondiale economische groei. Naar verwachting herstelt de wereldhandel enigszins in de tweede helft van het jaar en in 2013. Per saldo neemt de groei van de voor Nederland relevante wereldhandel toe van ¼% in 2012 naar 3½% in 2013.

Europese schuldencrisis laait op

Het eurogebied bevindt zich naar huidige inzichten voor de tweede maal in drie jaar tijd in een recessie. De economie van het eurogebied krimpt in het zuiden (Spanje, Italië en Portugal), maar ook de groei van Duitsland, de economische motor van de regio, is vertraagd in het tweede kwartaal van 2012. Per saldo is het bbp van het eurogebied in het tweede kwartaal van 2012 gekrompen. De werkloosheid is opgelopen tot 11,3%, een toename met 1,2%-punt sinds juli vorig jaar. Voorlopende indicatoren wijzen ook op een zwakke productieontwikkeling voor de nabije toekomst. Er is uitgegaan van enig herstel van de productiegroei in de loop van 2013, onder invloed van het soepele monetaire beleid, het voorzichtige herstel van de wereldhandel en de depreciatie van de euro. De bbp-groei van het eurogebied wordt voor 2012 geraamd op -¼% en voor 2013 op ½%.

Sinds mei is weer sprake van een verheviging van de eurocrisis. De angst voor een Griekse exit is toegenomen. Zorgen over Spanje groeien door de financiële problemen van het bankwezen, de hoge schulden van regionale overheden in combinatie met verslechterende economische vooruitzichten. De budgettaire en economische situatie is zorgwekkend, met een werkloosheid van 25%. De Spaanse regering wil het tekort terugbrengen van 8,9% bbp in 2011 naar 2,8% bbp in 2014. In juli is een fors pakket met extra budgettaire maatregelen aangekondigd. De tekortdoelstelling blijft ambitieus tegen de achtergrond van een aanzienlijke neerwaartse bijstelling van de groeiprognose en moeilijk beheersbare financiën van de regionale overheden. Een vlucht naar veilige beleggingen stuwde de rente op Spaanse en Italiaanse overheidschuld op tot tussen de 6 en ruim 7% na een periode van relatieve rust.

Het opnieuw oplaaien van de eurocrisis is slecht nieuws. In reactie daarop hebben beleidsmakers niet stilgezeten en momenteel nemen zij stappen die tot voor kort moeilijk denkbaar waren. De bankencrisis in Spanje heeft regeringsleiders er eind juni op de Eurotop toe bewogen een begin te maken met de vorming van een Europese bankenunie. De bankenunie kent drie componenten, namelijk een gemeenschappelijk toezichtsmechanisme

voor (grensoverschrijdende) banken, een Europees resolutiemechanisme voor als deze banken in problemen komen en een Europees depositogarantiestelsel. Doel is het doorbreken van de vicieuze cirkel die ertoe leidt dat een redding van eigen financiële instellingen door een individuele lidstaat de overheidsschuld van die lidstaat doet toenemen, waardoor rentes op die schuld oplopen en twijfel kan ontstaan over de schuldhoudbaarheid en de soliditeit van de financiële instellingen die belangrijke houders van diezelfde schuld zijn.

Ook de centrale banken zitten niet stil, en hebben monetair verruimende maatregelen genomen. De ECB en centrale bank van China verlaagden de beleidsrente en de Bank of England heeft het opkoopprogramma van Britse staatsleningen uitgebreid. Daarnaast heeft de ECB zich bereid verklaard landen in nood te hulp te komen, als deze landen eerst in enige vorm financiële steun vragen bij het noodfonds EFSF/ESM en zich zo committeren aan de verplichtingen die aan deze hulp worden gesteld. Daarmee is conditionaliteit van steun en een rol voor het IMF gegarandeerd. Onder die voorwaarden is de ECB bereid om ongelimiteerd staatsobligaties van deze landen op de secundaire markt te kopen. Dit kan het probleem dat het noodfonds te beperkt in omvang zou zijn om grote landen te steunen, verminderen. De renteverschillen van Spanje en Italië met Duitsland, die de afgelopen maanden fors waren opgelopen, zijn na deze aankondiging weer enigszins gedaald. In deze MEV-raming wordt, evenals in de recente CPB-prognoses, verondersteld dat er geen escalatie van de eurocrisis optreedt. De kernveronderstelling van deze raming is dat politici en centrale bankiers alles doen wat nodig is om een escalatie van de eurocrisis te voorkomen. Aangezien de ECB de bereidheid heeft uitgesproken steun te bieden op voorwaarde dat lidstaten eerst bij het EFSF/ESM een steunprogramma aanvragen, ligt de bal nu in eerste instantie bij de regeringen van de landen waar het om gaat.

Nederlandse economie: groei blijft laag

De Nederlandse economie is, vooral dankzij de hogere uitvoer, de eerste helft van dit jaar licht gegroeid na de recessie in de tweede helft van 2011. De verwachting is dat het bbp dit jaar krimpt met ½%. De consumptie van huishoudens daalt evenals vorig jaar als gevolg van dalende huizenprijzen, hogere pensioenpremies en lagere -uitkeringen, lagere werkgelegenheid en reële lonen. Als gevolg van beleid daalt ook de overheidsconsumptie in beide jaren. Pas in de loop van 2013 neemt de bbp-groei weer wat toe tot ¾%, met name als gevolg van de licht aantrekkende uitvoer. De bijdrage van de consumptie van huishoudens en overheidsbestedingen is per saldo ook volgend jaar negatief.

De consumptie van huishoudens groeit al sinds de eeuwwisseling nauwelijks. In die periode is de (collectieve) zorgconsumptie door huishoudens, geregistreerd als overheidconsumptie, wel toegenomen. Ook in 2012 en 2013 blijft de consumptie van huishoudens achter. Nadere analyse van de drijvende factoren achter de consumptiegroei laat zien dat de consumptie in de jaren negentig van de vorige eeuw fors groeide onder invloed van toenemende inkomens en vermogenswinsten. In het begin van deze eeuw werden de vermogensverliezen (door lagere aandelenkoersen) nog ruimschoots tenietgedaan door een hoger loon- en uitkeringsinkomen. Maar vanaf 2002 komt het regelmatig voor dat de negatieve bijdrage van

vermogensverliezen nauwelijks gecompenseerd wordt door de beperkte toename van de beschikbare inkomens.

Tabel 1.1 Kerngegevens voor Nederland, 2008-2013

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
	mutaties per jaar in %					
Internationale conjunctuur						
Relevante wereldhandel	0,3	-12,9	11,3	4,0	¼	3½
Prijspeil goedereninvoer	4,9	-8,5	7,3	4,9	2	-¼
Concurrentenprijs	4,7	-4,3	7,9	6,3	3½	1½
Olieprijs (Brent, niveau in dollars per vat)	96,9	61,5	79,5	111,3	104	95
Eurokoers (dollar per euro)	1,47	1,39	1,33	1,39	1,27	1,25
Lange rente Nederland (niveau in %)	4,3	3,7	3,0	2,9	2,0	2,4
Volume bestedingen en buitenlandse handel						
Bruto binnenlands product (bbp)	1,8	-3,7	1,6	1,0	-½	¾
Consumptie huishoudens	1,3	-2,1	0,3	-1,0	-1	0
Overheidsbestedingen	3,1	4,9	0,3	-0,6	-¾	-¾
Bruto investeringen bedrijven (exclusief woningen)	7,1	-15,7	-5,2	10,2	-2¾	3¼
Uitvoer van goederen (exclusief energie)	-0,1	-9,7	13,5	4,3	4¼	4¼
w.v. binnenslands geproduceerd	-5,0	-8,7	9,7	3,8	-¼	3¼
wederuitvoer	4,7	-10,6	17,0	4,7	8¼	4¾
Invoer van goederen	1,9	-9,4	12,2	4,1	3½	2¾
Prijzen, lonen en koopkracht						
Prijspeil goederenuitvoer (exclusief energie)	2,2	-5,5	4,3	1,4	1	1
Prijsconcurrentiepositie (a)	0,6	3,7	2,2	0,8	3	1
Consumentenprijsindex (CPI)	2,5	1,2	1,3	2,3	2¼	2
Contractloon marktsector	3,5	2,7	1,0	1,4	1¾	2¼
Loonvoet marktsector	3,3	2,2	1,7	2,1	3¼	2¾
Koopkracht, statisch, mediaan alle huishoudens	-0,1	1,7	-0,5	-0,9	-1¾	-¾
Arbeidsmarkt						
Beroepsbevolking (personen)	1,8	0,7	-0,3	0,0	1¼	¼
Werkzame beroepsbevolking (personen)	2,3	0,1	-1,1	0,0	½	-¼
Werkloze beroepsbevolking (niveau in dzd personen)	267	326	391	387	470	520
Werkloze beroepsbevolking (niveau in %)	3,1	3,7	4,5	4,4	5¼	5¾
Marktsector (b)						
Productie	1,8	-5,6	1,1	1,4	-1¼	1
Arbeidsproductiviteit	0,5	-3,5	2,9	1,0	-1¼	2
Werkgelegenheid in arbeidsjaren	1,3	-2,2	-1,8	0,4	0	-1
Prijs toegevoegde waarde	0,4	3,3	2,0	0,3	½	¾
Reële arbeidskosten	2,9	-1,1	-0,3	1,8	2¾	1¾
Arbeidsinkomensquote (niveau in %)	79,3	80,8	78,7	78,7	81¾	81¼
Collectieve sector						
EMU-saldo (in % bbp)	0,5	-5,6	-5,1	-4,5	-3,7	-2,7
EMU-schuld (in % bbp)	58,5	60,8	63,1	65,5	71,4	71,8
Collectieve lasten (in % bbp)	39,2	38,2	38,8	38,4	39,0	40,0

(a) Concurrentenprijs minus uitvoerprijs binnenslands geproduceerde goederen.
(b) Bedrijven exclusief zorg, delfstoffenwinning en onroerendgoedsector.

Naast de beperkte loonstijgingen en de lage werkgelegenheidsgroei spelen de hoge pensioenpremies en lagere reële pensioenuitkeringen een rol in de zwakke consumptiegroei. De dekkingsgraden van pensioenfondsen liggen op een historisch dieptepunt, de pensioenpremies zijn hoger dan ooit (figuur 1.1, links). Tegelijkertijd treden vermogensverliezen op, vooral door dalende huizenprijzen. De nominale huizenprijzen, die al sinds 2008 dalen, zullen dat naar verwachting ook in 2012 en 2013 doen. Dat zet de particuliere consumptie verder onder druk.

Figuur 1.1 Dekkingsgraden laag, pensioenpremies hoog (links) en dalende huizenprijzen (rechts)

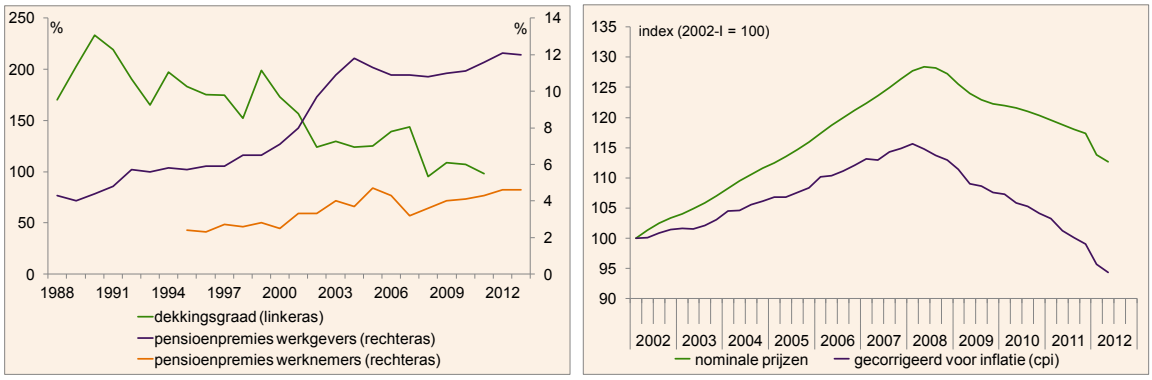

De bedrijfsinvesteringen krimpen dit jaar met 2¾%, vooral door de conjuncturele neergang. Doordat de wereldhandel en de productie volgend jaar weer in beperkte mate aantrekken, nemen de investeringen volgend jaar naar verwachting toe met 3¼%.

Aangezien de consumptie van huishoudens, de overheidsbestedingen en de investeringen niet of nauwelijks bijdragen aan de bbp-groei, moet de groei wederom komen van de uitvoer. De relevante wereldhandel neemt in 2012 nauwelijks toe en herstelt zich volgend jaar enigszins. De Nederlandse uitvoer van goederen doet het relatief goed en groeit in 2012 en 2013 met 4¼%. De binnenslands geproduceerde uitvoer profiteert van de lagere waarde van de euro en de relatief beperkte stijging van de arbeidskosten en ontwikkelt zich daarom gunstiger dan op grond van de wereldhandel mag worden verwacht. Ook de wederuitvoer levert een belangrijke bijdrage aan de toename van de uitvoer. Dit is een trend die al langere tijd zichtbaar is.

Werkgelegenheid daalt, werkloosheid loopt verder op

Sinds medio 2011 neemt de werkloosheid toe, voornamelijk als gevolg van een toenemend arbeidsaanbod. De werkgelegenheid nam nog nauwelijks af. De terugvallende groei in 2012 werkt echter met vertraging door op de arbeidsmarkt. De vooruitzichten voor de tweede helft van 2012 en 2013 zijn minder goed, omdat de terugvallende productie zich ook zal vertalen in een dalende arbeidsvraag. De werkgelegenheid krimpt dit jaar met ¼% en volgend jaar met ½%. Zowel in de marktsector als bij de overheid krimpt de werkgelegenheid. Het aantal vacatures neemt af en ondernemers verwachten ook een afname in de nabije toekomst. Het aantal faillissementen stijgt, evenals het aantal ontslagaanvragen. De gematigde economische groei die wordt voorzien, zal onvoldoende zijn voor een snel herstel van de arbeidsmarkt. De toename van de werkloosheid wordt beperkt doordat de groei van het arbeidsaanbod afneemt, omdat de perspectieven op een baan

verslechteren, het zogenoemde ‘discouraged worker’- effect. Dit kan echter niet voorkomen dat de werkloosheid naar verwachting oploopt tot 5¼% dit jaar en 5¾% volgend jaar. Voor dit soort percentages moeten we terug naar medio jaren negentig.

Overheidsfinanciën verbeteren, collectieve lasten stijgen

Het overheidstekort neemt in 2012 en 2013 af. Deze daling is voornamelijk het gevolg van beleid. In 2013 is het totaal van de tekortreducerende maatregelen omvangrijker dan in 2012. De maatregelen uit het regeer- en gedoogakkoord en het Begrotingsakkoord 2013 tellen op tot een tekortreductie van 4,5 mld euro in 2012 en 13,8 mld euro in 2013. Het EMU-saldo komt daarmee in 2013 naar verwachting op 2,7% bbp, onder het Maastricht-plafond van 3% bbp. Door de financiële crisis zijn tekorten in het gehele eurogebied opgelopen (figuur 1.2, links). Duitsland en een aantal andere landen in het eurogebied hebben de afname van het tekort vooral in de jaren 2009 en 2010 gerealiseerd. Nederland bereikt daarentegen vooral in de jaren 2011-2013 een relatief grote tekortreductie. Deze vermindering van het tekort in Nederland tussen 2011 en 2013 is groot in Europees perspectief (zie figuur 1.2, rechts).

Figuur 1.2 EMU-saldo 2005-2013 (links) en totale tekortreductie 2011-2013 (rechts)

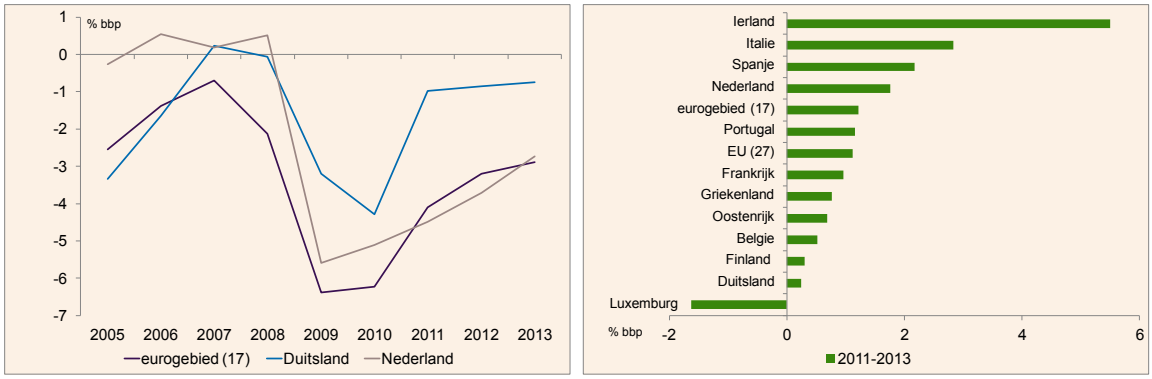

Deze verbetering van het EMU-saldo tussen 2011 en 2013 van 1,8% bbp is vrijwel geheel het gevolg van een toename van de collectieve lasten en nauwelijks van een daling van de collectieve uitgaven. De collectieve uitgavenquote is door de financiële crisis in 2008 van 46,3% naar 51% bbp gestegen, vooral doordat het bbp structureel lager kwam te liggen, terwijl de uitgaven doorgroeiden op hun oorspronkelijke niveau. In 2013 daalt de collectieve uitgavenquote licht, maar bedraagt volgens deze raming nog altijd 49,4%. De overheidsuitgaven (uitgedrukt in procenten bbp) dalen ten opzichte van 2011 met name bij het openbaar bestuur, vooral door de bezuinigingen. De totale uitgavenquote daalt daardoor tussen 2011 en 2013 ondanks stijgende uitgavenquotes voor zorg en sociale zekerheid.

De collectieve zorguitgaven stijgen sneller dan het bbp, van 10,3% bbp in 2011 naar 10,6% bbp volgend jaar. Dit jaar nemen de collectieve zorguitgaven nominaal met 3¾% toe, in 2013 met 2¾%. Deze toename is relatief laag vergeleken met 2010 en 2011 als gevolg van beleid. Ook de sociale zekerheidsuitgaven groeien sneller dan het bbp, van 12,9% bbp in 2012 naar 13,2% bbp in 2013. De uitgaven aan werkloosheidsuitkeringen (WW en bijstand) en de AOW-uitgaven stijgen. De arbeidsongeschiktheidsuitgaven en overige uitgaven blijven

ongeveer constant. Hoewel de uitgaven aan sociale zekerheid vanuit historisch perspectief laag zijn, is sinds 2007 sprake van een stijging.

De belangrijkste bijdrage aan de tekortreductie wordt geleverd door de hogere collectieve lasten, die toenemen van 38,4% in 2011 tot 40,0% bbp in 2013. De beleidsmatige stijging van 2,6% bbp wordt deels gecompenseerd door een achterblijvende endogene ontwikkeling van de belasting- en premieontvangsten. De beleidsmatige toename van de collectieve lasten is onder andere het gevolg van de verhoging van het algemene btw-tarief naar 21% en het niet indexeren van de schijfgrenzen en de heffingskortingen in de inkomstenbelasting voor inflatie in 2013.

De schuld neemt toe van 65,5% in 2011 tot 71,8% in 2013. Daarmee blijft de Maastrichtnorm van 60% bbp voorlopig ver buiten bereik. Recente afspraken eisen dat de schuld dan jaarlijks met een twintigste van het verschil met de 60%-norm wordt teruggebracht. Deze eis gaat echter op zijn vroegst in per 2017. De overheidsschuld neemt ook toe als gevolg van de EFSF-leningen en de bijdragen aan het ESM. Daar staat tegenover dat de bruto overheidsschuld afneemt doordat decentrale overheden worden verplicht hun tegoeden aan te houden bij de Nederlandse schatkist en door aflossingen op de lening aan ING.

Koopkracht daalt voor het vierde jaar op rij

Dit jaar daalt de statische koopkracht met 1¾%. Dit wordt vooral veroorzaakt door de daling van de reële lonen (½%) en door stijgende pensioenpremies. Ook beleid speelt een rol; zo worden de kinderopvangtoeslag, het kindgebonden budget, de huurtoeslag en de kinderbijslag in 2012 versoberd. Ook in 2013 daalt de statische koopkracht (-¾%). De lonen stijgen met 2% en dat is ¼% meer dan de inflatie. De feitelijke koopkrachtontwikkeling is gemiddeld iets gunstiger dan de statische koopkrachtontwikkeling omdat de incidentele loonontwikkeling in 2012 en 2013 naar verwachting positief is (¼%).

Figuur 1.3 Vier jaar koopkrachtdaling (statische koopkracht, mediaan alle huishoudens)

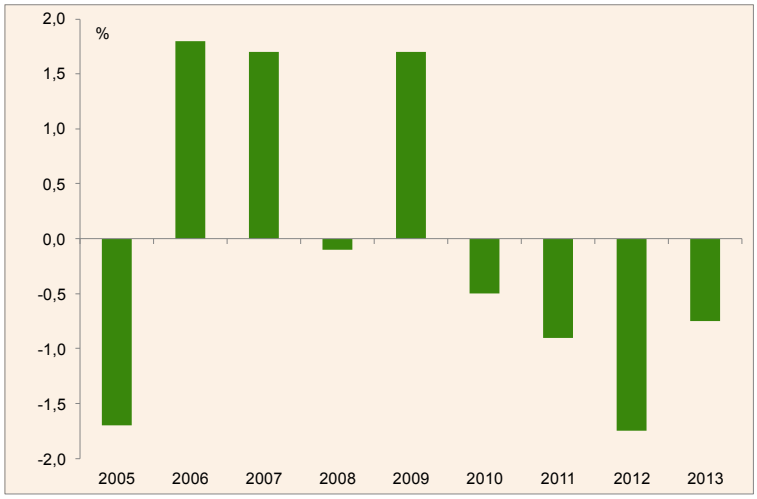

Het afschaffen van de onbelaste reiskostenvergoeding en de bevriezing van de lonen bij de overheid zijn ongunstig voor de koopkracht van werknemers. Alle huishoudens hebben in 2013 nadeel van het bevriezen van de schijfgrenzen en heffingskortingen en de verhoging van de btw. De daling van de statische koopkracht in 2013 betekent een koopkrachtdaling voor het vierde jaar op rij. Opgeteld over deze periode komt de totale daling op 4%.

Voor werknemers is de koopkracht opgeteld met 3¾% gedaald in de afgelopen vier jaar, voor uitkeringsgerechtigden met 4% en voor gepensioneerden met 5¼%. Ook in 2013 daalt de koopkracht meer voor gepensioneerden, door onvolledige indexering van pensioenen. Daarnaast zijn er meer dan honderd fondsen die per 1 april 2013 naar verwachting met gemiddeld 1% moeten gaan korten. De Wet uniformering loonbegrip pakt vooral voor de gepensioneerden met hoge inkomens ongunstig uit.

1.2 Beschouwing

Er zijn nu vier jaar verstreken sinds de ondergang van Lehman Brothers. De financiële crisis is nog steeds niet bezworen. Met name in Europa zijn de problemen nog steeds groot. De vastgoedbubbels in Ierland en Spanje en de te hoge bestedingen van de overheid in met name Griekenland hebben de stabiliteit van de euro in gevaar gebracht. De rentes in een aantal landen zijn mede zo hoog omdat de markten inmiddels rekening houden met het risico op het uiteenvallen van de euro en dus met valutarisico in de minder sterke landen. Tegelijkertijd is er voor het eerst zicht op een structurele oplossing. Er worden stappen gezet in de richting van een Europese bankenunie, zie het kader in paragraaf 2.1 van deze MEV. Bovendien openen de besluiten van de ECB van 6 september 2012 de weg voor landen met liquiditeitsproblemen. De uitspraak van het Duitse Constitutionele Hof van 12 september 2012 maakt een Duitse ratificatie en inwerkingtreding van het ESM-verdrag onder voorwaarden mogelijk. Dit was een voorwaarde voor het effectief worden van het ECB-besluit.

De eerdere LTRO-operatie waartoe de ECB in december besloot, gaf liquiditeitssteun aan de bankensector van die landen. Dit gaf banken tijdelijk lucht, maar het nadeel was dat de gevaarlijke koppeling van de nationale overheden en hun bankensector verder werd versterkt, omdat banken deze liquiditeit deels gebruikten voor de aankoop van obligaties van hun nationale overheid.[1] Thans is overeenstemming bereikt over een aanpak waarbij steun voor deze landen rechtstreeks via de kapitaalmarkt loopt. Deze steun, die qua omvang in principe ongelimiteerd is, wordt alleen verleend indien het desbetreffende land bij het ESM een programma aanvraagt. Bij de monitoring van dat programma speelt het IMF een belangrijke rol, omdat het fonds het best geëquipeerd is voor technische ondersteuning bij de sanering van de overheidsbegroting en het bankenwezen.

[1] Zie voor een beschrijving, Centraal Economisch Plan 2012, blz. 9/10.

Sommigen menen dat interventie van de ECB goedkoper is dan het ter beschikking stellen van middelen uit de begroting. Eventuele verliezen komen echter in alle gevallen ten laste van de winst van de ECB. Dit leidt tot een lagere winstafdracht aan de lidstaten of zelfs tot een verplichting tot aanvulling van het kapitaal van de ECB. Voor de belastingbetaler is het dus lood om oud ijzer. Interventie via de ECB is dus niet zozeer goedkoper, het is vooral minder zichtbaar.

Strikt genomen vervaagt deze aanpak het onderscheid tussen monetair en budgettair beleid. Volgens de standaarddoctrine vergt het monetaire beleid geen directe democratische legitimatie. Politici kunnen zich moeilijk geloofwaardig aan een monetaire beleidsregel binden. Monetair beleid kan daarom het beste aan een onafhankelijke centrale bank worden overgelaten. Bij het budgettaire beleid worden echter ten laste van de belastingbetaler verplichtingen aangegaan. Dergelijke beslissingen vereisen democratische legitimatie (*´no taxation without representation'*). Zoals verwacht, bleek er echter geen alternatief te zijn voor een grotere rol van de ECB dan een strikte interpretatie van het Verdrag van Maastricht toelaat.[2] Europa ontbeert de politieke instituties om snel een besluit te nemen over dit soort crisisinterventies. De Europese Raad, de vergadering van regeringsleiders van de lidstaten, werkt te traag en de belangen lopen te zeer uiteen. De ECB heeft deze grotere rol met tegenzin aanvaard. Het politieke karakter van de besluiten waar de ECB nu voor staat, verhoogt het risico van beïnvloeding. Dat is op termijn een bedreiging voor de onafhankelijkheid van de ECB. De voorwaarde dat een land een programma heeft aangevraagd bij het ESM is een eerste stap naar een bredere politieke legitimatie.

Zoals gezegd hoeft het besluit van de ECB echter niet per se tot verliezen te leiden. Anders dan in het geval van Griekenland[3], is er een gerede kans dat Spanje zijn schulden zal afbetalen. Hoewel het land nog een lange weg te gaan heeft bij het op orde brengen van zijn overheidsbegroting, zie paragraaf 2.1 van deze MEV, biedt de recente daling van de rente perspectief voor de toekomst. Het is zelfs denkbaar dat louter de gebleken actiebereidheid van de ECB voldoende is om het vertrouwen van de financiële markten te herstellen. Er is deels sprake van een *self fullfilling prophecy*. Als de markt gelooft dat de Spaanse schuld onhoudbaar is, dan is ze dat ook. Als de markt daarentegen perspectief ziet, dan is dat er ook.

Spanje zit op dit moment gevangen in een negatieve spiraal. De recessie werkt als een tweesnijdend zwaard. Enerzijds nemen de belastinginkomsten af waardoor het financieringstekort en dus de schuld toenemen. Anderzijds daalt het bbp. Omdat de schuld wordt uitgedrukt als percentage van het bbp, heeft dit nog een extra negatief effect. De hoge rente van het afgelopen jaar had grote gevolgen voor de groei. De overheid moest meer bezuinigen om de rentelasten te kunnen betalen. Bovendien is de rente die banken aan private partijen berekenen, gekoppeld aan de rente voor de nationale overheid. Ook het Spaanse bedrijfsleven kon dus nauwelijks meer aan krediet komen, waardoor de investeringen stil vielen.

---

[2] Bijlsma *et.al.*, 2011, Europa in crisis, hoofdstuk 9.
[3] CPB, 2011, Nederland en de Europese schuldencrisis.

De negatieve effecten van extra bezuinigingen voor de groei van het bbp zijn in die situatie extra groot. Deze negatieve effecten worden gemeten door de begrotingsmultiplier. In een box in hoofdstuk 3 wordt uitgebreid ingegaan op de determinanten van deze multiplier. Empirische studies laten zien dat deze multiplier hoger is voor lidstaten van een monetaire unie en ingeval het monetaire beleid geen slagkracht meer heeft omdat de rente al nagenoeg nul is. Hij is ook hoger tijdens een periode van hoge werkloosheid en tijdens een financiële crisis, zoals nu in Spanje. De multiplier is daarentegen kleiner in landen met een kleine open economie en in landen met een hoge staatsschuld. Per saldo is de multiplier voor Spanje nu extra hoog. Volgens DeLong en Summers[4] maken in die gevallen extra bezuinigingen de situatie eerder slechter dan beter. Mits Spanje de onvermijdelijk structurele hervormingen van de bankensector en de arbeidsmarkt doorvoert, biedt de steun van de ECB daarom de beste kans dat Spanje zijn schuld kan afbetalen. In die zin is het ECB-besluit in ieders belang.

Hoewel de situatie in Nederland veel beter is dan die in Spanje, wordt ook Nederland fors door de eurocrisis getroffen. Nederland groeit op dit moment trager dan onze oosterburen. Zoals blijkt uit een decompositie van de groei in Nederland en Duitsland over de afgelopen jaren (zie kader in paragraaf 2.1), ligt de oorzaak van deze tragere groei bij de publieke en private consumptie. Anders dan in Duitsland heeft deze te lijden van drie factoren: de pensioenen, de overheidsbegroting en de huizenmarkt. Gezamenlijk geven deze factoren een redelijke verklaring voor de daling van de consumptie sinds 2008. De dekkingsgraad van pensioenfondsen is dramatisch gedaald, vooral als gevolg van de extreem lage rente. Pensioenuitkeringen worden bevroren en pensioenpremies verhoogd. Ook de in verhouding tot andere Noord-Europese landen relatief grote ombuigingen van de overheid laten sporen na. Ten slotte zijn de huizenprijzen sinds de piek in 2008 nominaal met 15% gedaald (de reële daling is groter). Deze daling is deels het gevolg van de verwachting in de markt dat de hypotheekrenteaftrek zal worden aangepast en deels van de maatregelen in de nieuwe Gedragscode Hypothecaire Financieringen.

Vanuit het oogpunt van het macro-economische beleid doet zich hier een probleem voor. Een land kan niet zonder hoge kosten tegelijkertijd op alle drie terreinen -pensioenen, begroting en huizenmarkt– orde op zaken stellen. In dat kader mogen de macro-economische gevolgen van de aanpassing van de hypotheekrente niet worden onderschat.[5] Zelfs indien de opbrengst van een geleidelijke aanpassing van de hypotheekrenteaftrek volledig in de vorm van lagere belastingtarieven aan de burgers wordt teruggegeven –en dus niet wordt gebruikt voor de verbetering van het EMU-saldo- dan nog leidt de aanpassing van de aftrek tot een forse verschuiving van welvaart van huidige naar toekomstige generaties. Immers, de huidige hoge huizenprijzen verdisconteren de contante waarde van verwachte toekomstige hypotheekrenteaftrek. Aanpassing van die toekomstige aftrek leidt dus nu tot lagere huizenprijzen. Dit raakt de huidige generatie huizenbezitters. Zij zullen daardoor hun consumptie aanpassen. Toekomstige generaties profiteren daar juist van. Zij hoeven zich minder diep in de schulden te steken om die huizen te kopen. Door tegelijkertijd de

---

[4] Bradford DeLong & Lawrence Summers, 2012, Fiscal Policy in a Depressed Economy.
[5] Zie REA, 2006, De woningmarkt uit het slot, Den Haag en Teulings, 2012, Fiscal consolidation and reforms, Voxeu.

staatsschuld te willen verlagen en de hypotheekrenteaftrek aan te pakken, wordt de huidige generatie langs twee kanalen in zijn welvaart geraakt, waardoor de consumptie van deze huidige generatie afneemt en pas later wordt goedgemaakt. Dit leidt tot aanpassingskosten die tijdens de overgangsfase gepaard gaan met een lager bbp en extra werkloosheid. Meer van het één legt restricties op aan het andere. Geplaatst voor de keuze tussen ombuigingen en hervormingen van de hypotheekrenteaftrek verdienen hervormingen veelal de voorkeur, zeker als de ombuigingen worden ingevuld met belastingverhoging. Hogere belastingen leiden tot meer markverstoring, hervormingen leiden juist tot minder verstoringen.

Meer in het algemeen zal het moeilijk blijken om de staatsschuld de komende jaren substantieel terug te dringen. Dit spoort met de ervaring van Nederland na de vorige grote crisis, aan het begin van de jaren tachtig. Toen was de overheidsbegroting fors uit het lood geslagen en liep de overheidsschuld in snel tempo op, van 45 % van het bbp in 1980 naar 69 % in 1985. Toen is er gedurende een lange reeks van jaren fors omgebogen. Het heeft echter tot 1997 geduurd voordat de staatsschuld substantieel ging dalen, toen vooral als gevolg van de snel stijgende werkgelegenheid en de extra belastinginkomsten die daaruit voortvloeiden. Ook de recente analyse van de verkiezingsprogramma's [6] bevestigt deze conclusie. Behalve Groen Links weet geen van de partijen de staatsschuldquote substantieel terug te brengen. Staatsschuldreductie is op zichzelf wenselijk, maar het is een zaak van lange adem.

Nederland wordt hier geconfronteerd met hetzelfde verschijnsel dat hiervoor voor Spanje werd besproken: in de huidige situatie zijn de begrotingsmultipliers extra hoog. In de huidige economische recessie hebben snelle bezuinigingen daarom slechts beperkt effect op het EMU-saldo en vooral op de staatsschuld, omdat zij leiden tot een lager bbp, meer werkloosheid en dus extra werkloosheidsuitkeringen. Bovendien zet die werkloosheid de huizenprijzen verder onder druk. Vandaar dat het IMF in zijn rapportage over Nederland[7] in juni 2011 adviseerde om bij een tegenvallende economische groei niet meer te bezuinigen dan in het centrale pad van het regeer- en gedoogakkoord van het kabinet Rutte/Verhagen was voorzien, maar de automatische stabilisatoren te laten werken. In plaats van extra ombuigingen pleitte het IMF voor structurele hervormingen op de woningmarkt en het terrein van de vergrijzing. De OESO kwam een jaar later met een vergelijkbaar advies[8], maar vroeg behalve voor vergrijzing en de woningmarkt ook aandacht voor het ontslagrecht en de kostenexplosie in de gezondheidszorg.

Het ligt niet in de Nederlandse aard om economische problemen voor ons uit te schuiven. Wij houden ervan snel schoon schip te maken. Dat heeft ons land veel goeds gebracht. Snel schoon schip maken wordt echter niet noodzakelijkerwijs bereikt met louter ombuigingen. Nu besluiten over een tijdpad voor structurele hervormingen draagt waarschijnlijk meer bij.

---

[6] CPB, 2012, Keuzes in Kaart 2013-2017: Een analyse van tien verkiezingsprogramma's, tabel 2.1.
[7] IMF, 2011, Netherlands: Staff report Article IV Consultation, p. 20-22.
[8] OECD, 2012, OECD Economic Surveys Netherlands 2012, p. 3 en 14-15.

2 De economie in 2012-2013

De economische groei is wereldwijd aan het vertragen en deze vertraging is het scherpst in het eurogebied. Voor de tweede helft van 2012 en voor 2013 wordt licht herstel van de wereldhandel voorzien. De Europese schuldencrisis vormt echter nog altijd een belangrijk risico.

De Nederlandse economie krimpt in 2012 met ½%. Voor 2013 is een licht herstel voorzien met een bbp-groei van ¾%. Het zijn vooral de binnenlandse bestedingen die de groei drukken: zowel de consumptie van huishoudens als die van de overheid daalt in beide jaren. De investeringen groeien in 2013 wel weer licht na de krimp in 2012. De uitvoer presteert goed, onder andere vanwege een herstellende wereldhandel in 2013. De arbeidsmarkt blijft somber. Door de lage productie daalt de werkgelegenheid zowel dit als volgend jaar. In 2013 is de werkloosheid gemiddeld 5¾%, een percentage dat we sinds het midden van de jaren negentig niet meer hebben gezien.

2.1 De internationale economie

Oplaaiende eurocrisis

In mei laaide de schuldencrisis in het eurogebied weer op. De angst voor een Grieks vertrek uit de eurozone groeide door de politieke impasse in Athene en de geringe vooruitgang bij de uitvoering van de afspraken met de Trojka van de Europese Commissie, de ECB en het IMF. Bovendien namen de zorgen over Spanje sterk toe door de slechte gezondheid van het bankwezen, de hoge schulden van de regionale overheden en de slechte economische vooruitzichten. Een vlucht naar veilige beleggingen leidde tot een oplopende rente op Spaanse en Italiaanse overheidsschuld en tot de laagste koers van de euro ten opzichte van de dollar sinds de zomer van 2010.

Figuur 2.1 Renteverschil met Duitsland hoog voor Spanje en Italië (links), euro zwak (rechts)

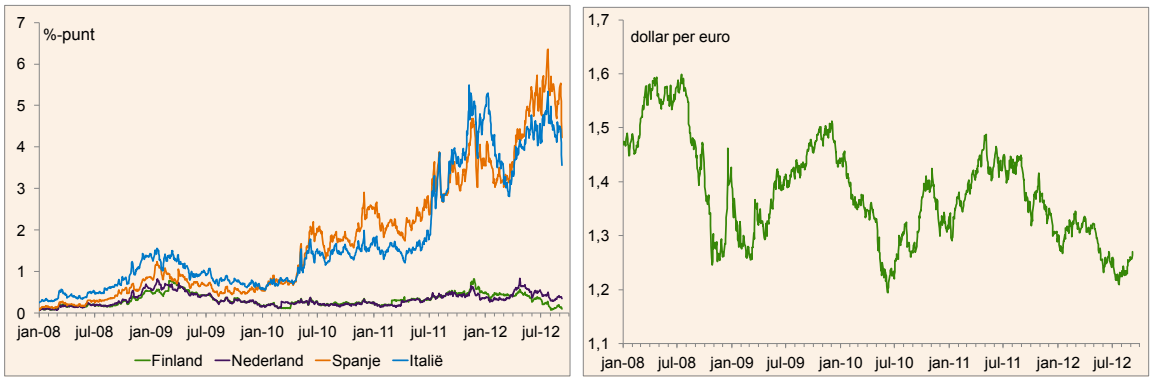

Gedwongen door de bankencrisis in Spanje is op de Eurotop van eind juni besloten een gemeenschappelijk toezichtmechanisme voor banken in Europa op te zetten, hetgeen gezien kan worden als een eerste stap op weg naar de mogelijke vorming van een Europese bankenunie (zie kader op pag. 24). Het ESM kan, na ratificatie door alle lidstaten, in specifieke omstandigheden en onder specifieke voorwaarden, banken rechtstreeks herkapitaliseren, zonder tussenkomst van de overheid. Spanje leent maximaal 100 mld euro voor de herkapitalisatie van zijn banken. Om andere investeerders niet af te schrikken, zullen de leningen van het ESM aan de Spaanse banken geen preferente status krijgen. Voor Spanje betekent dit dat de redding van de Spaanse banken de Spaanse overheidsschuld niet verder opdrijft en dat daarmee de vicieuze cirkel tussen banken en overheid wordt doorbroken. Voorlopig is een eerste tranche van 30 mld euro via het EFSF beschikbaar gesteld. Bovendien gaf de Europese Commissie in juli Spanje een jaar extra (tot 2014) om het begrotingstekort onder het niveau van 3% bbp te brengen. Om dit te bereiken kondigde de Spaanse regering vervolgens een additioneel saneringspakket aan.

Centrale banken van ontwikkelde én opkomende economieën hebben recentelijk monetair verruimende maatregelen genomen. De ECB verlaagde haar beleidsrente tot ¾%, de Bank of England besloot haar opkoopprogramma van Britse staatsleningen uit te breiden en de centrale bank van China verlaagde haar rente tweemaal binnen een maand. Ook de Fed lijkt bereid aanvullende actie te ondernemen wanneer blijkt dat de groei in de VS tegenvalt. De ECB kondigde na haar vergadering van 3 augustus aan dat ze bereid is landen in nood te hulp

te komen, vooropgesteld dat deze landen eerst in enige vorm hulp vragen bij het noodfonds EFSF/ESM en zich daarmee committeren aan de verplichtingen die aan deze hulp worden gesteld.[9] Pas dan is de ECB bereid om ongelimiteerd staatsobligaties van deze landen op de secundaire markt te kopen, waarbij het dit keer, in tegenstelling tot voorgaande aankopen, vooral om kortlopende leningen gaat. Om in zo'n geval particuliere investeerders niet af te schrikken, is de ECB zelfs bereid haar voorrangspositie als schuldeiser op te geven. Dit opkoopprogramma kan het probleem dat het noodfonds te beperkt in omvang zou zijn om grote landen te steunen, verminderen. De renteverschillen van Spanje en Italië met Duitsland, die de afgelopen maanden fors waren opgelopen, zijn door de gemaakte afspraken weer enigszins gedaald (figuur 2.1). In deze MEV-raming wordt, evenals in de recente CPB-prognoses, verondersteld dat er geen escalatie van de eurocrisis optreedt. De kernveronderstelling is dat politici en centrale bankiers alles doen wat nodig is om een escalatie van de eurocrisis te voorkomen.

Recessie in het eurogebied

De economie van het eurogebied bevindt zich waarschijnlijk voor de tweede maal in drie jaar tijd in een recessie. Na de krimp in het laatste kwartaal van 2011 en de stabilisatie in het eerste kwartaal van dit jaar is het bbp-volume in het tweede kwartaal weer gedaald met 0,2%. Voorlopende indicatoren wijzen op een zwakke productieontwikkeling in de nabije toekomst. De inkoopmanagersindex (*Composite PMI*, Markit) voor het eurogebied bevindt zich momenteel op het laagste niveau in drie jaar en wijst op een daling van het bbp in het derde kwartaal. Het consumenten- en producentenvertrouwen zijn de laatste maanden verder afgenomen (figuur 2.2). De schuldencrisis schaadt niet alleen het vertrouwen van consumenten en bedrijven in de toekomstige economische ontwikkeling, maar leidt ook tot vermogensverliezen en strenge kredietvoorwaarden die de bestedingen en de productie nadelig beïnvloeden. Om te voldoen aan de Europese begrotingsnormen is het budgettaire beleid in de meeste eurolanden restrictief, wat eveneens negatief uitwerkt op de bestedingen. In het tweede kwartaal krompen de economieën van de zuidelijke eurolanden opnieuw sterk: de Spaanse met 0,4%, de Italiaanse met 0,8% en de Portugese met 1,2% (niet-geannualiseerde bbp-groei). De groei van de Duitse economie vertraagde van 0,5% in het eerste kwartaal tot 0,3% in het tweede kwartaal. De Duitse exportmotor hapert; de inkoopmanagersindex voor de industrie van augustus wijst op een productiedaling, waarbij met name nieuwe uitvoerorders sterk teruglopen. Onder deze omstandigheden is het werkloosheidpercentage in het eurogebied in juli opgelopen tot 11,3%, een toename met 1,2%-punt sinds juli vorig jaar. De verschillen tussen de kern en de periferie zijn groot: het werkloosheidspercentage varieert van 4½% in Oostenrijk tot 25% in Spanje. Uitgegaan is van enig herstel van de productiegroei in de loop van volgend jaar. Dit is gebaseerd op het zeer soepele monetaire beleid en het aantrekken van de uitvoer door het herstel van de wereldhandel en ondersteund door de lage stand van de euro. Bovendien gaat van de overheidsfinanciën in 2013 een kleinere negatieve impuls uit dan in het lopende jaar. De bbp-groei van het eurogebied wordt voor 2012 geraamd op -¼% en voor 2013 op ½%. De

[9] De details van het nieuwe opkoopprogramma werden na de ECB-vergadering van 6 september bekendgemaakt.

groei van de Duitse economie, onze belangrijkste uitvoerbestemming, is ondanks de recente vertraging relatief hoog, wat gunstig is voor onze economie (zie kader op pag. 26).

Tabel 2.1 Internationale kerngegevens

	2009	2010	2011	2012	2013
	mutaties per jaar in %				
Volumes					
Bbp, mondiaal	-0,7	5,0	3,5	3¼	3½
Eurogebied	-4,3	1,9	1,5	- ¼	½
Nederland	-3,7	1,6	1,0	-½	¾
Verenigde Staten	-3,1	2,4	1,8	2¼	2¼
Japan	-5,5	4,6	-0,7	2¾	1¼
Azië exclusief Japan	6,1	9,3	7,3	6½	7
Wereldhandel, goederen	-12,6	14,9	5,6	3	5½
Relevante wereldhandel, goederen exclusief energie	-12,9	11,3	4,0	¼	3½
Prijzen					
Consumentenprijs eurogebied (hicp)	0,3	1,6	2,7	2¼	1½
Nederland	1,0	0,9	2,5	2½	1¾
Consumentenprijs Verenigde Staten (cpi)	-0,3	1,6	3,1	1½	1¼
Wereldhandel, goederen (euro's)	-6,1	10,9	7,8	5	-¼
Industrieproducten	-1,9	6,0	4,1	5¾	1
Grondstoffen exclusief energie (hwwi)	-17,5	40,6	12,7	-6	-1
Energie (hwwi)	-33,5	35,5	25,3	2¼	-7¼
Overig	niveaus				
Eurokoers (dollar per euro)	1,39	1,33	1,39	1,27	1,25
Ruwe-olieprijs (Brent, dollar per vat)	61,5	79,5	111,3	104	95
Lange rente Duitsland (%)	3,3	2,8	2,6	1¾	2

Figuur 2.2 Weinig vertrouwen in Europese economie: consumenten- (links) en producenten-vertrouwen (rechts), eurogebied

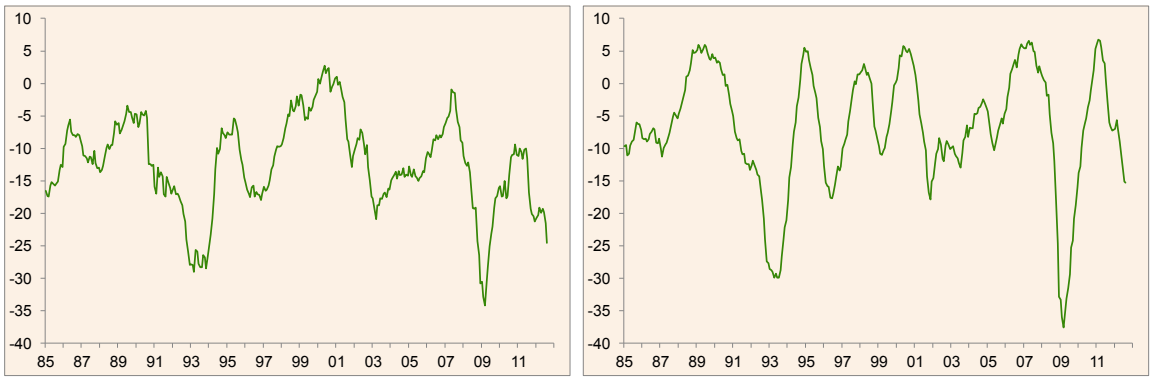

Ondanks de recessie daalt het begrotingstekort in het eurogebied naar verwachting van 4% van het bbp in 2011 tot 3% bbp dit jaar en 2½% bbp volgend jaar. Alle lidstaten van het eurogebied (met uitzondering van Spanje en van de landen die gebruikmaken van het noodfonds) zullen uiterlijk in 2013 hun begrotingstekort onder de 3% bbp brengen. Het structurele tekort daalt gemiddeld met 1½% bbp in 2012 en ½% bbp in 2013. De totale budgettaire consolidatie in deze jaren varieert van 3½% bbp of meer in Portugal, Griekenland, Italië en Spanje tot ½% bbp of minder in Duitsland, Oostenrijk en Finland.

Op weg naar een Europese bankenunie?

Als banken in de problemen komen gaat dit vaak ten koste van economische groei, terwijl de overheid probleembanken steun moet verlenen. De lagere groei en kosten van steun tasten de gezondheid van overheidsfinanciën aan. Andersom zorgt een minder kredietwaardige overheid ervoor dat de rentelasten van banken stijgen, vanwege de slechtere kwaliteit van overheidsobligaties op de bankbalans en de afgenomen mogelijkheden van de overheid om de bank te steunen, wat de gezondheid van banken dan weer aantast. Zo ontstaat een negatieve wisselwerking tussen overheden en banken. Om deze te doorbreken verkent de Europese Unie de mogelijkheden om een bankenunie in te voeren. Zo'n bankenunie bestaat in principe uit drie componenten: Europees toezicht, een Europees depositogarantiestelsel en een Europees resolutiemechanisme/fonds.

Regeringsleiders staan voor belangrijke keuzes. Wie gaat het toezicht uitvoeren? Zoals het er nu naar uitziet zal de ECB dit doen en komt er hiervoor een apart bestuur om te borgen dat monetair beleid en bankentoezicht onafhankelijk van elkaar zijn. Hierin verschilt het voorgenomen Europese toezichtmodel van dat in de Verenigde Staten, waar de Federal Deposit Insurance Company (FDIC) en de centrale bank (de Federal Reserve) twee verschillende instituties zijn. Omdat een belangrijk doel van Europees toezicht is om laks nationaal toezicht op banken tegen te gaan, is de governance van het toezichthoudende bestuur van groot belang. Het bestuur moet snel en onafhankelijk kunnen ingrijpen mocht dat nodig zijn.

Een tweede keuze luidt: welke banken vallen er onder Europees toezicht? De Europese Commissie pleit ervoor om alle Europese banken onder het Europese toezicht te laten vallen, waarbij veel toezichtstaken decentraal worden uitgevoerd. Dat zijn er rond de 6000. Critici vinden dat slechts een klein aantal systeembanken onder het Europese toezicht moet vallen. Dit zou op dezelfde manier georganiseerd moeten worden als de Europese fusiecontrole: nationaal in het geval van kleine nationale fusies en Europees als er grensoverschrijdende effecten zijn. Hun argument luidt dat een kleinere set van banken de omvang van de taak die de ECB heeft beter beheersbaar maakt, terwijl lokale toezichthouders die dicht bij de banken staan beter in staat zouden zijn om problemen snel te identificeren.

Een argument voor Europees toezicht op alle banken is dat de crises in bijvoorbeeld Spanje en Ierland niet zozeer rond grote banken draaien maar juist om kleine banken zoals de Cajas, terwijl ook in Duitsland vooral kleinere banken in de problemen kwamen tijdens de financiële crisis van 2007-2008. Laks toezicht op dergelijke kleine banken kan dus consequenties op Europees niveau hebben. Maar zelfs wanneer de consequenties beperkt blijven tot nationaal niveau is dit problematisch. De link tussen banken en overheid blijft dan namelijk in stand en één van de doelstellingen van een bankenunie komt daarmee onder druk. Daarbij houdt de FDIC in de VS toezicht op ongeveer 6200 commerciële banken en nog eens 1000 spaarbanken. Het is dus niet onmogelijk. Uiteraard is wel van belang dat de regelgeving sterk geharmoniseerd is.

Dan is er nog de kwestie van de overgang van een nationaal stelsel naar een Europees stelsel. Dit speelt vooral bij het Europese depositogarantiestelsel en het resolutiemechanisme. Resolutie, dat wil zeggen het afwikkelen van probleembanken, zal op Europees niveau met overdrachten tussen landen gepaard gaan. De minder gezonde banken zitten op dit moment vooral in het zuiden, terwijl de gezondere banken zich in het Noorden bevinden. De verdeling van die kosten gaat niet zonder strubbelingen. Door van nationale overheden die het kunnen dragen voor zover mogelijk een bijdrage te vragen wordt dit probleem kleiner. Pas als dat niet lukt, komt het ESM in beeld, waaraan ook de noordelijke landen meebetalen. Ook ligt het voor de hand om banken door te lichten voordat ze worden ondergebracht bij de Europese toezichthouder. Een ander probleem is het zogeheten moreel risico. Overheden kunnen van een plotselinge overgang gebruik maken om nog snel wat problematische leningen naar banken over te hevelen, of zullen in de aanloop naar een bankenunie niet langer hun best doen om banken gezond te maken. Een derde punt is hoe we ervoor kunnen zorgen dat de banken die instappen in het Europese garantiestelsel gezond zijn. Overigens hoeven de kosten van een Europees stelsel op de lange termijn niet bijzonder hoog te zijn. De geschatte verliezen van de FDIC tussen 2008 en 2011, ten gevolge van de grootste financiële crisis sinds de Grote Recessie, liggen rond de 87 mld dollar [(a)], bij een gemiddelde omvang van gegarandeerde tegoeden van 5860 mld dollar. Daarbij worden het DGS en het resolutiefonds door banken zelf gevuld, pas als deze uitgeput zijn komt de overheid in beeld.

(a) Zie http://fdic.gov/bank/statistical/stats/2012jun/fdic.html, het genoemde bedrag is exclusief de zogeheten transaction account guarantee program dat de FDIC op 14 oktober 2008 lanceerde. Op 31 december 2011 was hiermee nog een additioneel verlies van 2,2 mld dollar gemoeid.

De budgettaire situatie in Spanje is zorgwekkend. Het begrotingstekort is in 2011 uitgekomen op 8,9% bbp, bijna 3%-punt hoger dan de doelstelling. Deze overschrijding is vooral het gevolg van de onbeheersbare financiën van de regionale overheden. De Spaanse regering wil het tekort terugbrengen tot 6,3% bbp in 2012, 4,5% bbp in 2013 en 2,8% bbp in 2014. Nieuwe, in juli aangekondigde budgettaire maatregelen, moeten ervoor zorgen deze doelstelling te realiseren, ondanks een aanzienlijke neerwaartse bijstelling van de groeiprognose.[10] De nieuwe plannen voorzien onder meer in een verhoging van de btw, een verlaging van de ambtenarensalarissen en werkloosheidsuitkeringen en het met ingang van 2013 afschaffen van de hypotheekrenteaftrek. Ondanks dit omvangrijke pakket lijkt de tekortdoelstelling ambitieus.[11] Het grote aantal revisies van het tekortcijfer van 2011 roept twijfels op over de betrouwbaarheid en beheersbaarheid van de begroting, vooral van de regionale overheden. De krimp van de economie zou bovendien groter kunnen uitvallen en een groter negatief effect op de begroting kunnen hebben dan verwacht.

Naast financiële problemen in de publieke sector kampen de zuidelijke eurolanden sinds de invoering van de euro met een verlies aan prijsconcurrentiekracht – het gevolg van relatief snelle loonstijgingen en achterblijvende arbeidsproductiviteitsgroei. Tussen 2000 en 2010 zijn de arbeidskosten per eenheid product in de verwerkende industrie van de zuidelijke landen vrijwel jaarlijks gestegen ten opzichte van die in de noordelijke landen - in totaal met 27%. Afgaande op voorlopige schattingen lijkt afnemende loongroei in het zuiden deze ontwikkeling in 2011 tot staan te hebben gebracht. In Griekenland en Spanje zijn de lonen in de verwerkende industrie vorig jaar zelfs gedaald. Dit kan slechts het begin van een aanpassingsproces zijn. Was de divergentie in arbeidskosten ten opzichte van 2000 in 2010 27%, in 2011 was deze nog altijd 26%. Overigens laat het noordelijke Ierland zien dat snelle aanpassing wel degelijk mogelijk is. Sinds 2008 zijn de arbeidskosten per eenheid product in de Ierse verwerkende industrie in 3 jaar tijd met ruim een kwart gedaald, door een combinatie van hoge productiviteitsgroei en matige loonstijging.

Mondiale groei zwak

De economische groei is wereldwijd aan het vertragen. In het eurogebied was de afzwakking van het groeitempo in de eerste helft van 2012 het sterkst, maar ook de productiegroei in opkomende economieën zoals China, India en Brazilië vertraagde aanzienlijk (figuur 2.3). Niet alleen de uitvoer van de opkomende economieën zwakte af, maar ook de groei van de binnenlandse bestedingen liep terug als gevolg van monetaire verkrapping en capaciteitsknelpunten. In China lag het bbp in het eerste halfjaar 7¾% hoger dan een jaar eerder, tegen 9¼% groei in 2011. Bij het monetaire beleid is de aandacht verschoven van het bestrijden van de inflatie naar het stabiliseren van de economische groei. Naast enkele renteverlagingen heeft de monetaire autoriteit, de People's Bank of China, de solvabiliteitseis voor algemene banken versoepeld. Bovendien heeft Peking allerlei infrastructurele investeringen (zoals in het spoorwegennet) naar voren gehaald. Naar verwachting trekt

[10] Deze maatregelen komen bovenop de 27 mld euro die Spanje al eerder had aangegeven te bezuinigen in 2012. Zie CPB Risicorapportage Financiële markten, 30 mei 2012, blz.7.
[11] Zie IMF, Spain 2012 Article IV Consultation, July 2012; Citi Economics, What's next for Spain and Italy?, juni 2012.

hierdoor de economische groei in het tweede halfjaar weer aan, waardoor de bbp-groei dit jaar uitkomt op 8% en volgend jaar op 8½%.

In Duitsland blijft de groei hoger dan in Nederland

Zowel in 2010 als 2011 was de groei van het Duitse bbp hoger dan die van Nederland. Dit zal naar verwachting ook dit en volgend jaar nog het geval zijn. Het verschil in groei neemt wel gestaag af, van 2½%-punt in 2010 via 2% in 2011 naar 1½%-punt dit jaar en ¾% volgend jaar.

Bijdragen van uitvoer en binnenlandse bestedingen aan bbp in Duitsland en Nederland, 2009-2013

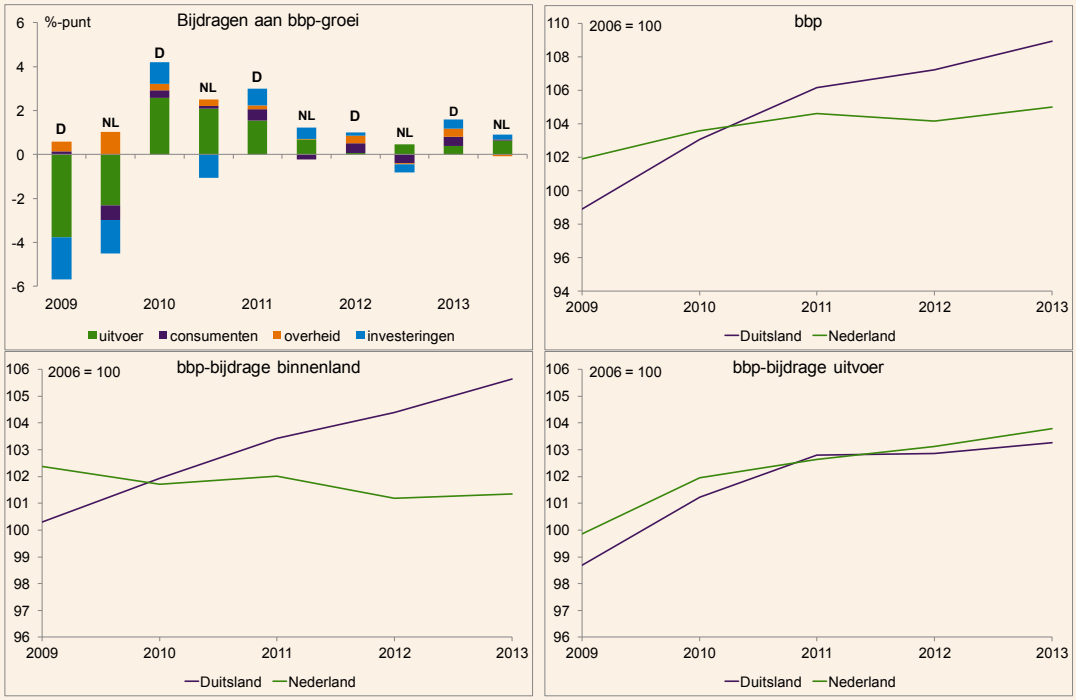

Bron: ramingen Duitsland: Deutsche Bundesbank, juni 2012

Het groeiverschil komt vooral doordat in Nederland de cumulatieve bijdrage van de binnenlandse bestedingen aan het bbp terugloopt, terwijl in Duitsland de binnenlandse bestedingen juist stevig bijdragen aan de bbp-groei. De ontwikkeling van de cumulatieve bbp-bijdrage van de uitvoer is in beide landen vergelijkbaar.

Vooral de consumentenbestedingen blijven in ons land achter, door vermogensverlies van gezinnen door vooral de dalende huizenmarkt en door onzekerheden, zoals over de pensioenuitkeringen en over de effecten van de overheidsbezuinigingen. De Duitse overheid bezuinigt niet of nauwelijks, terwijl Nederland voor 2013 de taakstelling op zich heeft genomen om het begrotingstekort terug te brengen naar 3% bbp. Zonder deze taakstelling zou de raming van de Nederlandse bbp-groei in 2013 minstens ½%-punt hoger zijn geweest.

De verwachting dat de Duitse economie dit en volgend jaar relatief meer groei zal laten zien, is gunstig voor ons land. Een kwart van de Nederlandse uitvoer gaat immers naar Duitsland en het is vooral de uitvoer die dit en volgend jaar voor groei moet zorgen van onze economie.

In de raming is gerekend met een magere economische groei in de Verenigde Staten van 2¼% in 2012 en 2013. Daarbij wordt voor volgend jaar uitgegaan van een beperkte budgettaire consolidatie (ruim 1% bbp). Indien voor het einde van het jaar geen overeenstemming wordt bereikt over het voortzetten van een aantal fiscale maatregelen, zullen op 1 januari automatische bezuinigingen en belastingverhogingen ingaan die kunnen oplopen tot 4% bbp. Met verkiezingen op komst is het bereiken van een tijdige oplossing onzeker. Wanneer toch harder wordt bezuinigd in de VS, zal dat een dempende werking hebben op de economische groei.[12]

Onder genoemde aannames zal het wereldwijde bbp in 2012 naar verwachting met 3¼% groeien en in 2013 met 3½% (¼%-punt lager dan in de juniraming 2012). Deze projectie voor de wereldeconomie wijkt niet fundamenteel af van de jongste prognoses van de internationale instellingen en van de consensusvoorspelling. [13] Het meest opvallende verschil betreft de economische groei voor het eurogebied, waarvoor de ramingen van de OESO en de Europese Commissie duidelijk hoger liggen. Deze ramingen dateren echter van voor de zomer en hebben de recente teleurstellende realisatiecijfers en voorlopende indicatoren niet meegenomen.

Figuur 2.3 Mondiale economische groei zwakt af: bbp hoog ontwikkelde economieën (links) en industriële productie (rechts)

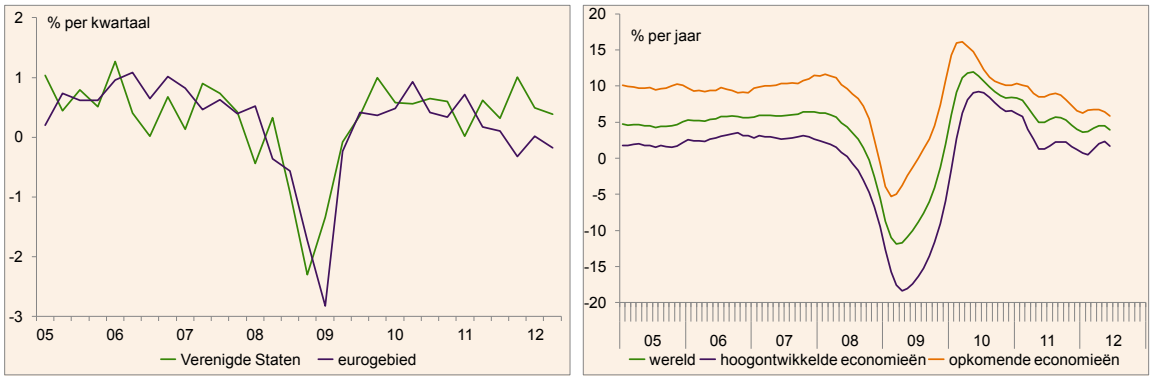

De wereldhandelsgroei is in de eerste helft van dit jaar teruggelopen tot 2½% op jaarbasis ten opzichte van de voorgaande periode.[14] In 2011 nam de wereldhandel nog met 5,6% toe. De afzwakking hing vooral samen met de scherpe daling van de invoer van het eurogebied. In lijn met de ontwikkeling van het mondiale bbp herstelt de wereldhandel enigszins in de tweede helft van het jaar. De wereldhandelsgroei in 2012 wordt onder de boven geschetste omstandigheden geraamd op 3% en in 2013 op 5½%. De groei van de relevante wereldhandel, waarbij landen en productgroepen die relatief belangrijk zijn voor de

[12] Het IMF gaat bij ongewijzigd beleid uit van nulgroei in de VS in 2013. Zie World Economic Outlook Update, 16 juli 2012, blz. 5.
[13] De gemiddelde voorspelling van door *Consensus Forecasts* geënquêteerde economen van researchafdelingen van financiële instellingen.
[14] J. Ebregt, CPB World Trade Monitor juni 2012, gepubliceerd 23 augustus 2012. De maandelijkse edities van de handelsmonitor zijn beschikbaar op de website van het CPB.

Nederlandse uitvoer een groter gewicht krijgen, blijft daarbij met ¼% respectievelijk 3½% aanzienlijk achter (beide 1%-punt lager dan in de juniraming 2012). Mede door de afzwakking van de wereldeconomie zijn de grondstoffenprijzen (in dollars) de eerste helft van 2012 scherp gedaald. Dat geldt ook voor het jaar als geheel, onder de technische veronderstelling van stabiele grondstoffenprijzen vanaf juni. De depreciatie van de euro ten opzichte van de dollar betekent echter dat voor het eurogebied de grondstoffenprijzen dit jaar zullen stijgen. Daarbij is nog geen rekening gehouden met de droogte in de Verenigde Staten en in Rusland, waardoor de prijzen van onder andere tarwe, maïs en sojabonen recent fors zijn gestegen. De olieprijs (Brent) lag begin september eveneens beduidend hoger dan in juni onder meer door het embargo op olie uit Iran, de spanningen tussen Israël en Iran en onderhoudswerkzaamheden op de Noordzee.

2.2 De Nederlandse economie

Economische ontwikkeling op hoofdlijnen

Volgens de nieuwste cijfers van het CBS is de Nederlandse economie in de eerste helft van dit jaar weer licht gegroeid. Dat betekent dat de recessie die halverwege 2011 inzette, beperkt is gebleven tot de laatste twee kwartalen van dat jaar. Het herstel kwam vooral door de hogere uitvoer en in het eerste kwartaal ook door hogere overheidsconsumptie. De krimp van zowel de consumptie van huishoudens als de investeringen zette ook in de eerste helft van 2012 door.

De verwachting is dat het bruto binnenlands product (bbp) in de laatste kwartalen van dit jaar nog niet aantrekt. De binnenlandse vraag herstelt nauwelijks. Consumenten hebben last van oplopende werkloosheid en dalende huizenprijzen. De vooruitzichten voor pensioenpremies en -uitkeringen zijn evenmin rooskleurig. Bovendien drukt de btw-verhoging de consumptie van huishoudens en is het consumentenvertrouwen laag. De overheidsconsumptie zal in zowel 2012 als 2013 verder krimpen. In de rest van Europa vertraagt de groei eveneens, zodat er ook geen spoedig herstel via de uitvoer te verwachten is.

Figuur 2.4 Bbp nog niet op niveau van begin 2008 en conjunctuurindicator blijft somber

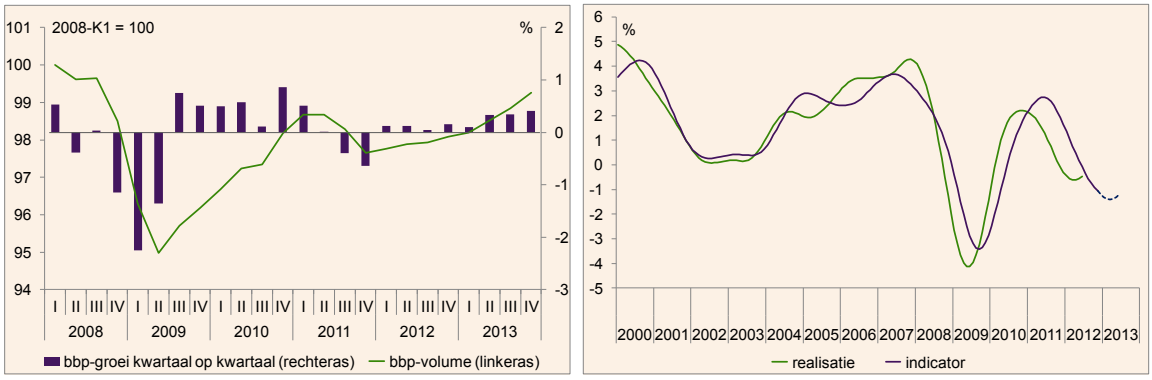

Figuur 2.4 (links) laat het verloop van het bbp zien, pas in de loop van 2013 gaat de economische groei weer omhoog. De conjunctuurindicator (figuur 2.4, rechts) is somber over de vooruitzichten. Deze voorlopende indicator suggereert dat het dieptepunt nog niet is bereikt. Vanwege het relatief positieve eerste halfjaar van 2012 is de bbp-groei ten opzichte van de juniraming opwaarts bijgesteld van -¾% naar -½%. Voor 2013 blijft de groei ongewijzigd op ¾%.

Figuur 2.5 (links) maakt duidelijk dat de Nederlandse economie voor de groei van het bbp vooral afhankelijk is van de uitvoer. Na de recessie van 2009 heeft de uitvoer de grootste bijdrage aan de bbp-groei geleverd. De binnenlandse bestedingen blijven achter in deze jaren, in 2010 en 2012 is de bijdrage negatief. De consumptie van huishoudens ontwikkelt zich al lange tijd gematigd en in 2011 en 2012 daalt deze zelfs. De investeringen zijn fors gekrompen rond de Grote Recessie en, na enig herstel in 2011, stagneren deze in de komende jaren. De overheidsconsumptie is in 2009 gestegen, maar in de jaren daarna zijn de gevolgen van de bezuinigingen zichtbaar.

Figuur 2.5 Herkomst van groei en krimp van het bbp en de werkgelegenheid, 2007-2013

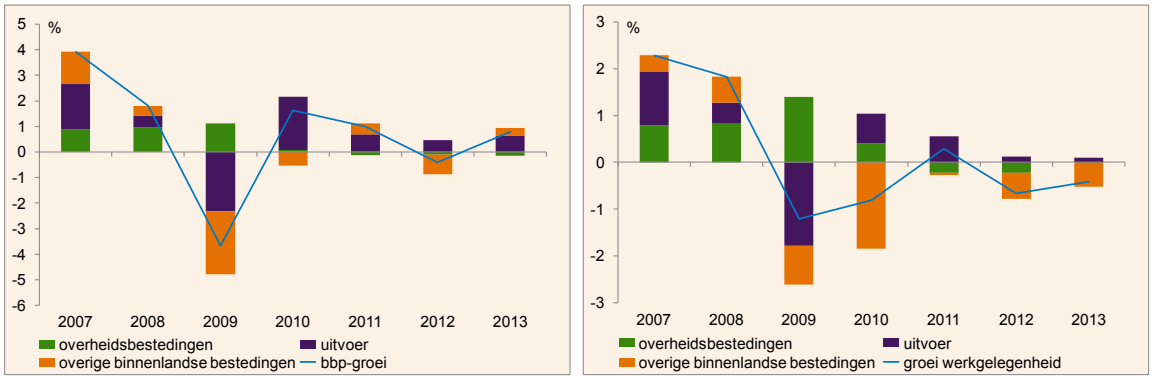

Figuur 2.5 (rechts) laat zien hoe de ontwikkeling van de werkgelegenheid (zonder zelfstandigen) is te verklaren uit de verschillende afzetcategorieën. Hierin is rekening gehouden met de Nederlandse productiestructuur: meer productie in de zorg betekent bijvoorbeeld ook meer vraag naar producten uit de marktsector en dus meer werkgelegenheid in andere bedrijfstakken. In 2009 en 2010 is de werkgelegenheid gedaald en ook voor de ramingsjaren wordt een afname verwacht. Dit is voornamelijk het gevolg van lage binnenlandse bestedingen. Vanaf 2011 hebben de overheidsbestedingen een negatief effect op de werkgelegenheid, ondanks de groei van de zorg. De overige binnenlandse bestedingen (vooral consumptie huishoudens en investeringen) hebben vanaf 2009 al een negatieve invloed op de werkgelegenheid.

Figuur 2.6 laat zien hoe het nationale inkomen ('nationale koek') wordt verdeeld. Tijdens de Grote Recessie hebben eerst de vennootschappen verliezen geleden en daarna heeft de overheid een groot deel van de klap opgevangen. In 2010 en 2011 volgde herstel voor de vennootschappen maar als gevolg van de krimp van de productie in 2012 ging hun aandeel in de nationale koek weer achteruit. Vanaf 2010 zijn de huishoudens nauwelijks vooruitgegaan, maar hebben ook nog niets hoeven inleveren.

Figuur 2.6 Verdeling reële NNI-groei, 2008-2013 (a)

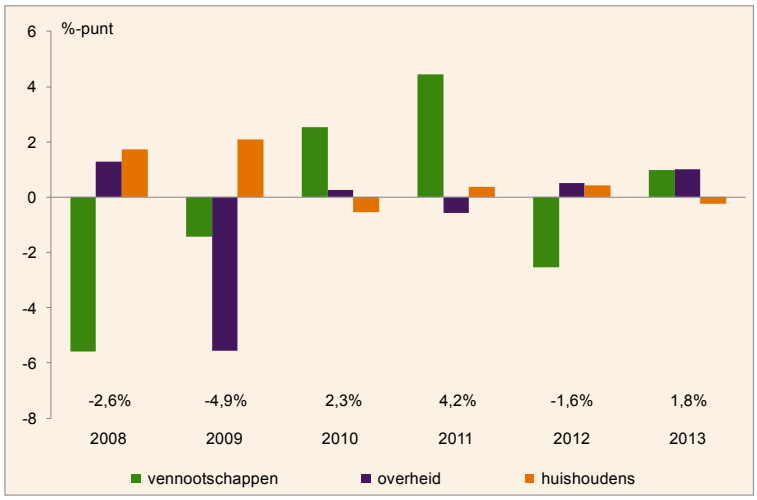

(a) Voor een toelichting op de berekeningswijze van het NNI, zie Kranendonk, 2011, De boekhoudkundige ruggengraat van SAFFIER II: de GPS-matrix en het rekeningenstelsel, paragraaf 3.1.

Waar het reëel beschikbaar inkomen daalt (zie verderop in deze paragraaf) levert de groei van individualiseerbare overheidsconsumptie (met name zorg- en onderwijsuitgaven) een positieve bijdrage aan het aandeel van huishoudens. Tot slot is zichtbaar dat de overheid in 2013 een groter deel van de koek opeist door terugdringing van het begrotingstekort.

Consumptie langdurig onder druk door lage inkomens- en vermogensgroei

De laatste jaren is de consumptie van huishoudens nauwelijks gegroeid, en zelfs regelmatig gekrompen (figuur 2.7, links). Deze negatieve tendens zet zich naar verwachting voort in 2012 en 2013. De figuur laat ook zien waar deze gematigde ontwikkeling uit voortkomt. In de jaren negentig groeide de consumptie hard door grote inkomensstijgingen en vermogenswinsten. In het begin van deze eeuw werden de vermogensverliezen (door lagere aandelenkoersen) nog ruimschoots tenietgedaan door een hoger loon- en uitkeringsinkomen. In latere jaren verdwijnt deze inkomensstijging en slaat in 2012 zelfs om in een daling. In 2013 stijgt het reëel beschikbaar inkomen weer, maar deze stijging is in historisch perspectief nog steeds erg bescheiden. Naast de beperkte loonstijgingen en de lage werkgelegenheidsgroei spelen de hoge pensioenpremies, lagere reële pensioenuitkeringen en stijgende premies voor de zorgverzekering daar een rol in. Tegelijkertijd treden diverse vermogensverliezen op, vooral vanwege de dalende huizenprijzen. Naar verwachting daalt de huizenprijs in 2012 en 2013 in nominale termen. Dit strookt met realisaties: in het eerste halfjaar van 2012 is er al een daling van enkele procenten gerealiseerd ten opzichte van eind 2011 (figuur 2.8, links). Via een lager huizenvermogen leidt dit tot een lagere particuliere consumptie. Ook is bijvoorbeeld het lage aantal verkochte woningen (figuur 2.8, rechts) een aanwijzing dat huishoudens behoedzaam opereren. De hoge piek in juni 2012, mogelijk vanwege de verwachte verhoging van de overdrachtsbelasting per 1 juli en het verlagen van de NHG-grens naar 320.000 euro, is gevolgd door een veel lager niveau aan transacties in juli. Hoewel de individuele besparingen toenemen, blijven deze zowel in 2012 als in 2013 negatief. Veel ruimte voor een hogere consumptie is er voor veel huishoudens dan ook niet. Dat er op de korte termijn geen sterk herstel te verwachten valt, blijkt onder andere uit de

stand van het consumentenvertrouwen (figuur 2.7, rechts). Hoewel dit zich in 2012 enigszins lijkt te stabiliseren, ligt de indicator zowel op het onderdeel economisch klimaat als de component koopbereidheid nog wel op een erg laag niveau, vergelijkbaar met het crisisjaar 2009.

Figuur 2.7 Onderbouwing consumptiegroei sinds 2001 (links) en vertrouwensindicatoren stabiliseren op laag niveau (rechts).

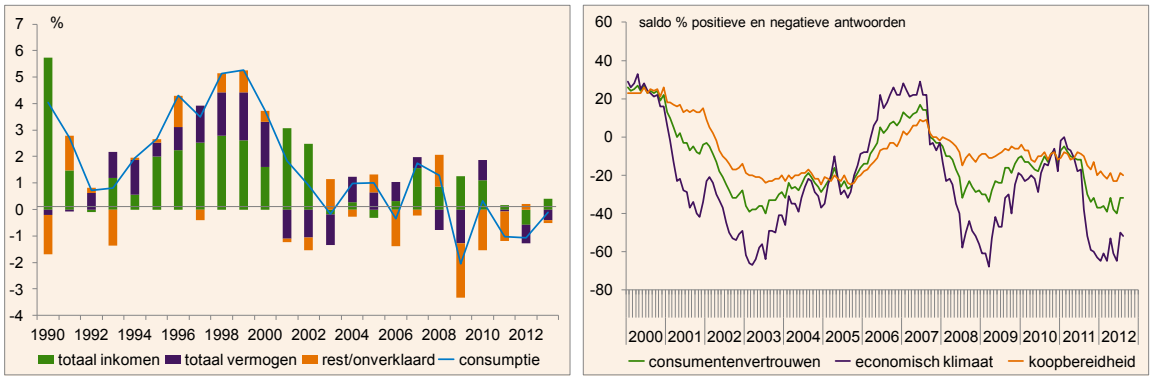

Tabel 2.2 Consumptie, inkomen en vermogen van huishoudens, 2009-2013

	2011	2009	2010	2011	2012	2013
	waarde in mld euro	volumemutaties per jaar in %				
Consumptie						
Vaste lasten (a)	66	1,2	3,2	-0,7	3	2½
Overige consumptie	205	-3,0	-0,6	-1,1	-2¼	-1
Totale consumptie	271	-2,1	0,3	-1,0	-1	0
Reëel beschikbaar gezinsinkomen						
Arbeidsinkomen	140	4,4	-1,9	-1,5	-¼	-½
Uitkeringsinkomen	72	4,1	5,7	-0,3	-¼	½
Overig (b)	55	-17,7	-2,7	3,3	-2	1½
Totaal	267	-1,1	-0,1	-0,2	-½	¼
		% beschikbaar gezinsinkomen (c)				
Besparingen						
Individueel	-4	-1,7	-2,1	-1,3	-¾	-½
Collectief (d)	18	7,3	5,5	6,3	7½	7¾

(a) Aardgas, woningdiensten en niet-verzekerde zorg.
(b) Rente- en dividendbaten, toegerekend inkomen uit eigen woning en niet-uitgekeerd beleggingsinkomen van levensverzekeringsmaatschappijen.
(c) Inclusief collectieve besparingen.
(d) Saldo pensioenpremies en pensioenuitkeringen.

Dekkingsgraad pensioenfondsen op dieptepunt, pensioenpremies op hoogtepunt

De aanspraken ten aanzien van het aanvullende pensioen zijn de afgelopen decennia toegenomen als gevolg van de stijging van de resterende levensverwachting na het 65-ste jaar. De vut- en prepensioenregelingen zijn voor een belangrijk deel omgezet in verhoogd ouderdomspensioen. Door de toename van de aanspraken en vooral door de daling van de rente bevinden de dekkingsgraden zich op een dieptepunt en de pensioenpremies, uitgedrukt in % van het brutoloon, op topniveau (figuur 2.9).

Figuur 2.8 Huizenprijzen blijven dalen (links) en aantal verkochte woningen historisch laag (rechts)

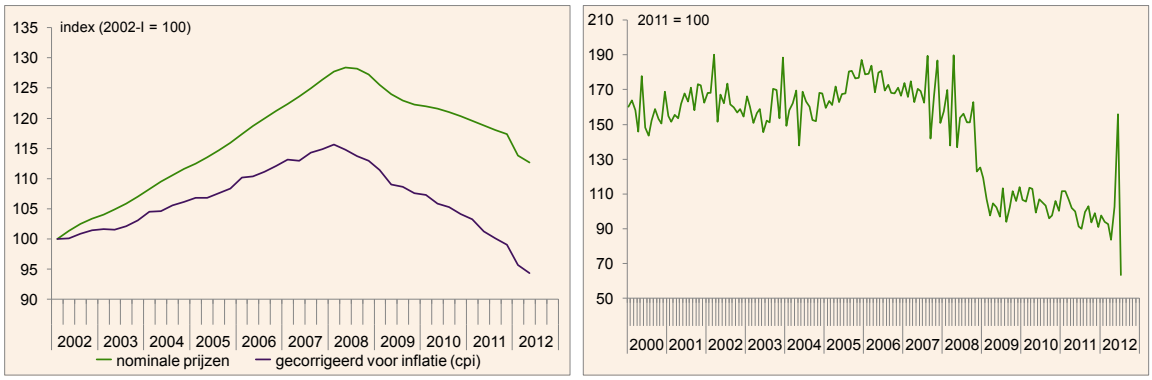

Bron: CBS Statline, eigen bewerking aantal verkochte woningen vanwege seizoenspatronen.

De pensioenpremie per werknemer met een gemiddeld loon bedraagt zo'n 5000 euro per jaar, uitgaande van het gemiddelde brutoloon per werknemer (inclusief deeltijd) van zo'n 33.000 euro en een gemiddelde pensioenpremie van ongeveer 15%. Dikwijls betaalt de werkgever het merendeel van de premie, waardoor deze niet volledig zichtbaar is op het loonstrookje, maar wel onderdeel is van de loonkosten.

Figuur 2.9 Dekkingsgraad en rente (links); pensioenpremie in % brutoloon (rechts) (a)

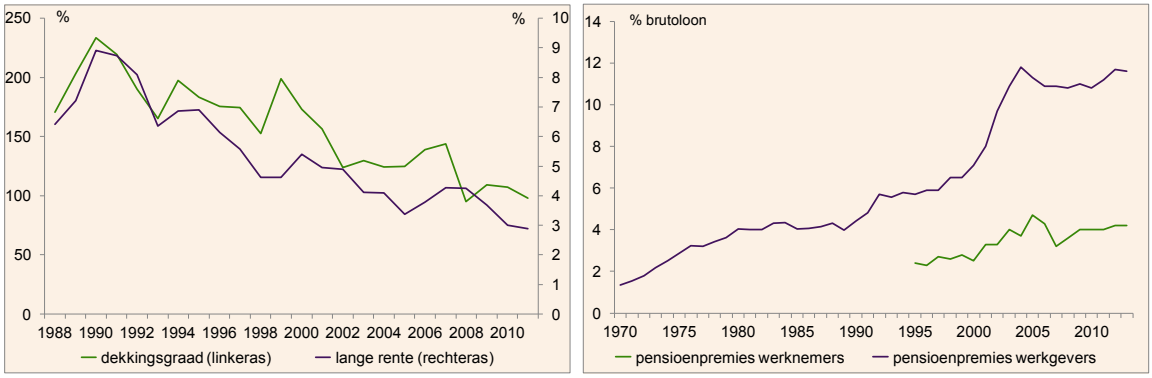

(a) Gegevens over pensioenpremies voor werknemers zijn pas beschikbaar vanaf 1995.

Met het oog op de stijging van de levensverwachting stijgt de pensioenrichtleeftijd in het Witteveenkader in 2014 naar 67 jaar. De maximale jaarlijkse opbouw wordt verlaagd van 2,25% naar 2,15% (middelloonregelingen) en van 2,0 naar 1,9% (eindloonregelingen).

In de raming is uitgegaan van een gelijkblijvende pensioenpremie (in %), in lijn met de intentie van het pensioenakkoord. Verder is gerekend met een korting van de uitkeringen van gemiddeld 1% voor alle deelnemers. Of deze ontwikkeling zich inderdaad zo zal voordoen, is niet alleen afhankelijk van de ontwikkeling van de rente en de behaalde beleggingsresultaten, maar ook van de uitwerking van het toezicht en de mate waarin de sociale partners bereid zijn om de beoogde aanpassing van de opbouw eerder in te voeren. Indien de rente op het huidige lage niveau blijft, zullen de uitkeringen in 2013 en daarna aanzienlijk verlaagd moeten worden. Daarnaast moet de premie verder verhoogd worden, of de opbouw van nieuwe rechten al in 2013 versoberd.

Bedrijfsinvesteringen dalen in 2012 en trekken weer aan vanaf 2013

Namen de bedrijfsinvesteringen vorig jaar nog toe met ruim 10%, dit jaar krimpen ze naar verwachting met 2¾%. Het inzakken van de investeringen is het gevolg van de conjuncturele neergang. De investeringsquote komt in 2012 uit op 12¾%. Dat is licht hoger dan in 2010 maar nog altijd 2%-punt lager dan het trendmatig gemiddelde[15] (figuur 2.10, links). Doordat de wereldhandel en de productie volgend jaar weer aantrekken, nemen de investeringen volgend jaar naar verwachting toe met 3¼% (zie tabel 2.3).

Het verslechterde economische klimaat komt ook tot uitdrukking in de conjunctuurenquêtes onder producenten van het CBS. Sinds medio 2011 daalt het producentenvertrouwen nadat het de twee voorafgaande jaren vrijwel onafgebroken steeg (figuur 2.10, rechts). Wel lijkt de daling zich niet verder door te zetten. Producenten zijn sinds mei niet pessimistischer geworden; het producentenvertrouwen is sindsdien vrijwel vlak gebleven op een niveau van -5. Daarmee is het niveau aanmerkelijk hoger dan in 2009. Desondanks geeft een toenemend aantal ondernemers aan dat er nog financiële belemmeringen zijn. De acceptatiecriteria van Nederlandse banken voor leningen aan bedrijven zijn de afgelopen vier kwartalen aangescherpt.

Figuur 2.10 Investeringen trekken vanaf 2013 weer aan, maar investeringsquote is nog altijd laag door lage bezettingsgraad

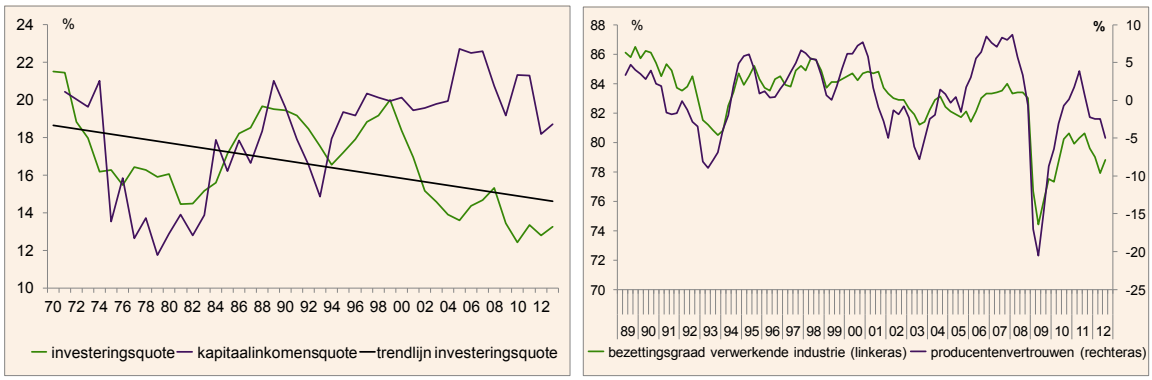

Bron: bezettingsgraad en producentenvertrouwen: CBS Statline

Als gevolg van de afgenomen bedrijvigheid in de tweede helft van 2011 is de bezettingsgraad in de verwerkende industrie gedaald van ruim 80 naar minder dan 79 halverwege 2012. Daarmee ligt de bezettingsgraad 4%-punt lager dan het langjarige gemiddelde van 83%. Dat duidt nog steeds op onderbezetting van de productiecapaciteit.

[15] De investeringsquote heeft een neerwaartse trend, zie daarover het kader “Waarom daalt de investeringsquote?” in het *Centraal Economisch Plan 2011*.

Tabel 2.3 Investeringen en rendement bedrijvensector

	2011	2011	2012	2013
	waarde in mld euro	volumemutaties per jaar in %		
Bedrijfsinvesteringen	57,3	10,2	-2¾	3¼
Investeringen in woningen	29,2	6,5	-3¼	-¼
		groeibijdragen in %-punten		
w.v. nieuwbouw		5,2	-2	0
herstel- en verbouw		1,9	-¾	-¼
overdrachtskosten		-0,7	-½	0
		niveau in %		
Kapitaalinkomensquote marktsector (a)		21,3	18¼	18¾
Investeringsquote (b)		13,3	12¾	13¼

(a) Dit is 100 minus de arbeidsinkomensquote.
(b) In procenten van de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen (excl. onroerendgoedsector).

Woningmarkt verbetert nog niet

Mede door het zachte winterweer namen de investeringen in woningen in 2011 toe met 6,5%[16]. Maar in de loop van 2011 sloeg het sentiment om, mede als gevolg van de conjuncturele tegenwind en sterk teruglopende verkopen van zowel bestaande woningen als nieuwbouwwoningen. Het aantal verkochte nieuwbouwwoningen begin 2012 was ongeveer gelijk aan dat van begin 2009. Als gevolg daarvan nemen de investeringen in woningen in 2012 naar verwachting af met 3¼%. Zowel nieuwbouw als herstel- en verbouw worden getroffen.

In juni kwam het aantal transacties incidenteel fors hoger uit (figuur 2.8, rechts); het werd in juli alweer gevolgd door een veel lager aantal. Mede door het lage aantal transacties eerder dit jaar komt aantal transacties over heel 2012 naar verwachting lager uit dan in 2011. Ook voor 2013 wordt geen verbetering van het aantal transacties verwacht. Daardoor en doordat de woningbouw met enige vertraging reageert op de rest van de economie, nemen de investeringen in woningen in 2013 met ¼% af.

Uitvoer blijft de motor van de Nederlandse economie

Het volume van de relevante wereldhandel neemt in 2012 nauwelijks toe. In 2013 herstelt deze groei zich weer enigszins. De Nederlandse uitvoer doet het in beide jaren relatief beter dan de cijfers over de wereldhandel doen vermoeden. De uitvoer van goederen groeit in zowel 2012 als in 2013 met 4¼%. Het cijfer voor 2012 wordt gestaafd door de realisaties, omdat het grootste deel van de groei al is gerealiseerd in de eerste helft van 2012.

[16] Mogelijk speelde ook de tijdelijke verlaging van de btw voor het onderhoud aan woningen een rol.

Figuur 2.11 Vooral wederuitvoer groeit hard (links) en saldo lopende rekening blijft oplopen (rechts)

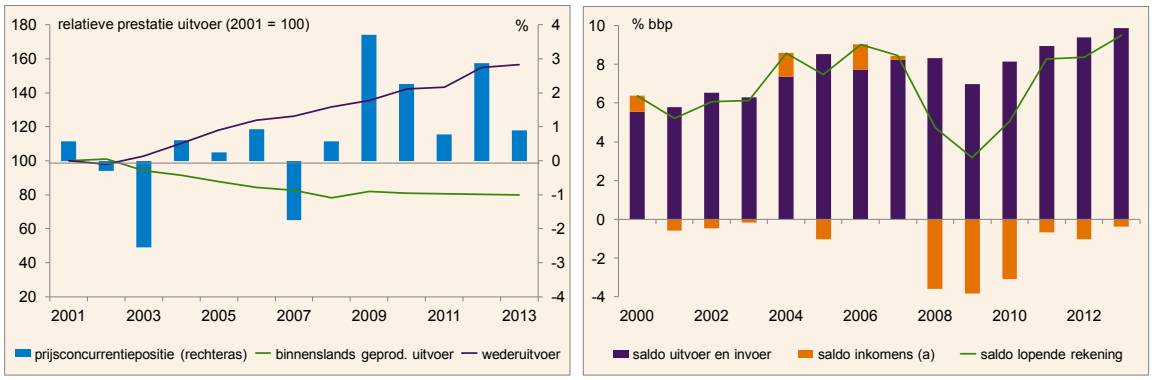

(a) 'Inkomens' betreft hier primaire inkomens en inkomensoverdrachten.

De binnenslands geproduceerde uitvoer profiteert van de lagere waarde van de euro en de relatief beperkte stijging van de arbeidskosten en ontwikkelt zich daarom gunstiger dan op grond van de wereldhandel mag worden verwacht. Dit is echter niet het hele verhaal. Het is vooral de wederuitvoer die de groei van de totale uitvoer voor haar rekening neemt. Figuur 2.11 (links) laat de relatieve prestatie van de wederuitvoer en de binnenslands geproduceerde uitvoer ten opzichte van de relevante wereldhandel zien. Sinds 2001 heeft de binnenslands geproduceerde uitvoer slechter gepresteerd dan de wereldhandel en de wederuitvoer beter. Sinds 2008 houdt de ontwikkeling van de binnenslands geproduceerde uitvoer wel gelijke tred met de wereldhandel. Dit lijkt vooral het gevolg van een verbeterde prijsconcurrentiepositie in die jaren. Rekening houdend met een snel stijgend marktaandeel van enkele opkomende economieën (vooral uit Azië) in de wereldhandel, is het opvallend dat Nederland zijn marktaandeel de laatste jaren weet te behouden. Al met al groeit de uitvoer wel in 2012 en in 2013, waar het volume van de binnenlandse bestedingen juist afneemt. De uitvoer is daarom nog steeds de motor van de economie, zoals figuur 2.5 al liet zien.

De invoer groeit in beide jaren minder hard dan de uitvoer. Dit komt vooral door de lage binnenlandse bestedingen en de hoge relatieve prijzen voor buitenlandse goederen. De resterende invoergroei is vooral het gevolg van de groeiende wederuitvoer. Omdat de invoer minder toeneemt dan de uitvoer, neemt het overschot op de Nederlandse lopende rekening verder toe tot een recordniveau van 9½% in 2013 (figuur 2.11, rechts).

Achterblijvende arbeidsvraag bij stijgend arbeidsaanbod leidt tot hogere werkloosheid

Sinds juli 2011 is de werkloosheid met 1%-punt gestegen. Het was vooral de toename van de beroepsbevolking in de tweede helft van 2011 waardoor de werkloosheid opliep.[17] Weliswaar nam de werkgelegenheid in personen ook toe maar dat was niet genoeg om het extra arbeidsaanbod te absorberen. Ook in de eerste twee kwartalen van 2012 is de toename van de werkloosheid voornamelijk het gevolg van een toenemende beroepsbevolking. De werkgelegenheid nam die kwartalen licht af. Verdere verslechtering van de arbeidsmarkt ligt

[17] Voor achtergronden van de toegenomen beroepsbevolking, zie blz. 13 van CPB Policy Brief 2012/13, decemberraming 2011, Economische vooruitzichten 2012 en blz. 73 van het *Centraal Economisch Plan 2012*.

in het verschiet. Het aantal vacatures is de afgelopen tijd afgenomen met een verruiming van de arbeidsmarkt als gevolg (figuur 2.12, links). Een toenemend aantal ondernemers verwacht dat het aantal vacatures de komende tijd verder afneemt. Daarnaast nemen de ontslagaanvragen de laatste maanden toe. De recessie van 2011 en de lage productiegroei in 2012 hebben vertraagde effecten op de werkgelegenheid waardoor die in de tweede helft van 2012 en 2013 naar verwachting afneemt. In combinatie met een stijgende beroepsbevolking leidt dat tot een verdere toename van de werkloosheid tot gemiddeld 520.000 personen in 2013. Als percentage van de beroepsbevolking bedraagt de werkloosheid naar verwachting 5¼% dit jaar en 5¾% volgend jaar. Dergelijke percentages zijn vergeleken met andere Europese landen nog steeds laag, maar zijn in Nederland sinds het midden van de jaren negentig niet meer voorgekomen (figuur 2.12, rechts).

Door de sterk toegenomen beroepsbevolking in de laatste twee kwartalen van 2011 komt het gemiddelde arbeidsaanbod in 2012 fors hoger uit dan in 2011. In de afgelopen twee kwartalen nam het arbeidsaanbod beduidend minder toe. Naar verwachting neemt de groei van het arbeidsaanbod in de rest van 2012 verder af. Door de afnemende werkgelegenheid en de oploop van de werkloosheid worden de perspectieven op het vinden van een baan door potentiële werkzoekenden er in 2012 niet beter op. Het zogenoemde ontmoedigingseffect, ook wel 'discouraged worker'- effect genoemd, zet zich naar verwachting voort door de gematigde economische groei en levert daarmee volgend jaar een negatieve bijdrage aan het arbeidsaanbod.

Tabel 2.4 Kerngegevens arbeidsmarkt 2011-2013 (a)

	2011	2011	2012	2013
	niveau in dzd	mutaties per jaar in dzd personen		
Arbeidsaanbod (b)	9085	59	70	25
w.v. demografie		1	-10	-10
participatie		60	45	40
beleid		11	10	0
conjunctureel		-13	30	-10
		mutaties per jaar in %		
Werkgelegenheid (arbeidsjaren)	6752	0,5	- ¼	- ½
w.v. marktsector	4880	0,4	0	-1
zorgsector	950	2,7	½	2
overheid	853	-1,3	-2¼	-1¾
Beroepsbevolking	8744	0,0	1¼	¼
Werkzame beroepsbevolking	8357	0,0	½	- ¼
		niveaus		
Werkloosheid (x 1000)		387	470	520
Werkloosheid (%)		4,4	5¼	5¾

(a) In de prognosejaren afgerond op hele kwarten of hele vijfduizenden. De cijfers over de beroepsbevolking en de werkloosheid zijn volgens de internationale definitie.
(b) Het arbeidsaanbod is gedefinieerd als de som van werkzame personen (Nationale rekeningen) en de werkloze beroepsbevolking.

Bleef de werkgelegenheid in arbeidsjaren tot en met het tweede kwartaal 2012 nog op peil, daarna neemt de werkgelegenheid naar verwachting af als gevolg van de lage economische groei. De werkgelegenheid krimpt daardoor dit jaar met ¼% en volgend jaar met ½%. Zowel de werkgelegenheid bij bedrijven als bij de overheid daalt. De matige ontwikkeling in de marktsector wordt vooral veroorzaakt door de geringe groei van de productie. Bezuinigingen zorgen voor een daling van de werkgelegenheid bij de overheid. In de zorg neemt de werkgelegenheid naar verwachting toe, maar dit is onvoldoende om de afname in de andere sectoren te compenseren.

Figuur 2.12 Steeds ruimere arbeidsmarkt (links) en fors oplopende werkloosheid (rechts) (a)

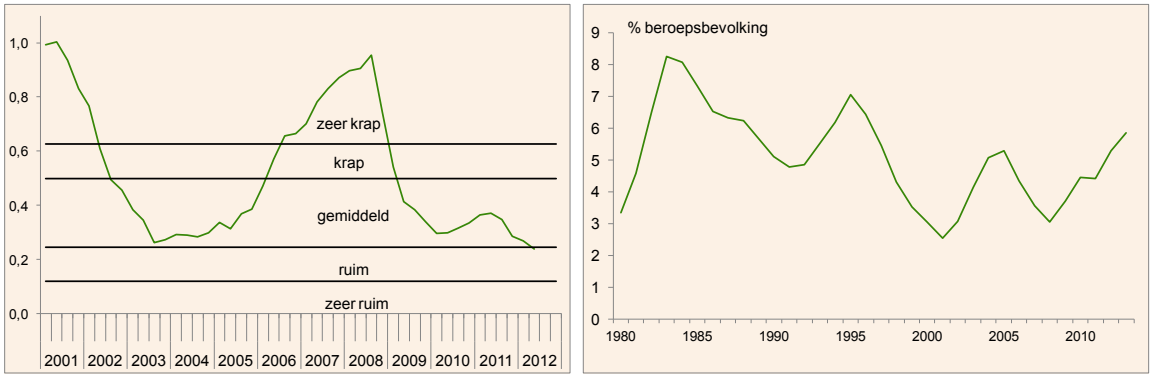

(a) De indicator voor krapte op de arbeidsmarkt is gedefinieerd als het aantal vacatures gedeeld door de werkloosheid (internationale definitie). De grenzen van de vijf categorieën worden bepaald door het gemiddelde plus of min een halve of een hele standaarddeviatie berekend over de periode 1975-2011.

Prijzen en lonen

De matige economische ontwikkeling in Nederland heeft dit en komend jaar een drukkend effect op de prijzen, maar dit wordt gecompenseerd door de geplande belastingmaatregelen (vooral de btw-verhoging).

Figuur 2.13 Belastingverhoging compenseert dalende tendens inflatie

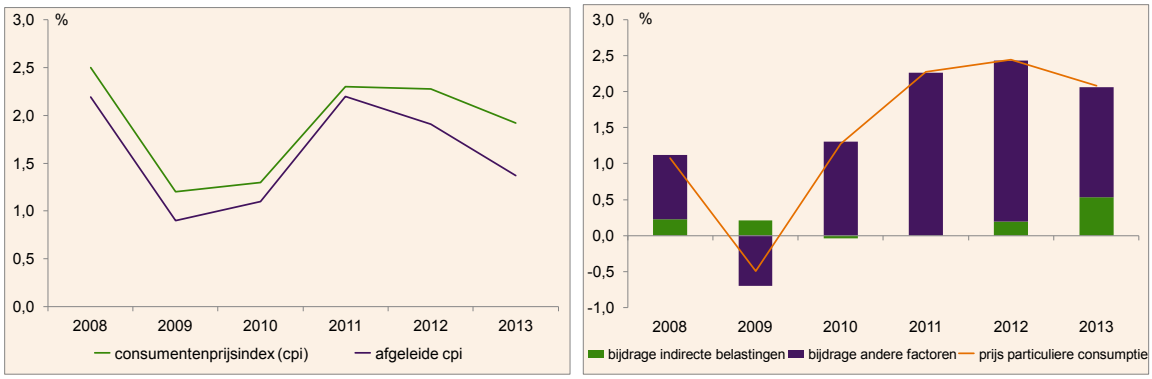

Het consumentenprijsindexcijfer ligt dit jaar naar verwachting 2¼% hoger dan een jaar eerder. Dit is nagenoeg gelijk aan het inflatiecijfer van vorig jaar. In 2013 komt de inflatie met 2% een fractie lager uit. Deze prijsontwikkeling is het gevolg van twee tegengestelde tendensen. Aan de ene kant oefenen de invoerprijzen dit en volgend jaar een neerwaartse invloed uit. De geplande belastingverhogingen hebben in beide jaren een opwaartse invloed

van respectievelijk ¼%-punt en ½%-punt op de prijzen. De zogenoemde afgeleide prijsindex, waarin de invloed van de belastingen niet wordt meegenomen, stijgt in 2012 en 2013 daarom beduidend minder dan de reguliere prijsindex (figuur 2.13, links).

Door de verslechterende situatie op de arbeidsmarkt zal dit en komend jaar cumulatief naar verwachting geen reële loonstijging plaatsvinden. De contractloonontwikkeling in 2012 volgt grotendeels uit de reeds afgesloten cao's en is gelijk aan 1¾%. In 2013 nemen de contractlonen in de marktsector met 2¼% iets meer toe dan de inflatie. Door de bevriezing van de ambtenarensalarissen stijgen de contractlonen bij de overheid in 2013 niet. De contractlonen in de zorg volgen de ontwikkelingen in de marktsector. De incidentele lonen in de zorg worden voor de jaren 2012-2015 bepaald door de afspraken die zijn gemaakt tussen het ministerie van VWS en de zorginstanties. Hierin wordt uitgegaan van ½% voor 2012 en 2013.

3 Begroting en koopkracht

Het overheidstekort neemt af van 4,5% bbp in 2011 tot naar verwachting 3,7% bbp in 2012 en 2,7% bbp in 2013. Dit komt vooral door restrictief begrotingsbeleid en enigszins door het beperkte economisch herstel in 2013. In 2013 ligt het tekort dan voor het eerst sinds 2008 onder het 3% Maastricht-plafond. De vermindering van het tekort komt vooral door een stijging van de collectievelastendruk. Ondanks de afname van het overheidstekort loopt de overheidsschuld verder op, tot 71,8% bbp in 2013. De koopkracht vermindert met 1¾% in 2012 en met ¾% in 2013, na ook al in de twee voorgaande jaren te zijn gedaald. Cumulatief komt de daling over deze vier jaar uit op 4%. In 2013 is er een relatief sterke koopkrachtdaling voor laagbetaalde tweeverdieners en voor gepensioneerden. Dat laatste komt door niet-volledige indexatie van pensioenen en doordat naar verwachting meer dan honderd fondsen volgend jaar nominaal korten.

3.1 Inleiding

Het overheidstekort neemt in het lopende en komende jaar af, maar blijft aanzienlijk. Op basis van de huidige beleidsuitgangspunten en het verwachte economisch beeld wordt het EMU-tekort in 2013 geraamd op 2,7% bbp, ver onder de recordomvang voor de huidige crisis van 5,6% bbp in 2009 en enigszins onder het Maastricht-plafond van 3% bbp. Het structurele overheidstekort bedraagt 1,2% bbp in 2013; in 2011 was dat nog 3,4% bbp. De geraamde tekortvermindering tussen 2011 en 2013 is internationaal gezien groot. [18]

In 2013 zijn de tekortreducerende maatregelen omvangrijker dan in 2012. Het regeer- en gedoogakkoord en het Begrotingsakkoord 2013 tezamen betekenen netto tekortreducerende maatregelen van 4,5 mld euro in 2012 en 13,8 mld euro in 2013. [19] De verbetering van het EMU-saldo tussen 2011 en 2013 van 1,8% bbp hangt vooral samen met een toename van de collectieve lasten en in veel mindere mate met een daling van de collectieve uitgaven. De begrotingsmaatregelen voor 2013 staan uitgebreid beschreven in paragraaf 3.6. Een deel van de maatregelen uit het Begrotingsakkoord is al in wetgeving vastgelegd; een ander deel komt in de komende maanden aan de orde bij de parlementaire behandeling van de ontwerpbegroting en het belastingplan.

Tabel 3.1 Kerngegevens collectieve financiën en koopkracht, 2008-2013

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
	% bbp					
Bruto collectieve uitgaven	46,3	51,0	50,9	49,8	49,9	49,4
Collectieve lasten	39,2	38,2	38,8	38,4	39,0	40,0
Niet-belastingmiddelen	7,6	7,2	7,0	6,9	7,3	6,6
EMU-saldo	0,5	-5,6	-5,1	-4,5	-3,7	-2,7
EMU-saldo structureel (EC-methode)	-0,6	-4,1	-3,9	-3,4	-2,1	-1,2
Robuust EMU-saldo (a)	-2,2	-5,4	-5,0	-4,4	-3,4	-2,2
EMU-schuld	58,5	60,8	63,1	65,5	71,4	71,8
Beleidsmatige lastenontwikkeling (mld euro)				1,5	5¼	10
Koopkracht, mediaan alle huishoudens (% mutatie)	-0,1	1,7	-0,5	-0,9	-1¾	-¾

(a) Het robuuste EMU-saldo is het structurele EMU-saldo (op basis van de EC-methode) exclusief aardgasbaten, rentebetalingen en rente- en dividendontvangsten.

[18] Volgens de voorjaarsraming van de Europese Commissie bedraagt de gemiddelde vermindering van het feitelijke tekort in het eurogebied 1,2% bbp tussen 2011 en 2013.Van de niet-probleemlanden heeft Nederland duidelijk de grootste tekortvermindering (zie figuur 1.2). De vermindering van het Nederlandse structurele tekort van 2,2% bbp ligt duidelijk boven het gemiddelde van het eurogebied van 1,5% bbp.

[19] De omvang van de netto tekortreducerende maatregelen van het regeer- en gedoogakkoord is 3,6 mld euro in 2012 en 3,9 mld euro in 2013 in prijzen van 2010 (Financieel kader van het regeer- en gedoogakkoord, oktober 2010). Het kabinet ligt op koers met de uitvoering van deze maatregelen (Ministerie van Financiën, 18 miljard monitor bij Jaarverslag 2011, mei 2012). Voor het Begrotingsakkoord is het saldo van de netto tekortreducerende maatregelen 0,9 mld euro in 2012 en 9,9 mld euro in 2013 in prijzen van 2012 (niet-cumulatieve cijfers op basis van tabel 4.1 van CPB, De Nederlandse economie tot en met 2017, juni 2012).

Wat weten we van begrotingsmultipliers?

Het is al weer vijf jaar geleden dat de huidige economische crisis uitbrak. In augustus 2007 ontspoorden de geldmarkten als gevolg van wantrouwen tussen marktpartijen veroorzaakt door onduidelijkheid over wie grote verliezen hadden geleden door de Amerikaanse huizencrisis. Centrale banken moesten daardoor voor zeer omvangrijke bedragen aan liquiditeit verschaffen. Bestrijding van de crisis alleen door monetair beleid bleek echter onvoldoende. Eén van de gevolgen van de huidige crisis is dan ook hernieuwde aandacht voor begrotingsbeleid, zowel bij beleidsmakers als bij economen. Eind 2008 besloten veel regeringen in de OESO-landen tot een tijdelijk stimulerend begrotingsbeleid in 2009-2010. Economen hebben sinds 2007 vele malen meer gepubliceerd over begrotingsmultipliers (het effect van begrotingsmaatregelen op het bbp) dan in de tien jaar daarvoor. De discussie over begrotingsbeleid is daarmee duidelijk opgelaaid.

Het is van belang dat de economische onderbouwing van beleid robuust is. Eén of twee publicaties om beleid te schragen kan wat dun zijn. Voor vergaande conclusies op basis van een paar waarnemingen geldt dit nog in sterkere mate. In dit verband zijn overzichtsstudies interessant, zoals een recent paper waar de resultaten van 89 studies over multipliers zijn geanalyseerd (a). Deze studies verschaffen 749 schattingen van multipliers. De uitgevoerde meta-analyse wijst op positieve multipliers; met andere woorden: ombuigingen en lastenverhogingen zullen op korte termijn de productie dempen. Ook blijkt dat multipliers van kleine open economieën kleiner zijn dan van grote economieën met weinig buitenlandse handel, wat in de Europese context een argument voor beleidscoördinatie impliceert. Uit de meta-analyse blijkt ook dat als consumenten moeilijk kunnen lenen, dit leidt tot grotere positieve effecten van hogere overheidsuitgaven of lagere belastingen op de economische groei. De huidige terughoudendheid bij banken zou de begrotingsmultipliers dus kunnen vergroten.

Verder blijkt de reactie van centrale banken cruciaal. De multiplier zal groter zijn wanneer de centrale bank geen mogelijkheid heeft om de rente te verlagen în reactie op een bezuinigingspakket (*zero lower bound*). Dit is momenteel het geval. Grotere positieve multipliers tijdens financiële crises komen ook naar voren in een recent IMF working paper van Corsetti (b). Deze studies wijzen er dus op dat multiplier niet constant in de tijd is en dat daarmee de omstandigheden (al of niet recessie, al of niet financiële crisis, al of niet extreem lage rente (*zero lower bound)*) er toe doen.

Recent is door economen ook veel aandacht besteed aan drempelwaardes voor overheidsschuld: de omvang van de overheidsschuld waarboven deze de economische groei negatief beïnvloedt en de begrotingsmultipliers niet langer positief zijn doordat consumenten, bedrijven en financiële markten negatief reageren op de hogere schuld als gevolg van de extra overheidsuitgaven en lastenverlagingen. Hoge overheidsschuld zal leiden tot onzekerheid over het overheidsbeleid, (verwachte) belastingverhogingen en tot hogere kapitaalmarktrentes die een negatieve invloed hebben op het bbp (c). De bekendste studie is die van Reinhart en Rogoff die voor de overheidsschuld een drempelwaarde van 90% bbp vinden (d,e). Het is echter zeer twijfelachtig of er voor landen een uniforme drempelwaarde is. De lopende rekening van de betalingsbalans speelt een rol. Ook de reputatie die een land in de loop van jaren heeft opgebouwd wat betreft economisch beleid, zal zeker de drempelwaarde van een land beïnvloeden (f).

(a) Gechert, S. en H. Will, 2012, Fiscal multipliers: a meta analysis of the literature, paper gepresenteerd op het 9e Euroframe congres, juni. Zie ook het literatuuroverzicht in Batini, N., G. Callegari en G. Melina, 2012, Successful Austerity in the United States, Europe and Japan, IMF working paper no. 12/190, en Suyker, W., 2011, Begrotingsmultipliers, overzicht van recente empirische publicaties, CPB Achtergronddocument, december.

(b) Corsetti, G., A. Meier en G. J. Müller, 2012, What Determines Government Spending Multipliers?, IMF working paper 12/150. Zie ook appendix I, Fiscal Multipliers in Expansions and Contractions, in IMF, 2012, Fiscal Monitor, april. Zie verder ook Auerbach, A.J. en Y. Gorodnichenko, 2011, Fiscal Multipliers in Recession and Expansion, NBER working paper 17447.

(c) Op financiële markten kan een overschrijding van een drempelwaarde er plotseling toe leiden dat zelfs tegen hoge rentes overheidsobligaties niet meer te plaatsen zijn (‘sudden stops’). Bij afwezigheid van externe steun is dan een scherpe, plotselinge vermindering van het overheidstekort met fors negatieve effecten op het bbp onvermijdelijk.

(d) Reinhart, C.M. en K. S. Rogoff, 2010, Growth in a Time of Debt, *American Economic Review*, vol. 100(2), pag.573-78. Zie ook NBER working paper 15639.

(e) Dit is niet alleen van belang voor de kortetermijnmultiplier maar ook voor de groei op middellange termijn. Kumar en Woo vinden voor hoogontwikkelde landen 0,15%-punt lagere groei bij een stijging van de overheidsschuld van 10% bbp. Zie Kumar, M.S. en J. Woo, 2012, Public debt and growth, IMF working paper, 10/174.

(f) Ostry, J.D., A.R. Ghosh, J.I. Kim en M. S. Qureshi, 2010, Fiscal space, IMF Staff position note, 10/11.

Figuur 3.1 Kerngegevens collectieve financiën 1960-2013

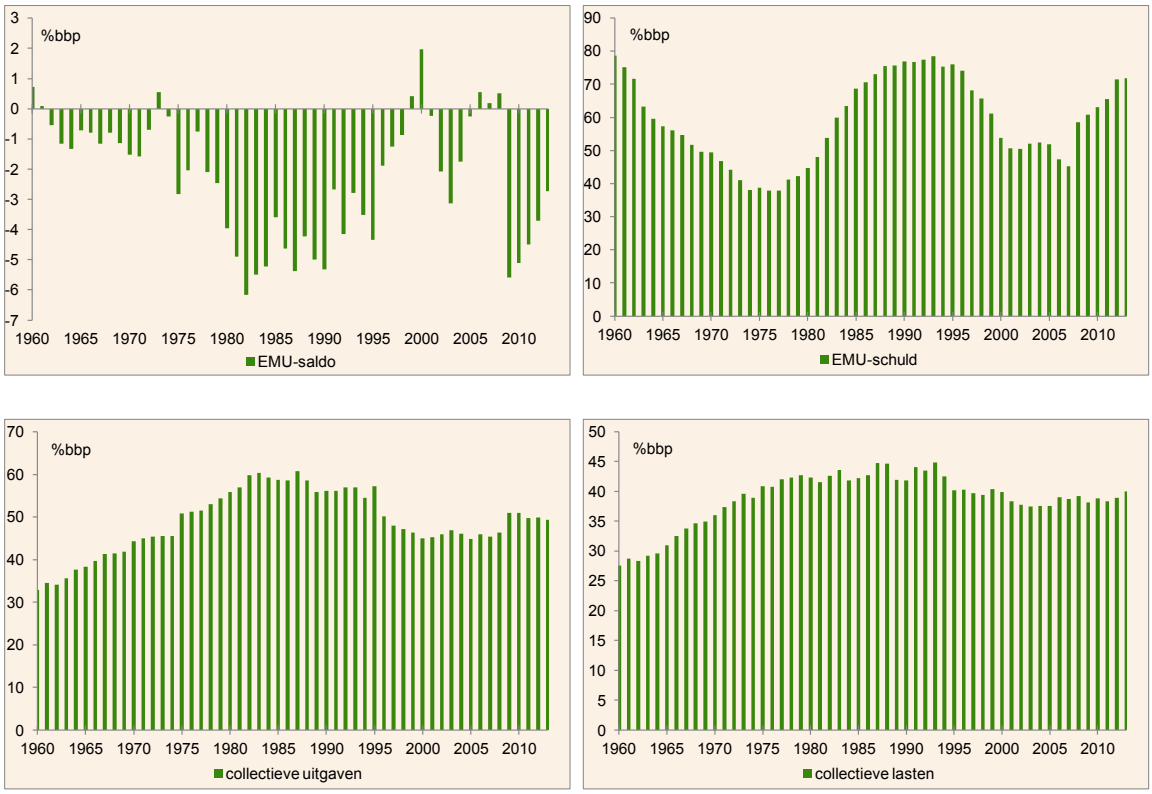

3.2 Collectieve uitgaven

De scherpe stijging van de collectieve-uitgavenquote aan het begin van de huidige economische crisis (de quote steeg met 4,7%-punt van 46,3% bbp in 2008 tot 51,0% bbp in 2009) wordt in de projectieperiode nauwelijks tenietgedaan. Dit in tegenstelling tot in 2011 toen de uitgavenquote met meer dan 1% bbp afnam. In 2012 is door de recessie zelfs sprake van een tijdelijke lichte stijging van de quote. In 2013 loopt de uitgavenquote naar verwachting slechts terug tot 49,4% bbp. De overheidsuitgaven (uitgedrukt in procenten bbp) dalen ten opzichte van 2011 met name bij het openbaar bestuur, vooral door de bezuinigingen. Dit betreft zowel ombuigingen op apparaatskosten als de nullijn voor ambtenaren. De totale uitgavenquote daalt tussen 2011 en 2013 ondanks de stijgende quotes voor zorg en sociale zekerheid.

In 2012 nemen de **collectieve zorguitgaven** nominaal met 3¾% toe. Dat is 1% minder dan in 2010 en 2011. De groei is nogal ongelijk verdeeld over AWBZ, Zvw en begrotinggefinancierde zorg. De uitgaven van de AWBZ nemen toe met 7½%. Hiervan is 2¾% het gevolg van de intensiveringen in de langdurige zorg zoals die afgesproken zijn in het regeer- en gedoogakkoord. Met deze maatregel is in 2012 een begin gemaakt om het aantal 'handen aan het bed' uit te breiden. De beoogde 12 duizend personen zullen overigens niet worden gehaald als gevolg van bezuinigingen in het Begrotingsakkoord.

De Zvw-uitgaven nemen in 2012 slechts met 1¼% nominaal toe. Dit is het gevolg van een groot aantal ombuigingen van opgeteld 1½ mld euro. Dat begint met de maatregelen uit het regeer- en gedoogakkoord. In dat akkoord zijn voor ¾% tal van kleine ombuigingsmaatregelen genomen. In het daaropvolgende besluitvorming rond de Voorjaarsnota is er voor 1½% omgebogen door pakket- en tariefsmaatregelen. In de maanden daarna is door het hoofdlijnenakkoord met ziekenhuizen en het beheersmodel medisch specialisten nog eens 1% omgebogen. Ten slotte heeft de verhoging van het eigen risico met 40 euro, waartoe het kabinet Balkenende nog heeft besloten, geleid tot nog eens 1% lagere Zvw-uitgaven. Zonder deze ombuigingen zouden de uitgaven van de Zvw zijn gestegen met 5½%. De overige zorg, waaronder de WMO, stijgt in 2012 met 6½%.

Tabel 3.2 Collectieve uitgaven, 2011-2013

	2011	2012	2013	2012	2013	2012	2013
	% bbp			volumemutatie in %		prijsmutatie in %	
Openbaar bestuur (a)	10,7	10,5	10,2	-3¼	-2¼	2¾	1¼
Veiligheid	1,9	1,9	1,9	- ¼	- ¾	2¼	1¼
Defensie	1,1	1,1	1,1	-3¼	-3½	2¼	1½
Infrastructuur	1,7	1,7	1,6	-3	-5¾	1½	2
Onderwijs	5,4	5,4	5,4	0	0	2¼	1
Zorg	10,3	10,6	10,6	2½	¾	1½	2
w.v. AWBZ	3,9	4,1	4,0	5¼	-1½	2	1
Zvw	5,9	5,9	6,1	¼	3¼	1	2½
overig (o.a. WMO)	0,5	0,5	0,5	5	-10½	1½	2
Sociale zekerheid	12,8	12,9	13,2	¾	1¾	1¼	3
w.v. AOW/ANW	5,1	5,3	5,4	3¾	2¾	¾	1½
WW en bijstand	2,1	2,3	2,5	8	8½	1½	1½
arbeidsongeschiktheid (b)	1,8	1,8	1,7	-5¼	- ¾	4½	1½
overig (o.a. zorgtoeslag)	3,7	3,5	3,6	-4¾	-3¼	¼	7¼
Overdrachten aan bedrijven	1,8	1,7	1,5	-7½	-11½	1¼	1¾
Internationale samenwerking	2,1	2,1	2,1	0	-1	1¼	1¾
Rente	2,0	1,9	2,0	8	6½	-8¼	-2¼
Bruto collectieve uitgaven	49,8	49,9	49,4	-¼	-¼	1¼	1¾
Reële bruto collectieve uitgaven				0	-¼		
Bruto binnenlands product				-½	¾	1¼	1¾
	% totale werkgelegenheid			volumemutatie in %			
Werkgelegenheid sector overheid	16,0	15,8	15,6	-1¾	-1 ½		
Werkgelegenheid bedrijfstak zorg	14,1	14,2	14,5	½	2		

(a) Doordat de mutatie van het saldo zorgverzekeraars als gevolg van het afschaffen van de nacalculatie doorwerkt in de prijsmutatie van openbaar bestuur, komt deze in 2012 hoger uit.
(b) Vanaf 2012 tellen Wajongers met een nuluitkering die werkzaam zijn in het kader van de WSW niet meer mee voor het administratieve aantal wajonguitkeringen. Dit drukt het volume maar verhoog t de gemiddelde prijs.

Ook in 2013 is de verwachte nominale groei van de collectieve zorguitgaven met 2¾% relatief laag. Ook nu is de groei tussen AWBZ, Zvw en begrotingsgefinancierde zorg ongelijk verdeeld. De uitgaven van de AWBZ blijven vrijwel constant. De belangrijkste reden hiervoor is de overheveling van de revalidatiezorg van de AWBZ naar de Zvw. Hierdoor komen de AWBZ-uitgaven 3¼% lager uit. Verder wordt in het Begrotingsakkoord 1½% omgebogen. Ook de verhoging van de eigen betalingen uit het regeer- en gedoogakkoord en de

ondertussen verzachte pgb-maatregel leiden tot nog eens 1% aan ombuigingen. Zonder deze ombuigingen zou de AWBZ met 5¾% gestegen zijn.

De verwachte nominale groei van de Zvw bedraagt in 2013 5¾%. Voor 2% komt deze groei op het conto van de overheveling van de revalidatiezorg van de AWBZ naar de Zvw. Daar staat een stijging van het eigen risico naar 350 euro tegenover. De ombuiging van deze maatregel bedraagt 2¼%. De overige zorg daalt in 2013 met 8¾%, grotendeels als gevolg van het inkomensafhankelijk maken van de wet tegemoetkoming chronisch zieken en gehandicapten (WTCG) en door hogere eigen betalingen in de WMO.

In 2012 en vooral in 2013 groeien de **sociale zekerheidsuitgaven** harder dan het bbp. Als percentage van het bbp bedragen de uitgaven 12,9% in 2012 en 13,2% in 2013. De uitgaven aan WW, bijstand en AOW stijgen. De arbeidsongeschiktheidsuitgaven en overige uitgaven blijven ongeveer constant. Hoewel de uitgaven aan sociale zekerheid vanuit historisch perspectief laag zijn, is sinds 2007 sprake van een stijging.

Het aantal AOW-uitkeringen stijgt onder invloed van de vergrijzing en neemt toe van 2,7 mln in 2011, tot 2,8 mln in 2012 en 2,9 mln in 2013. De werkloosheidsuitgaven nemen toe als gevolg van een stijging van de werkloze beroepsbevolking. Deze toename vindt vooral plaats bij de WW-uitkeringen en in beperktere mate bij de bijstand. Het aantal WW-uitkeringen neemt toe van 224.000 in 2011 naar 260.000 in 2012 en 295.000 in 2013. Het aantal bijstandsuitkeringen loopt op van 326.000 in 2011 naar 345.000 in 2012 en 370.000 in 2013.

Tabel 3.3 Uitkeringsvolumes en percentage uitkeringsgerechtigden, 2011-2013

	2011	2012	2013
	duizenden		
Uitkeringsvolumes (a)			
AOW	2695	2810	2900
ANW	75	65	55
Ziektewet	351	330	330
Arbeidsongeschiktheid totaal	699	675	680
w.v. WAO/WIA/WAZ	506	495	495
WAJONG	193	180	185
Werkloosheidsuitkering	224	260	295
WWB/IOAW/IOAZ	326	345	370
Totaal	4370	4485	4635
Actieven (b)	6401	6405	6365
	%		
i/a-ratio (c)	68	70	73
w.v. 65+	42	44	46
65-	26	26	27

(a) In duizenden (volledige) uitkeringsjaren.
(b) Het arbeidsvolume exclusief ziekteverzuim, in duizenden arbeidsjaren.
(c) Percentage uitkeringsgerechtigden. Ratio van inactieve ten opzichte van actieve, in procenten.

Instroom arbeidsongeschiktheid stijgt

De instroom van het aantal arbeidsongeschikten stijgt de laatste jaren weer. Na de invoering van de WIA in 2006 was nog sprake van een flinke daling. Hoe komt het dat die oorspronkelijke daling steeds verder teniet wordt gedaan? De instroom vanuit de Ziektewet van werknemers die geen werkgever (meer) hebben blijkt een belangrijke rol te spelen.

Voor 2006 lag de instroom in de WAO aanzienlijk hoger dan de latere instroom in de WIA. In 2000 en 2001 kregen jaarlijks circa 100.000 mensen een nieuwe WAO-uitkering. Vanaf toen is de WAO-instroom gaan dalen naar circa 60.000 in 2004. Eind 2005 trad de wet WIA in werking, ter vervanging van de WAO. Naast de WIA hebben de wet Pemba (premiedifferentiatie en marktwerking bij arbeidsongeschiktheidsverzekeringen), de wet verbetering Poortwachter en de wet verlenging loondoorbetalingsverplichting bij ziekte een drukkend effect gehad op de instroom van arbeidsongeschikten.

Sinds de invoering van de WIA is de instroom steeds verder toegenomen (zie figuur). In 2006 bedroeg de instroom circa 20.000 personen. Dit is opgelopen tot circa 30.000 in 2009 en vervolgens tot circa 40.000 in 2012. Deze toename kent verschillende oorzaken. Aanloopeffecten en demografische ontwikkelingen hebben geleid tot een stijging van het aantal WIA-aanvragen. Deze effecten verklaren circa de helft van de stijging van het aantal aanvragen. Bovendien stijgt de instroom van mensen met een Ziektewet-uitkering (vangnetters), als gevolg waarvan zij zijn oververtegenwoordigd in de WIA-instroom.

Het aandeel werkende vrouwen en ouderen in de beroepsbevolking stijgt. Omdat hun arbeidsongeschiktheidsrisico relatief hoog is, stijgt daarmee ook de instroom in de WIA. Daarnaast is sprake van ingroei- en aanloopeffecten van de nieuwe wet. In de beginperiode is nauwelijks sprake van heropeningen en heraanvragen, omdat weinig uitstroom plaatsvindt. Daarna stijgt de instroom wegens heropeningen. Als gevolg van de overgang van WAO naar WIA doen bijvoorbeeld ook ex-WAO'ers steeds vaker een beroep op de WIA. De helft van de instroom in de WIA vindt plaats vanuit de Ziektewet (ZW). De ZW is van toepassing op (voormalig) werknemers zonder vast contract. De grote instroom vanuit de ZW is gedeeltelijk het gevolg van de economisch moeilijke tijden. Het aantal werklozen stijgt. Tijdelijke contracten worden minder vaak verlengd en mensen verliezen hun baan bij faillissement van hun werkgever. Bij ziekte belanden deze mensen in de ZW en vervolgens mogelijk in de WIA. Daarbij geldt dat deze zogenaamde vangnetters relatief vaker aan de poort van de WIA komen. De kans op re-integratie is minder groot omdat een werkgever ontbreekt bij wie werkhervatting mogelijk is. Verder ontbreken financiële prikkels bij de voormalige werkgevers om deze mensen weer aan de slag te helpen voordat zij een WIA-uitkering aanvragen. Met de modernisering van de ZW per 1 januari 2013 neemt het kabinet een pakket aan maatregelen met als doelstelling het terugdringen van ziekteverzuim van vangnetters en hun instroom in de WIA.

Instroom WIA hangt grotendeels samen met een toename van de instroom van vangnetters

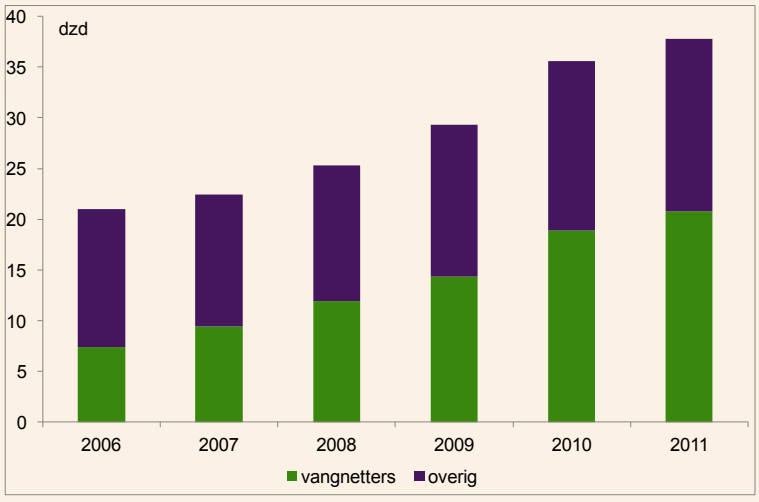

Bron: Startnotitie UWV Subsidiethema 2012 - Verklaring WIA-instroom, 2012 en Memorie van toelichting Wet beperking ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid vangnetters, april 2012 .

De uitgaven aan arbeidsongeschiktheid dalen naar 1,7% van het bbp in 2013. Het aantal Wajonguitkeringen daalt van 193.000 in 2011 naar 180.000 in 2012 en stijgt daarna tot 185.000 in 2013. Bij de WAO- en WIA-uitkeringen is sprake van een daling van 506.000 in 2011 naar 495.000 in 2012 en 2013. Dit betreft een daling van het aantal WAO-uitkeringen; het aantal WIA-uitkeringen neemt toe.

De verhouding tussen inactieven en actieven (de i/a-ratio) loopt sterk op van 68% in 2011 naar 73% in 2013. Deze stijging is in 2008 begonnen. Dit wordt grotendeels veroorzaakt door een toename van het aantal AOW'ers. Daarnaast speelt de toename van het aantal werkloosheids- en bijstandsuitkeringen een rol.

De **werkgelegenheid bij de overheid** neemt naar verwachting af als gevolg van de ombuigingen van het vorige en het huidige kabinet. Het aandeel van de sector overheid in de totale werkgelegenheid daalt naar verwachting licht van 16,0% in 2011 naar 15,6% in 2013. Daarentegen blijft de werkgelegenheid bij de zorg als percentage van de totale werkgelegenheid naar verwachting toenemen, van 14,1% in 2011 tot 14,5% in 2013.

3.3 Collectieve lasten

De collectieve lasten nemen in de projectieperiode toe van 38,4% in 2011 tot 40,0% bbp in 2013. De beleidsmatige stijging van 2,6% bbp wordt deels gecompenseerd door een achterblijvende endogene ontwikkeling van de belasting- en premieontvangsten. De beleidsmatige stijging komt onder andere door de verhoging van het algemene btw-tarief naar 21% en het niet indexeren van de schijfgrenzen en de heffingskortingen in de inkomstenbelasting voor inflatie in 2013. Deze en andere lastenstijgingen staan in meer detail beschreven in paragraaf 3.6.

De endogene ontwikkeling van de belastingen op productie en invoer blijft vooral achter bij de bbp-ontwikkeling doordat de 'belastingrijke' consumptie achterblijft bij de bbp-ontwikkeling. Het endogene effect van de Zvw-premies blijft gemiddeld negatief omdat de groei van het aantal verzekerden achterblijft bij de volumeontwikkeling van het bbp. De andere belastingen ontwikkelingen zich ongeveer in lijn met het bbp.

Tabel 3.4 Belasting- en premieontvangsten, 2011-2013

	2011	2012	2013	2012 beleid	2013	2012 endogeen	2013
		niveau in % bbp		mutaties in % bbp per jaar			
Loon- en inkomstenheffing	14,0	14,1	14,4	0,2	0,3	-0,1	-0,1
Premies werknemersverzekeringen	2,9	3,1	2,9	0,2	-0,1	0,0	-0,1
Zvw-premies	5,7	5,9	6,1	0,1	0,4	0,1	-0,2
Vennootschapsbelasting (excl. gas)	1,8	1,9	2,1	0,2	0,3	-0,1	0,0
Belastingen op productie en invoer	12,0	12,0	12,5	0,1	0,8	-0,1	-0,3
Overige belastingen	2,1	2,1	2,0	0,0	0,0	-0,1	0,0
Totaal	38,4	39,0	40,0	0,9	1,7	-0,3	-0,6

3.4 Overheidsschuld

De overheidsschuld als percentage van het bbp stijgt naar verwachting van 65,5% in 2011 tot 71,8% in 2013 en blijft daarmee ook in de komende jaren boven de Maastrichtnorm van 60% bbp. In de recente afspraken van het sixpack is de handhaving van de 60%-norm voor de schuld verscherpt.[20] De schuld dient ieder jaar met een twintigste van het verschil met de 60%-norm terug te worden gebracht. Hieraan niet voldoen zou tot een nieuwe buitensporig-tekortprocedure kunnen leiden. Wel is het zo dat deze schuldverminderingseis pas drie jaar na het beëindigen van de huidige buitensporigtekortprocedure ingaat. Bij de verwachte beëindiging in 2014 is dat dus 2017.

Figuur 3.2 Overheidsschuld vooral opgelopen door tekorten, rente-uitgaven desondanks stabiel

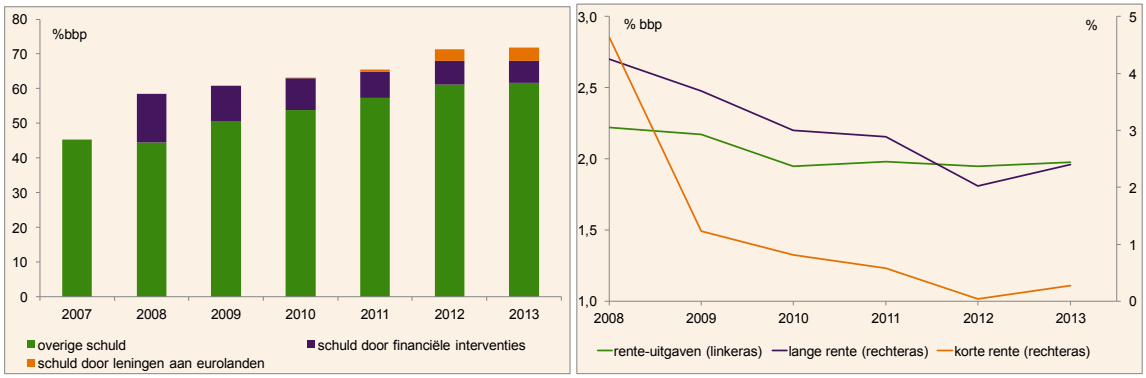

De overheidsschuld neemt in de projectieperiode naar verwachting met name toe door de aanhoudende overheidstekorten.[21] Dit in tegenstelling tot in 2008 toen er een zeer sterk opwaarts effect was door interventies in de financiële sector. Interventies in de financiële sector en leningen aan eurolanden hebben naar verwachting een beperkt opwaarts effect op de overheidsschuld in 2012 en 2013. Enerzijds daalt de schuld naar verwachting door de aflossing van de lening aan ING en de vermindering van de ING back-up facility. Bovendien neemt de bruto overheidsschuld af doordat decentrale overheden worden verplicht hun tegoeden aan te houden bij de Nederlandse schatkist. Dit schatkistbankieren (onderdeel van het Begrotingsakkoord 2013) vermindert de schuld in 2013 met naar verwachting 6 mld euro.[22] Anderzijds neemt de schuld toe als gevolg van de leningen die het EFSF aan de eurolanden Ierland, Griekenland, Spanje, Portugal en Cyprus verstrekt welke pro rato toegerekend worden aan de garanderende eurolanden (voor Nederland met in totaal 14¼ mld euro in 2012 en 1½ mld euro in 2013). Daarnaast neemt de schuld toe als gevolg van de bijdragen aan het ESM (met 1¾ mld euro in zowel 2012 als 2013).

---

[20] Zie tekstkader 'de Europese begrotingsregels zijn verscherpt' in het *Centraal Economisch Plan 2012*, pag. 80.
[21] De overheidsschuld in procenten bbp wordt gedempt door de nominale stijging van het bbp (noemereffect). Dit noemereffect treedt met name op in 2013, terwijl deze in 2012 beperkt is als gevolg van de recessie.
[22] De overheidsschuld bestaat uit de schuld van de *gehele* overheid: centrale overheid (Rijk en overige centrale overheid), decentrale overheden en sociale fondsen. Het gaat hierbij om de bruto schuld die de overheid heeft bij partijen *buiten* de overheid. Eventuele tegoeden worden hier niet in mindering op gebracht. Wanneer decentrale overheden hun tegoeden bij het Rijk aanhouden, verandert de bruto schuld van de decentrale overheden niet. De bruto schuld van het Rijk verandert daarentegen wel, omdat het Rijk minder hoeft te lenen bij partijen *buiten* de overheid (de bruto schuld van het Rijk daalt). Per saldo daalt de schuld van de overheid als geheel.

3.5 Koopkracht

Koopkrachtdaling in 2012

In 2012 daalt de statische koopkracht met 1¾%. De reële lonen dalen met ½%. De stijging van de werknemerspremies voor pensioenen met gemiddeld ruim 8% (0,4%-punt) is nadelig voor de koopkracht van werknemers. De koopkracht daalt daarnaast door beleid. In aanloop naar de Wet uniformering loonbegrip die in 2013 wordt ingevoerd, is in 2012 het maximum bijdrage-inkomen voor de inkomensafhankelijke bijdrage (IAB) opgehoogd tot de maximuminkomensgrens werknemersverzekeringen. Tegelijkertijd is het premietarief naar beneden bijgesteld, waardoor inkomens tot 40.000 euro voordeel hebben van deze maatregel en inkomens daarboven nadeel hebben. In 2012 zijn de kinderopvangtoeslag, het kindgebonden budget, de huurtoeslag en de kinderbijslag versoberd. Het spaarloon is afgeschaft en de korting per 1 augustus 2011 van de tegemoetkoming jongere partner voor 65-plussers met een inkomen boven de inkomensgrens werkt door in de koopkracht van 2012.

In vier jaar tijd 4% koopkracht kwijt

In 2013 daalt de statische koopkracht voor het vierde jaar op rij. Cumulatief komt de daling over deze vier jaar op 4% uit. Voor werknemers is de cumulatieve koopkracht 3¾% gedaald, voor uitkeringsgerechtigden 4% en voor gepensioneerden 5¼%. Ook in 2013 daalt de koopkracht meer voor gepensioneerden. Dit komt doordat in 2013 veel pensioenen niet (volledig) geïndexeerd worden. Daarnaast zijn er meer dan honderd fondsen die per 1 april 2013 naar verwachting met gemiddeld 1% moeten gaan korten. De Wet uniformering loonbegrip pakt vooral voor de gepensioneerden met hoge inkomens ongunstig uit. Dit is ook goed te zien in de puntenwolken in figuur 3.3.

De lonen stijgen met 2% en dat is ¼% meer dan de inflatie. Het afschaffen van de onbelaste reiskostenvergoeding en de bevriezing van de lonen bij de overheid zijn ongunstig voor de koopkracht van werknemers. De Wet uniformering loonbegrip is in 2013 gunstig voor werknemers met midden- en hoge inkomens. In 2012 had deze groep nadeel van de verhoging van het maximumbijdrage-inkomen voor de IAB in het kader van deze wet.

De verhoging van het eigen risico in de zorg naar 350 euro tezamen met een verhoging van het tarief in de eerste schijf (0,7%-punt) is voordelig voor lagere inkomens, omdat zij via de zorgtoeslag meer dan gecompenseerd worden. Midden- en hoge inkomens worden echter niet of nauwelijks gecompenseerd. Alle huishoudens hebben nadeel van het niet toepassen van de tabelcorrectiefactor in 2013 waardoor schijfgrenzen en heffingskortingen niet worden verhoogd. In het kader van de Wet uniformering loonbegrip worden de tarieven in de eerste en tweede schijf verhoogd, daarnaast wordt de eerste schijf verlengd (700 euro) en de tweede verkort (-1200 euro). De algemene heffingskorting, de arbeidskorting en de koopkrachtaanvulling voor AOW'ers (MKOB) worden verlaagd. De ouderenkorting wordt juist verhoogd en er komt een extra ouderenkorting. Voor de diverse toeslagen als huurtoeslag, zorgtoeslag en kinderopvangtoeslag worden de parameters zo aangepast dat de totale kosten gelijk blijven bij de invoering van de Wet uniformering loonbegrip.

Tabel 3.5 Twee jaar met koopkrachtdaling

	Tweeverdiener (c)		Alleenstaande (ouder)		Alleenverdiener		Alle huishoudtypen	
Bruto huishoudinkomen (b)	2012	2013	2012	2013	2012	2013	2012	2013
Werknemers								
< 175% WML	-1¾	-2¼	-1	-¼	-2¾	-1¼	} -1¾	} -½
175 - 350% WML	-1¾	-1	-1¾	½	-3¼	-¾		
350 - 500% WML	-1¾	-½	} -2½	} -¼	} -2¾	} -¾		
> 500% WML	-2	-½						
Uitkeringsgerechtigden								
< 120% WML	} -1¾	} -1½	-1¾	-1	-2½	-1¼	} -1¾	} -1
> 120% WML			-1	0	-1¾	-½		
Gepensioneerden								
< 120% AOW	-2¼	¼	-1½	-¼	} -2¼	} -2¾	} -1¾	} -1¾
> 120% AOW	-2	-3	-2	-3¼				
Alle inkomensbronnen							-1¾	-¾

(a) Statische koopkrachtmutaties exclusief incidentele inkomensmutaties.

(b) Bruto inkomen uit arbeid of uitkering; bruto minimumloon (WML) en bruto 100% AOW-uitkering zijn in 2012 ongeveer 18.800 euro.

(c) De indeling van tweeverdieners naar inkomensbron is op basis van de meest verdienende partner.

Vanaf 2013 wordt de hypotheekrenteaftrek beperkt voor nieuwe hypotheken. De rente mag alleen nog worden afgetrokken als de lening annuïtair in 30 jaar wordt afgelost. De effecten in de eerste jaren zijn beperkt. Voor huishoudens met een vermogen dat 80.000 euro of meer boven het heffingsvrij vermogen ligt, vervalt het recht op kindgebonden budget en zorgtoeslag. De invoering van vitaliteitssparen is gunstig voor de koopkracht, maar de beperking van huurtoeslag en kinderopvangtoeslag is ongunstig. In het kader van de btw-verhoging worden de arbeidskorting, de zorgtoeslag, het kindgebonden budget en de (alleenstaande) ouderenkorting verhoogd. Vooral de lagere tot middeninkomens hebben hier voordeel van.

Veel regelingen lopen door in 2013, zoals de afbouw van de overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting, de afbouw van de dubbele algemene heffingskorting in het referentieminimumloon (waarbij de AOW is uitgezonderd) en de beperking van de zorgtoeslag. Deze maatregelen zijn ongunstig voor de koopkracht.

Figuur 3.3 Grote verschillen in koopkrachtontwikkeling in 2013[23]

Werkende tweeverdiener

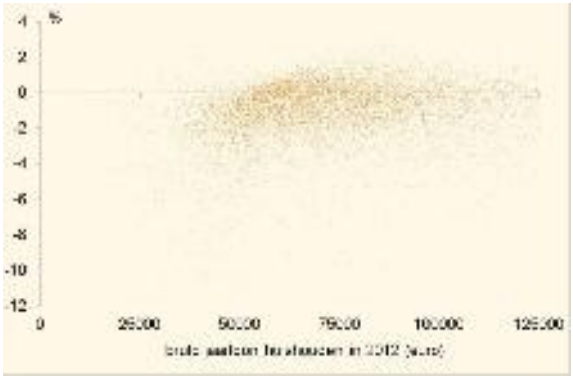

Werkende alleenverdiener

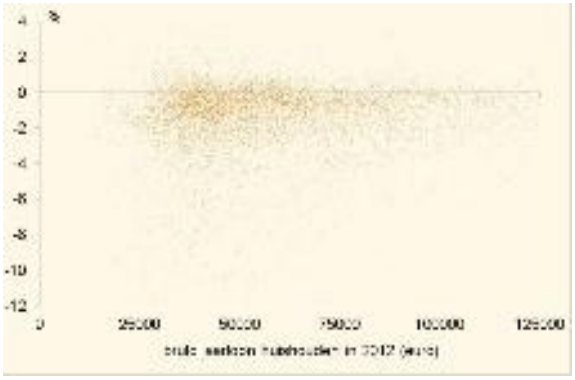

Werkende alleenstaande

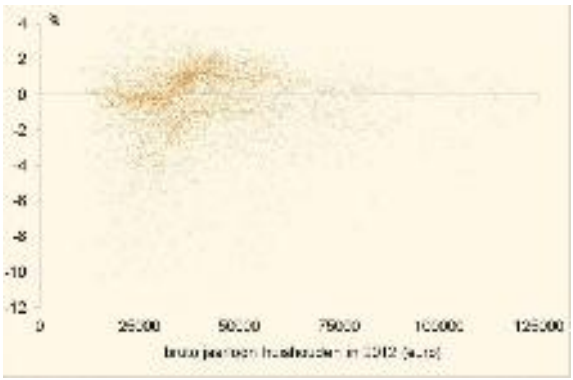

Uitkeringsgerechtigde alleenstaande

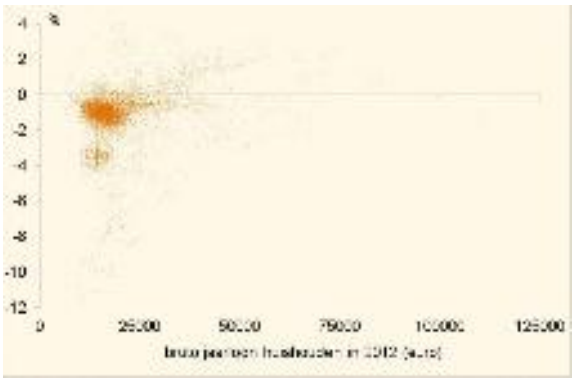

Gepensioneerde tweeverdiener

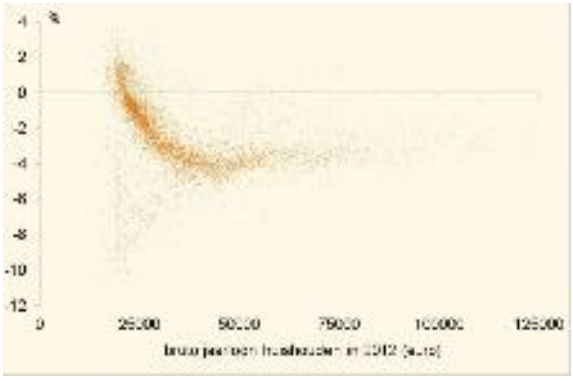

Gepensioneerde alleenstaande

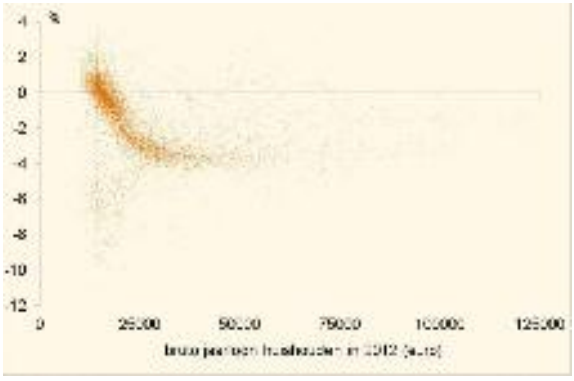

[23] Koopkracht naar huishoudtype, inkomensbron en huishoudinkomen, mutaties in %, 2013.

3.6 Beleidsuitgangspunten

Bijstelling beleidsuitgangspunten 2012

De beleidsuitgangspunten voor 2012 zijn sinds het *Centraal Economisch Plan 2012* (CEP) slechts in beperkte mate bijgesteld. Op de rijksbegroting in enge zin dalen de uitgaven ten opzichte van het CEP door de nullijn in 2012 uit het Begrotingsakkoord. Hiertegenover staat een netto intensivering op onderwijs.[24] Per saldo is sprake van netto ombuigingen op de rijksbegroting. De beleidsuitgangspunten voor de zorg in 2012 zijn vrijwel niet gewijzigd, ondanks het wat lager uitvallen van de ombuigingen op de Zvw-uitgaven.

De collectieve lasten nemen toe ten opzichten van het CEP. De beleidsmatige lastenontwikkeling (blo) komt ¾ mld euro hoger uit. Dit komt door de verhoging van het algemene btw-tarief per 1 oktober 2012 (1 mld euro) en de verhoging van de bankenbelasting (¼ mld euro). Daar staat tegenover dat het tarief van de overdrachtsbelasting voor woningen structureel op 2% blijft (-½ mld euro).

Beleidsuitgangspunten 2013

De beleidsuitgangspunten voor 2013 vloeien grotendeels voort uit het Begrotingsakkoord 2013, maar het regeer- en gedoogakkoord is zeker ook nog van belang. Ook in 2013 is de begroting duidelijk restrictief.

De nullijn voor ambtenaren uit het Begrotingsakkoord dempt de overheidsuitgaven op de **rijksbegroting.** De uitgaven worden ook gedempt door bezuinigingen op de bestuurs- en apparaatskosten uit het regeer- en gedoogakkoord. Het Begrotingsakkoord in combinatie met het regeer- en gedoogakkoord leiden per saldo tot netto bezuinigingen op infrastructuur, justitie en defensie.

Voor 2013 is er bij de **AWBZ** sprake van een totaal aan ombuigingen van ¾ mld euro. Dit is vooral het gevolg van maatregelen uit het Begrotingsakkoord van opgeteld bijna ¾ mld euro. Het gaat daarbij om het ongedaan maken van verhogingen van vergoedingen voor intramurale zorg en pgb's (het restant van de 'meer handen aan het bed' maatregel uit het regeer- en gedoogakkoord), het verlagen van de groeiruimte en de verlaging van de vergoeding vervoerskosten voor instellingen. Het schrappen van het recht op verblijf voor de lichtere zorgzwaartepakketten 1-3 gaat weliswaar in 2013 in, maar heeft pas op langere termijn een substantieel effect. Daarnaast heeft het demissionaire kabinet in totaal nog ¼ mld euro omgebogen. Daartegenover staan intensiveringen van ¼ mld euro door het verzachten van de pgb-maatregel en omdat de IQ-maatregel niet doorgaat. Ten slotte wordt bij de AWBZ de revalidatiezorg overgeheveld naar de Zvw. Hierdoor komen de AWBZ-uitgaven ¾ mld euro lager uit. Bij de **Zorgverzekeringswet** gaan de uitgaven met ¾ mld euro omhoog door de overheveling van de revalidatiezorg. Daartegenover wordt het

[24] Voor details over de aanpassingen in 2013 als gevolg van het Begrotingsakkoord zie hoofdstuk 5 van CPB, De Nederlandse economie tot en met 2017, inclusief Begrotingsakkoord 2013, CPB Policy Brief 2012/01, juni.

eigen risico verhoogd van 220 euro in 2012 naar 350 euro, waardoor voor 1 mld euro wordt omgebogen.

Wat betreft **sociale zekerheid** valt op dat in 2013 een begin wordt gemaakt met de stapsgewijze verhoging van de AOW-leeftijd. In 2013 wordt de AOW-leeftijd met één maand verhoogd. Daarnaast wordt de Wet Werken naar Vermogen niet ingevoerd. Per 1 januari 2013 treedt de Wet beperking ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid vangnetters in werking. In deze wet wordt een pakket aan maatregelen genomen met als doelstelling het terugdringen van het ziekteverzuim van vangnetters en hun instroom in de wet WIA (zie ook tekstkader). Verder wordt de zorgtoeslag verhoogd ter compensatie van de verhoging van het eigen risico, leidt het belasten van de reiskostenvergoeding tot een toename van de WW- en WAO-aanspraken en wordt de huishoudinkomenstoets in de bijstand niet ingevoerd.[25]

De EMU-relevante **lasten** worden in 2013 verzwaard met 10 mld euro. Deze omvangrijke stijging komt vooral door het Begrotingsakkoord 2013. Er worden diverse forse pakketten van maatregelen genomen, waaronder de per saldo lastenneutrale uniformering loonbegrip, het vitaliteitspakket, het afschaffen van de onbelaste reiskostenvergoeding voor woon-werkverkeer en compensatie via de inkomensheffing binnen het Begrotingsakkoord. Hieronder wordt het effect op de diverse belastingen en sociale premies besproken.

Tabel 3.6 Beleidsmatige lastenontwikkeling 2009-2013: zeer forse lastenstijging in 2013

	2011	2012	2013
	mld euro		
Totaal BLO, belastingen en premies	1½	5¼	10
w.v. bedrijven	1	3¼	3¾
gezinnen	¾	1¾	6¼
overheid	0	¼	0
buitenland	0	0	0
Niet-EMU-relevante lastenontwikkeling	-¼	1	1¼

De lasten stijgen vooral door verhoging van het tarief eerste schijf, mede ter compensatie van het niet langer belasten van de inkomensafhankelijke bijdrage voor de Zvw, met 3,9% (7 mld euro)[26], de verhoging van het algemene btw-tarief per 1 oktober 2012 (3 mld euro), het belastbaar maken van de vergoedingen voor woon-werkverkeer (1½ mld euro), het niet indexeren van de schijfgrenzen en de heffingskortingen in de inkomstenbelasting voor inflatie in 2013 (1¼ mld euro) en door het aflopen van de maatregel tot willekeurig en vervroegd afschrijven in 2011 (1¼ mld euro).

[25] Met deze maatregel wordt de vergoeding van de reiskosten tot het bruto loon gerekend en derhalve belast. De WW- en WAO-uitkering zijn gebaseerd op het bruto loon. Daarom verhoogt het belasten van de reiskosten de aanspraken op deze uitkeringen.
[26] Onderdeel van de per saldo lastenneutrale uniformering loonbegrip.

De beleidsmatige lastenstijging als gevolg van de Zvw-premies bedraagt 2 mld euro.[27] De hoogte van de Zvw-premies wordt vooral bepaald door de zorguitkeringen. Deze worden voor 2013 geraamd op 38 mld euro. Uit de premies worden verder de uitvoeringskosten door de zorgverzekeraars betaald. Deze zijn naar verwachting 1¾ mld euro. Met ingang van 2013 komt ook 1 mld euro van het opleidingsfonds voor rekening van de Zvw. Ten slotte wordt het vermogenstekort van het Zvw-fonds met 2 mld euro aangezuiverd. In totaal moeten de premies 42½ mld euro opbrengen; een stijging van 4¼ mld euro ten opzichte van 2012. Een deel van de gewenste hogere premieopbrengsten wordt gerealiseerd door grondslagstijgingen, de rest door tariefsverhogingen. Het tarief van de inkomensafhankelijke bijdrage stijgt van 7,1% naar 7,75%. Deze lastenontwikkeling bedraagt 1½ mld euro. De gemiddelde nominale premie stijgt met 35 euro van 1253 naar 1288 euro. De lastenontwikkeling hiervan voor de burgers bedraagt ½ mld euro.

Voorts wordt de tabaksaccijns verhoogd (½ mld euro), gaat de energiebelasting omhoog (½ mld euro), worden de sectorpremies in de WW verhoogd (½ mld euro) en de arbeidskorting beperkt (½ mld euro), loopt het voordeel door verliesverrekening 2009 en 2010 af (½ mld euro), wordt de doorwerkbonus voor werknemers afgeschaft (¼ mld euro), wordt de premiekorting voor werkgevers voor het in dienst hebben van 62-plussers afgeschaft (¼ mld euro), wordt de algemene heffingskorting verlaagd (¼ mld euro), wordt een heffing over topinkomens in 2012 geheven (¼ mld euro) wordt de aftrek van deelnemingsrente in de vennootschapsbelasting beperkt(¼ mld euro) en wordt de accijnskorting voor rode diesel afgeschaft (¼ mld euro). Andere maatregelen, waaronder een verhoging van de alcoholaccijns, de kolenbelasting, de SDE+heffing, de ETS-heffing, een verhoging van het tarief 2e schijf met 0,05% en beperking van de btw-vrijstelling in de gezondheidszorg tot BIG-geregistreerde beoefenaars, leiden tot een verdere lastenverzwaring (½ mld euro).

De lasten worden verminderd doordat de inkomensafhankelijke bijdrage voor de Zvw niet langer wordt belast in het kader van de per saldo lastenneutrale uniformering loonbegrip (-6¾ mld euro). Afschaffing van de franchise van de AWF-premie in combinatie met verlaging van het tarief is per saldo lastenneutraal. Daarnaast wordt het tarief van de AWF-premie verder verlaagd (met ½ mld euro).

Voorts worden de lasten verlicht door het verlagen van de WAO-premies (-1½ mld euro), de verhoging van de ouderenkorting (-½ mld euro), het afschaffen van de verpakkingsbelasting (-¼ mld euro), het afschaffen van de heffing Kamer van Koophandel (-¼ mld euro), verlenging van de eerste schijf in combinatie met verkorting van de tweede schijf (-¼ mld euro) en omzetting van de levensloopregeling in de vitaliteitsspaarregeling (-¼ mld euro).

De niet-EMU-relevante lasten stijgen met 1¼ mld euro. Dit komt vooral door de verhoging van het eigen risico in de Zvw naar 350 euro (¾ mld euro) en van overige eigen betalingen

[27] Hierbij is geen rekening gehouden met de ¾ mld euro inkomensafhankelijke bijdrage die uit het Ouderdomsfonds wordt betaald ter financiering van de verlaging van het tarief van de inkomensafhankelijke bijdrage over de AOW-uitkeringen in het kader van de uniformering loonbegrip.

en pakketmaatregelen in de Zvw (¼ mld euro). Tot slot zijn de niet-EMU-lasten hoger door correctie voor de intertemporele effecten van het omzetten van de levensloopregeling in de vitaliteitsspaarregeling. (¼ mld euro). De lastenverlichting op EMU-basis door deze maatregel is bijna helemaal een tijdelijk effect. De uitbreiding van een spaarregeling met fiscale aftrekbare inleg leidt op korte termijn tot een daling van de belastingopbrengsten. Op de lange termijn staan daar echter hogere belastingopbrengsten tegenover, doordat ook de belastbare uitkeringen van spaartegoeden hoger worden. Na correctie van de EMU-relevante lasten voor intertemporele schuiven resulteert de lastenontwikkeling zoals die over de gehele levensduur wordt ervaren.

Bijlagen

De cijfers in de hierna volgende tabellen sluiten aan bij de Nationale rekeningen 2011.

Alle hier opgenomen bijlagen zijn in een digitale versie beschikbaar op de website van het CPB (www.cpb.nl).

Daarnaast wordt een aantal overzichten alleen op de website gepubliceerd en niet in de bijlagen van het *Centraal Economisch Plan* en de *Macro Economische Verkenning*. Dit zijn:

E1: Middelen en bestedingen, 1969-2013, niveaus in lopende prijzen;
E2: Middelen en bestedingen, 1970-2013, volume- (en prijs-)mutaties;
E3: Halfjaarcijfers, % groei t.o.v. overeenkomstige periode;
E4: Bbp-volume naar regio's en landen, 1980-2013;
E5: Collectieve uitgaven naar functie, volume- en prijsmutaties, 1970-2013;
E6: Collectieve uitgaven naar economische categorie, 1970-2013;
E7: Kerngegevens Arbeidsmarkt, 1969-2013, niveaus.

Bijlage 1.1 Middelen en bestedingen 2012 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2011 in prijzen 2011	Volume-mutatie	2012 in prijzen 2011	Prijs-mutatie	2012 in prijzen 2012
Beloning werknemers	306,6	-¾	304,4	3	313,5
Bedrijvensector	247,7	-½	246,6	3	254,3
Overheidssector	58,9	-1¾	57,8	2½	59,3
Exploitatieoverschot (netto)	144,1				140,6
Afschrijvingen	88,7	1¼	89,9	-½	89,5
Bedrijvensector	72,1	1	72,7	-¾	72,2
Overheidssector	16,7	3	17,2	¾	17,3
Belastingen	72,0				72,7
Subsidies	9,5				9,2
Bruto binnenlands product marktprijzen	602,0	-½	599,5	1¼	607,2
Invoer	445,8	2¾	458,0	1¾	466,4
Goederen	348,1	3½	360,1	2	367,2
Diensten	97,7	¼	97,8	1½	99,2
Totale middelen	1047,8	1	1057,5	1½	1073,6
Betaalde primaire inkomens	184,9				184,9
Betaalde inkomensoverdrachten	17,9				18,4
Saldo lopende transacties met het buitenland	49,7				50,7
Totaal	252,6				254,0

	2011 in prijzen 2011	Volume-mutatie	2012 in prijzen 2011	Prijs-mutatie	2012 in prijzen 2012
Consumptieve bestedingen	439,3	-¾	435,6	2¼	445,6
Huishoudens	271,1	-1	268,2	2½	274,8
Overheid	168,2	-½	167,4	2	170,8
Uitkeringen in natura	68,8	1¼	69,7	1½	70,7
Lonen	58,9	-1½	58,0	2	59,3
Overig	40,4	-2	39,7	2¾	40,8
Investeringen vaste activa	106,7	-2¾	103,7	-½	103,1
Bedrijvensector	86,5	-2¾	84,0	-1	83,1
Woningen	29,2	-3¼	28,2	-1½	27,8
Overige vaste activa	57,3	-2¾	55,7	-¾	55,3
Overheidssector	20,2	-2¾	19,7	1½	20,0
Veranderingen voorraden	2,2		1,4		1,5
Nationale Bestedingen	548,2	-1¼	540,8	1¾	550,2
Uitvoer	499,6	3½	516,7	1¼	523,4
Goederen	396,9	4	412,8	1½	419,5
Diensten	102,7	1¼	103,9	0	103,9
Totale bestedingen	1047,8	1	1057,5	1½	1073,6
Uitvoersaldo	53,8				57,0
Ontvangen primaire inkomens	190,1				188,0
Ontvangen inkomensoverdrachten	8,7				9,0
Totaal	252,6				254,0

Bijlage 1.2 Middelen en bestedingen 2013 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2012 in prijzen 2012	Volume-mutatie	2013 in prijzen 2012	Prijs-mutatie	2013 in prijzen 2013
Beloning werknemers	313,5	-½	312,1	2¼	319,3
Bedrijvensector	254,3	-¼	253,7	2¾	260,7
Overheidssector	59,3	-1½	58,4	¼	58,6
Exploitatieoverschot (netto)	140,6				143,2
Afschrijvingen	89,5	-1	88,7	2	90,6
Bedrijvensector	72,2	-1¾	70,8	2	72,3
Overheidssector	17,3	3	17,8	2¼	18,2
Belastingen	72,7				77,7
Subsidies	9,2				8,6
Bruto binnenlands product marktprijzen	607,2	¾	612,0	1¾	622,2
Invoer	466,4	2¼	477,5	¼	478,8
Goederen	367,2	2¾	377,1	-¼	376,3
Diensten	99,2	1¼	100,3	2¼	102,5
Totale middelen	1073,6	1½	1089,4	1	1101,1
Betaalde primaire inkomens	184,9				185,9
Betaalde inkomensoverdrachten	18,4				18,9
Saldo lopende transacties met het buitenland	50,7				59,1
Totaal	254,0				263,9

	2012 in prijzen 2012	Volume-mutatie	2013 in prijzen 2012	Prijs-mutatie	2013 in prijzen 2013
Consumptieve bestedingen	445,6	-¼	444,4	2	452,9
Huishoudens	274,8	0	274,5	2	280,2
Overheid	170,8	-½	169,9	1¾	172,7
Uitkeringen in natura	70,7	¾	71,3	1¾	72,6
Lonen	59,3	-1	58,6	0	58,6
Overig	40,8	-2	40,0	3¾	41,5
Investeringen vaste activa	103,1	1	104,2	2¼	106,5
Bedrijvensector	83,1	2	84,8	2¼	86,7
Woningen	27,8	-¼	27,7	2¼	28,4
Overige vaste activa	55,3	3¼	57,1	2¼	58,4
Overheidssector	20,0	-3	19,4	2	19,8
Veranderingen voorraden	1,5		1,5		1,5
Nationale Bestedingen	550,2	0	550,1	2	560,9
Uitvoer	523,4	3	539,3	¼	540,2
Goederen	419,5	3½	434,5	-¼	433,3
Diensten	103,9	1	104,8	2	106,9
Totale bestedingen	1073,6	1½	1089,4	1	1101,1
Uitvoersaldo	57,0				61,4
Ontvangen primaire inkomens	188,0				193,2
Ontvangen inkomensoverdrachten	9,0				9,3
Totaal	254,0				263,9

Bijlage 2 Kerngegevens voor Nederland, 1999-2013

	1999	2000	2001	2002	2003
	mutaties per jaar in %				
Internationale conjunctuur					
Relevante wereldhandel	4,1	10,8	0,6	1,7	4,1
Prijspeil goedereninvoer	-1,8	6,6	-1,5	-4,6	-2,4
Concurrentenprijs	-1,8	7,3	2,5	-0,8	-2,8
Ruwe-olieprijs (Brent, niveau in dollars per vat)	17,9	28,4	24,4	25,0	28,8
Eurokoers (dollar per euro)	1,07	0,92	0,90	0,94	1,13
Lange rente Nederland (niveau in %)	4,6	5,4	5,0	4,9	4,1
Volume bestedingen en buitenlandse handel					
Bruto binnenlands product (bbp, economische groei)	4,7	3,9	1,9	0,1	0,3
Consumptie huishoudens	5,3	3,7	1,8	0,9	-0,2
Overheidsbestedingen	3,5	3,0	4,9	4,1	2,6
Bruto investeringen bedrijven (exclusief woningen)	11,3	-2,0	-3,0	-7,6	-1,0
Uitvoer van goederen (exclusief energie)	9,0	15,7	1,3	1,4	2,4
w.v. binnenslands geproduceerd	4,1	6,5	-2,0	2,7	-2,8
wederuitvoer	16,7	28,7	5,5	-0,2	9,0
Invoer van goederen	9,3	14,1	2,1	0,4	3,1
Prijzen, lonen en koopkracht					
Prijspeil goederenuitvoer (exclusief energie)	-2,7	3,7	0,1	-2,6	-2,0
Prijsconcurrentiepositie (a)	0,0	0,7	0,6	-0,3	-2,5
Consumentenprijsindex (cpi)	2,2	2,6	4,5	3,4	2,1
Contractloon marktsector	2,9	3,2	4,2	3,5	2,7
Loonvoet marktsector	3,8	5,3	5,4	5,5	4,4
Koopkracht, statisch, mediaan alle huishoudens	0,3	1,1	3,3	0,5	-1,2
Arbeidsmarkt (internationale definitie)					
Werkzame personen	2,6	2,2	2,1	0,5	-0,5
Beroepsbevolking	1,6	1,9	0,7	1,8	-0,4
Werkzame beroepsbevolking	2,4	2,4	1,3	1,3	-1,5
Werkloze beroepsbevolking (in dzd personen)	279	246	206	254	340
Werkloze beroepsbevolking (niveau in % beroepsbevolking)	3,5	3,1	2,5	3,1	4,1
Idem, conform nationale definitie (niveau in %)	4,3	3,8	3,5	4,1	5,4
Marktsector (b)					
Productie	5,8	5,1	1,6	-0,8	0,0
Arbeidsproductiviteit in arbeidsjaren	3,1	3,1	0,6	1,0	2,7
Werkgelegenheid in arbeidsjaren	2,6	1,9	0,9	-1,7	-2,6
Prijs toegevoegde waarde	1,0	2,7	4,0	4,6	2,1
Reële arbeidskosten	2,8	2,6	1,4	0,8	2,3
	niveau in %				
Arbeidsinkomensquote	80,0	79,9	80,5	80,5	80,2
Collectieve sector	niveau in % bbp				
EMU-saldo collectieve sector	0,4	2,0	-0,2	-2,1	-3,1
EMU-schuld collectieve sector (ultimo jaar)	61,1	53,8	50,7	50,5	52,0
Collectieve lasten	40,4	39,9	38,3	37,7	37,4

(a) Concurrentenprijs minus uitvoerprijs binnenslands geproduceerde goederen.
(b) Bedrijven exclusief zorg, delfstoffenwinning en onroerendgoedsector.

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
7,5	5,4	8,8	7,4	0,3	-12,9	11,3	4,0	¼	3½
1,0	3,2	3,5	1,7	4,9	-8,5	7,3	4,9	2	-¼
1,7	3,6	4,3	1,5	4,7	-4,3	7,9	6,3	3½	1½
38,2	54,4	65,2	72,5	96,9	61,5	79,5	111,3	104	95
1,24	1,24	1,26	1,37	1,47	1,39	1,33	1,39	1,27	1,25
4,1	3,4	3,8	4,3	4,3	3,7	3,0	2,9	2,0	2,4
2,2	2,0	3,4	3,9	1,8	-3,7	1,6	1,0	-½	¾
1,0	1,0	-0,3	1,8	1,3	-2,1	0,3	-1,0	-1	0
-1,0	1,1	8,9	3,6	3,1	4,9	0,3	-0,6	-¾	-¾
-2,7	2,2	9,7	6,4	7,1	-15,7	-5,2	10,2	-2¾	3¼
9,1	6,7	9,3	7,4	-0,1	-9,7	13,5	4,3	4¼	4¼
4,1	1,1	4,6	5,2	-5,0	-8,7	9,7	3,8	-¼	3¼
15,1	12,9	14,1	9,6	4,7	-10,6	17,0	4,7	8¼	4¾
8,1	5,9	10,0	6,8	1,9	-9,4	12,2	4,1	3½	2¾
-0,2	0,9	1,2	1,8	2,2	-5,5	4,3	1,4	1	1
0,6	0,3	0,9	-1,7	0,6	3,7	2,2	0,8	3	1
1,2	1,7	1,1	1,6	2,5	1,2	1,3	2,3	2¼	2
1,5	0,7	2,0	1,8	3,5	2,7	1,0	1,4	1¾	2¼
3,5	1,4	2,6	3,3	3,3	2,2	1,7	2,1	3¼	2¾
0,3	-1,7	1,8	1,7	-0,1	1,7	-0,5	-0,9	-1¾	-¾
-0,9	0,5	1,7	2,6	1,5	-0,7	-0,4	0,7	0	-¼
0,6	1,0	0,5	2,1	1,8	0,7	-0,3	0,0	1¼	¼
-0,4	0,7	1,5	2,9	2,3	0,1	-1,1	0,0	½	-¼
420	442	365	306	267	326	391	387	470	520
5,1	5,3	4,4	3,6	3,1	3,7	4,5	4,4	5¼	5¾
6,4	6,5	5,5	4,5	3,8	4,8	5,5	5,3	6¼	7
2,7	3,4	4,6	5,3	1,8	-5,6	1,1	1,4	-1¼	1
4,0	3,4	2,7	2,6	0,5	-3,5	2,9	1,0	-1¼	2
-1,3	0,0	1,9	2,7	1,3	-2,2	-1,8	0,4	0	-1
-0,5	1,3	-0,5	0,7	0,4	3,3	2,0	0,3	½	¾
4,0	0,2	3,2	2,6	2,9	-1,1	-0,3	1,8	2¾	1¾
80,0	77,3	77,5	77,4	79,3	80,8	78,7	78,7	81¾	81¼
-1,7	-0,3	0,5	0,2	0,5	-5,6	-5,1	-4,5	-3,7	-2,7
52,4	51,8	47,4	45,3	58,5	60,8	63,1	65,5	71,4	71,8
37,5	37,6	39,0	38,7	39,2	38,2	38,8	38,4	39,0	40,0

Bijlage 3 Kerngegevens wereldeconomie en externe data voor Nederland, 1999-2013

	1999	2000	2001	2002	2003
	mutaties per jaar in %				
BBP volume					
Eurogebied	2,9	3,9	1,9	0,9	0,7
Verenigde Staten	4,9	4,2	1,1	1,8	2,5
Japan	-0,1	2,9	0,4	0,3	1,7
Azië exclusief Japan	6,4	7,1	4,8	6,6	7,5
Wereld	3,5	4,7	2,2	2,8	4,1
Wereldhandelsvolume goederen	6,3	13,2	-0,4	3,2	5,9
Invoervolume EU-15 (goederen)	5,8	13,2	0,0	-0,9	3,2
Consumentenprijsindex eurogebied (HICP)	1,1	2,1	2,3	2,2	2,1
Consumentenprijsindex Verenigde Staten (CPI)	2,2	3,4	2,8	1,6	2,3
Wereldhandelsprijs (euro's)	1,1	15,6	0,0	-4,6	-8,2
Industrieproducten (euro's)	-0,8	10,0	1,7	-4,8	-9,0
Grondstoffen excl. energie (euro's, HWWI)	-5,5	19,8	-7,1	-2,6	-4,6
Voedings- en genotmiddelen	-15,7	7,2	-4,3	6,1	-9,5
Industriële grondstoffen van agrarische oorsprong	1,5	22,2	-11,5	-5,8	1,7
Metalen	0,0	29,7	-5,8	-7,2	-4,9
Energie (euro's, HWWI)	33,6	73,1	-7,6	-5,5	-4,4
Externe data voor Nederland					
Relevant wereldhandelsvolume, goederen exclusief energie	4,1	10,8	0,6	1,7	4,1
Invoerprijs Nederland (gulden/euro)					
Goederen	-1,8	6,6	-1,5	-4,6	-2,4
Goederen exclusief energie	-3,5	2,5	-0,7	-4,3	-2,7
Consumptiegoederen	-0,3	0,4	-0,2	0,0	-1,8
Investeringsgoederen	-4,7	-1,9	-4,0	-4,4	-2,2
Overige grondstoffen en halffabrikaten	-3,4	5,4	1,3	-2,8	-2,5
Wederuitvoer	-4,2	1,5	-1,7	-6,4	-3,3
Energie	31,0	69,3	-7,7	-6,9	0,9
Concurrentenprijs, goederen exclusief energie	-1,8	7,3	2,5	-0,8	-2,8
Relatieve arbeidskosten pep Nederland tov concurrenten (a)	0,4	-6,7	1,8	5,0	8,0
Eurokoers (dollar per euro, niveau)	1,07	0,92	0,90	0,94	1,13
Ruwe-olieprijs (Brent, dollar per vat)	17,9	28,4	24,4	25,0	28,8
Ruwe-olieprijs (Brent, euro per vat)	16,7	30,7	27,2	26,4	25,5
Lange rente Duitsland	4,5	5,3	4,8	4,8	4,1
Lange rente Verenigde Staten	5,6	6,0	5,0	4,6	4,0
Korte rente eurogebied	3,0	4,4	4,3	3,3	2,3
Korte rente Verenigde Staten	5,3	6,5	3,7	1,7	1,2
(a) Verwerkende industrie.					

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
2,0	1,8	3,3	3,0	0,3	-4,3	1,9	1,5	-¼	½
3,5	3,1	2,7	1,9	-0,3	-3,1	2,4	1,8	2¼	2¼
2,3	1,3	1,7	2,2	-1,1	-5,5	4,6	-0,7	2¾	1¼
8,5	9,0	9,9	10,8	7,0	6,1	9,3	7,3	6½	7
5,2	4,9	5,6	5,6	2,8	-0,7	5,0	3,5	3¼	3½
10,3	7,8	8,9	6,7	2,5	-12,6	14,9	5,6	3	5½
5,9	4,2	6,2	4,6	-1,0	-13,8	8,8	1,9	-2¼	1½
2,1	2,2	2,2	2,1	3,3	0,3	1,6	2,7	2¼	1½
2,7	3,4	3,2	2,9	3,8	-0,3	1,6	3,1	1½	1¼
0,2	5,7	5,0	-1,2	4,8	-6,1	10,9	7,8	5	-¼
-3,1	2,0	1,6	-2,9	1,8	-1,9	6,0	4,1	5¾	1
9,7	10,0	25,6	7,8	4,9	-17,5	40,6	12,7	-6	-1
1,6	-0,1	9,9	14,4	24,5	-8,1	17,0	23,0	-1¾	1
-0,2	1,2	10,8	10,9	-10,3	-12,0	52,6	8,7	-8¼	-1
24,9	23,1	42,7	3,5	2,1	-25,4	43,9	5,8	-8½	-3
23,0	36,4	0,0	2,6	30,8	-33,5	35,5	25,3	2¼	-7¼
7,5	5,4	8,8	7,4	0,3	-12,9	11,3	4,0	¼	3½
1,0	3,2	3,5	1,7	4,9	-8,5	7,3	4,9	2	-¼
-0,5	-0,4	0,9	1,6	1,9	-3,3	3,3	0,2	2	1¼
-1,2	-1,4	1,3	1,2	2,4	-0,5	2,3	3,8	3¼	1½
-1,8	-2,1	-1,0	-0,1	-0,3	0,6	1,3	0,5	¾	0
0,9	1,8	3,7	4,3	4,3	-5,3	3,4	3,8	3½	1¼
-1,0	-1,2	-0,4	0,4	0,9	-3,2	3,7	-2,1	1¼	1½
15,8	33,8	21,3	2,6	23,6	-32,4	33,4	28,9	1¾	-6¼
1,7	3,6	4,3	1,5	4,7	-4,3	7,9	6,3	3½	1½
1,0	-4,6	-1,5	-1,0	2,4	3,7	-5,9	-3,2	.	.
1,24	1,24	1,26	1,37	1,47	1,39	1,33	1,39	1,27	1,25
38,2	54,4	65,2	72,5	96,9	61,5	79,5	111,3	104	95
30,7	43,7	51,9	52,9	65,9	44,1	59,9	80,0	82	75
4,1	3,4	3,8	4,2	4,0	3,3	2,8	2,6	1¾	2
4,3	4,3	4,8	4,6	3,6	3,2	3,2	2,8	1¾	2
2,1	2,2	3,1	4,3	4,6	1,2	0,8	1,4	¾	½
1,6	3,5	5,2	5,3	3,0	0,6	0,3	0,3	¼	¼

Bijlage 4 Nederlandse invoer en uitvoer, 1999-2013

	1999	2000	2001	2002	2003
	mutaties per jaar in %				
Invoervolume					
Goederen (inclusief energie)	9,3	14,1	2,1	0,4	3,1
Energie	-0,2	10,4	6,6	0,3	1,2
Goederen (exclusief energie)	9,8	14,4	1,6	0,4	3,4
Consumptiegoederen (exclusief energie)	8,7	9,0	0,9	1,7	-3,4
Investeringsgoederen	15,9	0,5	-0,6	-4,0	6,7
Grondstoffen en halffabrikaten (exclusief energie)	9,1	17,3	1,9	0,7	4,1
Diensten	9,4	6,2	3,8	-0,1	-2,1
Uitvoervolume					
Goederen	8,4	15,3	1,8	1,3	2,2
Energie	-3,2	9,1	7,1	0,3	-0,3
Goederen (exclusief energie)	9,0	15,7	1,3	1,4	2,4
w.v. binnenslands geproduceerde uitvoer	4,1	6,5	-2,0	2,7	-2,8
wederuitvoer	16,7	28,7	5,5	-0,2	9,0
Diensten	9,8	7,0	2,6	-0,4	-0,6
Relevante wereldhandel	4,1	10,8	0,6	1,7	4,1
Handelsprestatie (a)	4,9	4,9	0,7	-0,3	-1,7
Marktprestatie (b)	0,0	-4,2	-2,6	1,0	-6,8
Prijsontwikkeling					
Invoer goederen	-1,8	6,6	-1,5	-4,6	-2,4
Uitvoer goederen (inclusief energie)	-2,0	6,8	0,1	-3,2	-1,6
Uitvoer energie	11,6	65,7	-0,1	-9,4	3,4
Uitvoer goederen (exclusief energie)	-2,7	3,7	0,1	-2,6	-2,0
w.v. binnenslands geproduceerde uitvoer	-1,8	6,5	1,7	-0,5	-0,3
wederuitvoer	-4,0	0,4	-1,7	-5,2	-4,0
Concurrentenprijs	-1,8	7,3	2,5	-0,8	-2,8
Prijsconcurrentiepositie (c)	0,0	0,7	0,6	-0,3	-2,5
Arbeidskosten per eenheid product in euro's in de verwerkende industrie					
Nederland					
Loonvoet (d)	3,3	4,9	4,2	5,3	4,3
Arbeidsproductiviteit	3,7	7,4	0,1	2,4	2,7
Arbeidskosten per eenheid product	-0,4	-2,3	4,1	2,8	1,5
Euroconcurrenten					
Loonvoet (d)	3,0	4,4	3,6	4,0	3,2
Arbeidsproductiviteit	3,6	6,1	1,9	2,5	2,7
Arbeidskosten per eenheid product	-0,8	-1,5	1,7	1,5	0,6
Niet-euroconcurrenten					
Loonvoet (d)	6,9	7,6	6,4	7,1	6,3
Arbeidsproductiviteit	6,4	6,1	0,7	6,9	6,2
Effectieve wisselkoers euro	1,4	-9,5	2,8	5,8	13,2
Arbeidskosten per eenheid product	-0,9	12,0	2,7	-5,3	-11,6

(a) Totale uitvoer minus relevant wereldhandelsvolume.
(b) Binnenslands geproduceerde uitvoer minus relevant wereldhandelsvolume.
(c) Concurrentenprijs minus uitvoerprijs binnenslands geproduceerde goederen (exclusief energie).
(d) In lokale valuta.

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
8,1	5,9	10,0	6,8	1,9	-9,4	12,2	4,1	3½	2¾
3,9	4,4	5,7	-1,0	1,0	-1,0	12,9	3,7	4½	5
8,5	6,1	10,7	8,2	2,1	-11,0	12,1	4,2	3¼	2
0,4	-1,1	4,0	3,3	0,0	-3,1	2,9	-0,6	-¼	-1¾
-3,8	1,8	15,6	7,7	4,5	-16,8	-2,9	9,6	-1¼	-4¾
11,1	7,5	11,1	8,8	2,1	-11,4	14,5	4,3	3¾	3
-1,4	3,7	4,8	1,3	4,0	1,8	3,9	2,0	¼	1¼
9,2	6,1	8,7	6,5	1,2	-9,3	13,1	4,1	4	3½
10,3	0,2	3,9	0,3	12,0	-7,4	9,9	2,3	3	¾
9,1	6,7	9,3	7,4	-0,1	-9,7	13,5	4,3	4¼	4¼
4,1	1,1	4,6	5,2	-5,0	-8,7	9,7	3,8	-¼	3¼
15,1	12,9	14,1	9,6	4,7	-10,6	17,0	4,7	8¼	4¾
3,3	5,5	1,9	5,8	5,5	-1,4	5,0	3,3	1¼	1
7,5	5,4	8,8	7,4	0,3	-12,9	11,3	4,0	¼	3½
1,7	1,3	0,5	0,0	-0,4	3,2	2,2	0,3	4	¾
-3,4	-4,3	-4,2	-2,2	-5,3	4,2	-1,7	-0,2	-½	-¼
1,0	3,2	3,5	1,7	4,9	-8,5	7,3	4,9	2	-¼
0,5	3,7	3,2	1,6	4,6	-8,4	6,7	5,1	1½	-¼
8,3	34,7	20,7	-0,4	22,6	-25,8	24,7	29,3	4¼	-6¾
-0,2	0,9	1,2	1,8	2,2	-5,5	4,3	1,4	1	1
1,0	3,3	3,4	3,3	3,9	-7,9	5,6	5,3	½	½
-1,5	-1,4	-0,8	0,4	0,6	-3,2	3,3	-1,9	1½	1¼
1,7	3,6	4,3	1,5	4,7	-4,3	7,9	6,3	3½	1½
0,6	0,3	0,9	-1,7	0,6	3,7	2,2	0,8	3	1
4,2	1,3	3,1	3,2	3,5	1,5	2,5	2,5	.	.
6,9	4,7	4,0	5,5	-2,1	-6,8	10,1	4,5	.	.
-2,6	-3,3	-0,9	-2,2	5,7	8,9	-6,9	-1,9	.	.
2,7	2,9	3,8	3,1	3,6	3,1	-0,1	2,2	.	.
3,9	3,7	4,7	4,0	-1,9	-5,6	6,5	2,0	.	
-1,2	-0,7	-0,8	-0,8	5,7	9,2	-6,3	0,2	.	.
5,7	6,7	6,6	8,1	7,7	4,9	6,2	5,9	.	.
7,4	4,9	4,7	6,5	2,9	0,6	10,6	3,3	.	.
4,6	-1,8	-0,3	3,3	3,5	2,4	-7,5	0,3	.	.
-5,9	3,6	2,1	-1,7	1,1	1,8	3,8	2,2	.	.

Bijlage 5 Consumptie, inkomen en vermogen van huishoudens, 1999-2013

	1999	2000	2001	2002	2003
	volumemutaties per jaar in %				
Consumptie					
Vaste lasten (a)	2,0	1,4	4,7	1,6	2,7
overige consumptie	6,2	4,4	1,0	0,7	-1,0
w.v. voedings- en genotmiddelen	1,8	1,3	1,0	0,7	0,3
duurzame consumptiegoederen	9,1	5,2	0,1	0,9	-1,7
overige goederen en diensten	6,2	5,0	1,5	0,6	-1,1
Totale consumptie	5,3	3,7	1,8	0,9	-0,2
Reëel beschikbaar gezinsinkomen					
Arbeidsinkomen	0,3	1,4	6,8	-2,5	-0,8
Uitkeringsinkomen	2,9	0,4	4,7	4,7	-1,1
Overig	6,2	6,2	3,4	-1,3	-8,3
Totaal inkomen	2,1	2,2	5,6	-0,6	-2,5
	% beschikbaar gezinsinkomen (b)				
Besparingen					
Individueel	0,4	-1,0	2,3	1,0	-1,2
Collectief (c)	8,7	7,9	7,4	7,7	9,0
Totaal	9,1	6,9	9,7	8,7	7,8
Vermogens en schulden (d)					
Aandelenbezit	112	115	81	51	55
Spaargelden	59	58	60	64	71
Eigen woningbezit	294	338	351	371	388
Overige bezittingen (e)	121	125	115	118	116
Hypotheekschulden	122	132	135	144	159
Overige schulden	27	29	26	30	32
Totaal bezittingen minus schulden	437	475	445	431	439

(a) Aardgas, woningdiensten en niet-verzekerde zorg.
(b) Inclusief collectieve besparingen.
(c) Saldo pensioenpremies en pensioenuitkeringen.
(d) Ultimo jaar.
(e) Chartaal geld, girale deposito's, obligaties, aandelen aanmerkelijk belang, ondernemingsvermogen zelfstandigen, grond en ander onroerend goed.

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
2,5	1,7	-11,6	-1,2	2,7	1,2	3,2	-0,7	3	2½
0,5	0,8	3,4	2,8	0,9	-3,0	-0,6	-1,1	-2¼	-1
1,0	-0,1	2,5	2,5	0,0	-1,6	1,0	-0,7	-½	½
0,4	1,2	6,2	5,2	1,7	-6,4	1,4	-0,8	-4¼	-1
0,4	0,9	2,4	1,7	0,9	-2,0	-1,9	-1,4	-2¼	-1½
1,0	1,0	-0,3	1,8	1,3	-2,1	0,3	-1,0	-1	0
-0,5	-3,2	-1,0	0,9	-1,7	4,4	-1,9	-1,5	-¼	-½
1,8	-1,0	2,5	-0,4	2,7	4,1	5,7	-0,3	-¼	½
2,1	8,1	2,0	9,8	-0,1	-17,7	-2,7	3,3	-2	1½
0,6	-0,3	0,5	2,7	-0,3	-1,1	-0,1	-0,2	-½	¼
-1,5	-2,7	-1,9	-1,1	-2,6	-1,7	-2,1	-1,3	-¾	-½
8,9	9,1	8,0	8,1	8,5	7,3	5,5	6,3	7½	7¾
7,4	6,4	6,1	6,9	5,9	5,6	3,4	5,0	6¾	7¼
55	55	58	56	34	47	52	41	.	.
75	79	82	84	90	99	104	106	.	.
406	422	443	450	466	472	472	452	.	.
118	123	126	128	125	134	139	139	.	.
170	186	200	205	214	229	237	235	.	.
32	33	35	33	33	34	36	35	.	.
453	460	475	480	468	489	494	468	.	.

Bijlage 6 Investeringen en rendement, 1999-2013

	1999	2000	2001	2002	2003
			mutaties per jaar in %		
Investeringen bedrijven in woningen	2,8	1,6	3,2	-6,5	-3,7
Investeringen bedrijven in overige vaste activa	11,3	-2,0	-3,0	-7,6	-1,0
			niveaus in %		
Investeringsquote (a)	20,0	18,4	16,9	15,2	14,6
Rendement marktsector (b)					
Kapitaalinkomensquote	19,1	19,6	18,9	18,8	17,7
Winstquote (van productie in Nederland)	10,3	11,8	10,1	11,2	10,9
Rentabiliteit eigen vermogen	8,7	8,7	6,7	7,7	8,5
Solvabiliteit	46,9	45,5	44,4	43,3	44,8
Netto rentelastenquote	3,2	2,3	2,9	3,2	3,5
Belastingquote	5,7	5,6	6,1	4,6	3,3

(a) In procenten van de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen (exclusief onroerendgoedsector).
(b) Exclusief banken en verzekeringen.

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
4,1	5,0	5,8	4,7	-0,2	-14,8	-13,2	6,5	-3¼	-¼
-2,7	2,2	9,7	6,4	7,1	-15,7	-5,2	10,2	-2¾	3¼
13,9	13,6	14,4	14,7	15,3	13,4	12,4	13,3	12¾	13¼
17,7	20,1	21,2	22,5	20,5	16,6	17,3	17,5	.	.
10,8	11,8	14,3	16,0	13,4	8,0	8,1	9,7	.	.
10,6	11,5	12,6	14,3	11,7	6,2	8,5	9,5	.	.
45,2	46,8	47,3	47,9	46,7	47,8	47,7	47,9	.	.
3,4	3,9	2,7	2,1	2,4	5,9	6,1	5,1	.	.
3,6	4,2	4,3	4,5	4,8	2,7	3,2	3,0	.	.

Bijlage 7 Prijzen en lonen, 1999-2013

	1999	2000	2001	2002	2003
	bijdragen per jaar in %				
Opbouw consumptieprijs					
Finale invoer	0,1	0,6	0,2	0,2	0,0
Invoer grondstoffen en diensten	0,1	0,6	0,3	0,2	0,0
Invoer energie	0,2	0,6	-0,1	-0,1	0,1
Indirecte belastingen	0,3	0,2	1,3	-0,1	0,2
Huur	0,6	0,5	0,5	0,4	0,4
Aardgas	-0,3	0,6	0,4	-0,1	0,2
Kwartaire diensten	0,2	0,3	0,3	0,4	0,2
Arbeidskosten	0,5	0,8	1,8	1,5	1,0
Bruto margeverbetering	0,2	-0,3	-0,4	0,5	0,2
	mutaties per jaar in %				
Consumptieprijs	1,9	3,8	4,5	3,0	2,4
Prijsindices					
Consumentenprijsindex	2,2	2,6	4,5	3,4	2,1
Afgeleide index (laag t/m 2002)	1,7	2,1	3,6	3,4	1,9
Onderliggende inflatie	1,8	1,9	3,5	3,4	1,7
Geharmoniseerde inflatie (hicp)	2,0	2,3	5,1	3,9	2,2
Loonvoet marktsector (a)					
Contractloon (incl. overloop)	2,9	3,2	4,2	3,5	2,7
Incidenteel	0,9	1,7	2,7	0,5	0,9
Brutoloon	3,7	5,0	6,9	4,0	3,6
Sociale lasten werkgevers	0,1	0,3	-1,5	1,5	0,9
Loonvoet marktsector	3,8	5,3	5,4	5,5	4,5
Loonvoet bedrijven	3,8	5,1	5,4	5,4	4,4
	mutaties per jaar in %				
De koppeling					
Contractloon (b)	2,7	3,2	4,3	3,7	2,8
Bruto minimumloon	3,0	2,8	6,0	4,4	3,1
Netto minimumuitkering	3,1	3,1	6,9	4,4	2,8

(a) Marktsector betreft bedrijven exclusief zorg.
(b) Tot en met 1991: contractloon particuliere bedrijven: daarna gewogen contractloon bedrijven en overheid volgens WKA.

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
0,0	-0,1	0,5	0,3	0,4	-0,2	0,5	0,8	½	¼
0,1	0,2	0,3	0,0	0,7	0,5	0,8	0,6	¼	¼
0,3	0,6	0,5	0,0	0,6	-0,7	1,0	0,7	¼	0
0,3	0,3	0,0	0,0	0,2	0,2	0,0	0,0	¼	½
0,5	0,4	0,5	0,5	0,3	0,2	0,3	0,4	½	¾
-0,1	0,4	0,5	0,2	0,9	-0,3	-0,1	0,3	¼	0
0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0	0
-0,1	-0,3	0,0	0,7	1,3	1,9	-1,0	0,4	1½	¼
-0,2	0,4	-0,2	0,0	-3,3	-2,1	-0,3	-0,9	-1¼	¼
1,0	2,1	2,2	1,8	1,1	-0,5	1,3	2,3	2½	2
1,2	1,7	1,1	1,6	2,5	1,2	1,3	2,3	2¼	2
0,9	1,4	1,5	1,5	2,2	0,9	1,1	2,2	2	¾
0,6	0,5	0,8	1,2	1,9	1,6	1,1	1,5	1¾	1
1,4	1,5	1,7	1,6	2,2	1,0	0,9	2,5	2½	1¾
1,5	0,7	2,0	1,8	3,5	2,7	1,0	1,4	1¾	2¼
1,0	1,4	0,6	1,8	-0,7	-0,5	0,4	0,4	½	¼
2,5	2,1	2,6	3,6	2,8	2,2	1,4	1,8	2¼	2½
0,9	-0,7	0,0	-0,3	0,5	-0,1	0,4	0,3	1	0
3,5	1,4	2,6	3,3	3,3	2,1	1,8	2,1	3¼	2¾
3,5	1,5	2,6	3,4	3,3	2,2	1,6	2,0	3	2¾
1,2	0,7	2,1	2,0	3,5	2,7	1,2	1,2	1½	2
0,6	0,0	1,1	2,4	2,8	3,3	1,6	1,3	1½	1¾
1,4	-0,1	4,5	3,1	2,0	1,8	0,9	1,2	2	-¼

Bijlage 8 Kerngegevens arbeidsmarkt (a) (b) 1999-2013

	1999	2000	2001	2002	2003
	mutaties per jaar in dzd personen				
(Beroeps)bevolking en arbeidsaanbod					
Bevolking	105	114	120	103	76
w.o.15-74 jaar en niet-institutioneel	58	73	80	73	53
Beroepsbevolking	124	153	58	149	-35
w.v. werkzame beroepsbevolking	179	185	99	101	-121
werkloze beroepsbevolking	-56	-33	-40	48	87
Arbeidsaanbod (c)	143	145	127	90	46
w.v. structureel	98	113	127	119	94
conjunctureel	45	32	0	-29	-49
	niveaus				
Participatiegraad 15-74 jaar (in %)	67	67	68	68	68
(Beroeps)bevolking en arbeidsvolume	mutaties per jaar in %				
Bevolking	0,7	0,7	0,8	0,6	0,5
w.o.15-74 jaar en niet-institutioneel	0,5	0,6	0,7	0,6	0,4
Beroepsbevolking	1,6	1,9	0,7	1,8	-0,4
Werkzame beroepsbevolking	2,4	2,4	1,3	1,3	-1,5
Werkzame personen	2,6	2,2	2,1	0,5	-0,5
Arbeidsvolume werkzame personen (arbeidsjaren)	2,4	1,9	1,6	-0,2	-1,1
w.v. marktsector	2,6	1,9	0,9	-1,7	-2,6
zorgsector	2,3	2,3	5,2	6,2	4,9
overheid	1,0	1,3	2,4	2,8	2,0
Arbeidsvolume zelfstandigen	-2,8	-0,3	-0,8	-1,0	0,1
	niveaus				
Deeltijdfactor (arbeidsjaren per werkzaam persoon)	0,808	0,805	0,801	0,795	0,790
Werkloosheid					
Werkloze beroepsbevolking (dzd personen)	279	246	206	254	340
Idem in % van de beroepsbevolking	3,5	3,1	2,5	3,1	4,1
Nationale definitie (d)					
Werkloosheid (dzd)	301	270	252	302	395
Werkloosheidspercentage (%)	4,3	3,8	3,5	4,1	5,4

(a) Cijfers over beroepsbevolking zijn conform de internationale (ILO) definities, tenzij anders vermeld. Bron voor alle cijfers volgens internationale definitie: CBS. Die komen overeen met door Eurostat gepubliceerde cijfers (Labour Force Survey, adjusted series), met uitzondering van de werkzame beroepsbevolking.
(b) In de prognosejaren zijn de mutaties en het niveau van de werkloosheid afgerond op hele kwarten of hele vijfduizenden.
Er is een reeksbreuk in de werkzame beroepsbevolking van 2000 naar 2001. Deze heeft gevolgen voor alle afgeleide variabelen: beroepsbevolking, participatiegraden, en werkloosheidspercentage.
(c) Het arbeidsaanbod is gedefinieerd als de som van werkzame personen (bron: Nationale rekeningen) en de werkloze beroepsbevolking (internationale definitie).
(d) De mutatie in de prognosejaren is gebaseerd op de mutatie volgens de internationale definitie.

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
57	38	26	36	64	84	85	78	65	60
39	35	31	36	58	57	40	40	55	50
49	80	45	172	152	64	-26	-3	115	30
-31	58	122	232	191	5	-90	0	35	-25
80	22	-77	-60	-39	59	64	-3	80	50
8	62	64	154	88	-3	29	59	70	25
85	75	66	62	80	84	88	71	40	35
-77	-13	-2	93	9	-87	-59	-13	30	-10
68	68	69	70	71	71	70	70	70	70
0,4	0,2	0,2	0,2	0,4	0,5	0,5	0,5	½	¼
0,3	0,3	0,3	0,3	0,5	0,5	0,3	0,3	½	½
0,6	1,0	0,5	2,1	1,8	0,7	-0,3	0,0	1¼	¼
-0,4	0,7	1,5	2,9	2,3	0,1	-1,1	0,0	½	-¼
-0,9	0,5	1,7	2,6	1,5	-0,7	-0,4	0,7	0	-¼
-1,0	0,0	1,6	2,2	1,5	-1,1	-0,6	0,5	-¼	-½
-1,3	0,0	1,9	2,7	1,3	-2,2	-1,8	0,4	0	-1
1,4	1,6	2,3	1,3	3,2	2,3	4,2	2,7	½	2
-2,0	-1,8	-0,6	0,5	1,5	1,9	1,6	-1,3	-2¼	-1¾
1,3	1,8	1,9	1,6	-0,5	0,0	0,9	2,1	3	-1¾
0,789	0,785	0,784	0,782	0,782	0,779	0,778	0,776	0,776	0,773
420	442	365	306	267	326	391	387	470	520
5,1	5,3	4,4	3,6	3,1	3,7	4,5	4,4	5¼	5¾
477	483	410	344	299	377	427	418	500	555
6,4	6,5	5,5	4,5	3,8	4,8	5,5	5,3	6¼	7

Bijlage 9 Kerngegevens collectieve financiën, 1999-2013

	1999	2000	2001	2002	2003
	% bbp				
Collectieve uitgaven					
Openbaar bestuur	10,3	10,3	10,5	10,8	11,1
Veiligheid	1,4	1,3	1,5	1,7	1,8
Defensie	1,5	1,3	1,3	1,3	1,3
Infrastructuur	1,5	1,6	1,7	1,8	1,8
Onderwijs	4,8	4,8	4,9	5	5,2
Zorg	6	6	6,2	6,8	7,2
w.v. AWBZ	3	3,1	3,2	3,6	3,8
Zvw	2,9	2,9	3	3,2	3,4
overig (o.a. WMO)	0	0	0	0	0
Sociale zekerheid	11,6	11,2	11,1	11,3	11,7
w.v. AOW/ANW	5,2	4,9	4,9	4,9	5
WW en bijstand	2,1	1,8	1,8	1,9	2,2
arbeidsongeschiktheid	2,6	2,4	2,4	2,4	2,4
overig (o.a. zorgtoeslag)	1,8	2	2,1	2,2	2,1
Overdrachten aan bedrijven	2,3	2,3	2,4	2,3	2,2
Internationale samenwerking	2,5	2,4	2,3	2,2	2,1
Rente	4,3	3,7	3,2	2,8	2,6
Bruto collectieve uitgaven (a)	46,3	45	45,2	45,9	46,9
Niet-belastingmiddelen	6,3	7,1	6,6	6,2	6,3
w.v. materiële verkopen	3,2	3,2	3,1	3,1	3,3
gasbaten	0,4	0,7	0,9	0,9	0,9
overige inkomsten	2,7	3,2	2,6	2,1	2,2
Netto collectieve uitgaven (a)	39,9	38	38,6	39.8	40,6
Collectieve lasten (a)	40,4	39,9	38,3	37,7	37,4
w.v. belastingen	24,8	24,5	24,7	24,5	23,6
premies wettelijke sociale verzekering	15,5	15,4	13,7	13,3	13,8
EMU-saldo en schuld					
EMU-saldo collectieve sector (b)	0,4	2	-0,2	-2,1	-3,1
w.v. centrale overheid (b)	-0,9	0,4	-0,2	-1,2	-2,8
lokale overheid	0,1	0	-0,1	-0,5	-0,3
wettelijke sociale verzekering	1,2	1,6	0,1	-0,4	0
EMU-schuld collectieve sector	61,1	53,8	50,7	50,5	52
	mutaties per jaar in %				
Diversen					
Loonvoet sector overheid	4,4	5	5,2	4,3	5,1
Prijs overheidsconsumptie, beloning werknemers	4,2	4	4,9	4,1	2,8
Prijs netto materiële overheidsconsumptie (imoc)	2,2	5,8	4,6	3,7	2
Prijs bruto overheidsinvesteringen (iboi)	0,4	1,9	3,4	2,4	2,6
Werkgelegenheid sector overheid (% totaal)	15,8	15,6	15,8	16,1	16,4
Werkgelegenheid bedrijfstak zorg (% totaal)	10,2	10,3	10,6	11,3	12,0

(a) In 2006 komen zowel de collectieve uitgaven als de collectieve lasten 1,5% bbp hoger uit als gevolg van de invoering van de Zvw.
(b) In 2000 inclusief opbrengst UMTS-veiling van 0,7% bbp.

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
10,7	10,5	10,4	10,2	10,4	11,5	11,3	10,7	10,5	10,2
1,8	1,7	1,8	1,8	1,8	2,0	1,9	1,9	1,9	1,9
1,3	1,2	1,2	1,2	1,1	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1
1,7	1,7	1,6	1,6	1,7	1,8	1,9	1,7	1,7	1,6
5,1	5,1	5	5	5,1	5,6	5,4	5,4	5,4	5,4
7,2	7,1	8,5	8,7	8,8	9,9	10,1	10,3	10,6	10,6
3,9	3,8	3,8	3,7	3,4	3,7	3,8	3,9	4,1	4,0
3,3	3,3	4,7	4,7	5,1	5,7	5,8	5,9	5,9	6,1
0	0	0	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5
11,5	11	11,1	10,8	11,1	12,4	12,6	12,8	12,9	13,2
5	4,8	4,7	4,6	4,7	5,0	5,0	5,1	5,3	5,4
2,2	2,1	1,9	1,6	1,5	1,9	2,1	2,1	2,3	2,5
2,3	2.1	1,9	1,8	1,8	1,9	1,8	1,8	1,8	1,7
2,1	2	2,6	2,7	3,1	3,7	3,6	3,7	3,5	3,6
2,1	1,8	1,7	1,7	1,6	2,4	2,2	1,8	1,7	1,5
2,2	2,4	2,3	2,3	2,3	1,9	2,3	2,1	2,1	2,1
2,5	2,4	2,2	2,2	2,2	2,2	1,9	2,0	1,9	2,0
46,1	44,8	45,9	45,4	46,3	51,0	50,9	49,8	49,9	49,4
6,8	7	7,4	6,9	7,6	7,2	7,0	6,9	7,3	6,6
3,3	3,4	3,2	3,2	3,2	3,3	3,4	3,3	3,4	3,3
1	1,1	1,6	1,4	2,1	1,5	1,6	1,8	2,1	1,9
2,5	2,5	2,6	2,4	2,3	2,4	2,0	1,8	1,8	1,4
39,3	37,8	38,5	38,5	38,7	43,8	43,9	42,9	42,7	42,8
37,5	37,6	39	38,7	39,2	38,2	38,8	38,4	39,0	40,0
23,6	24,6	25	25,2	24,7	24,4	24,7	23,6	23,7	24,2
13,9	12,9	14	13,5	14,5	13,8	14,1	14,8	15,3	15,8
-1,7	-0,3	0,5	0,2	0,5	-5,6	-5,1	-4,5	-3,7	-2,7
-1,7	0,1	0,9	0,5	0,5	-3,5	-4,0	-2,8	-2,4	-1,3
-0,2	-0,2	0	-0,2	-0,5	-0,6	-0,8	-0,5	-0,5	-0,5
0,1	-0,1	-0,3	-0,1	0,5	-1,5	-0,3	-1,2	-0,8	-1,0
52,4	51,8	47,4	45,3	58,5	60,8	63,1	65,5	71,4	71,8
3,7	1,7	1,7	2,7	4,7	3,3	1,3	0,6	2½	¼
2,9	2,6	1,3	2,9	3,2	2,9	0,7	0,5	2	0
1,2	1,2	1,4	1,6	3,7	0,8	1,7	1,1	1½	3¼
0,5	0,7	1,5	2,1	2,6	0,5	2,0	1,0	1½	2
16,2	16,2	15,9	15,7	15,5	16,0	16,3	16,0	15,8	15,6
12,3	12,5	12,6	12,5	12,7	13,2	13,8	14,1	14,2	14,5

Bijlage 10 Sociale zekerheid, 1999-2013

	1999	2000	2001	2002	2003
Inactieven/actieven					
Inactieven (dzd uitkeringsjaren)	4047	4029	4028	4063	4105
w.v. AOW	2171	2192	2213	2236	2264
ANW	143	138	134	130	125
ziekteverzuim	363	381	389	388	335
arbeidsongeschiktheid totaal	766	788	798	806	811
werkloosheidsuitkering	193	157	145	163	223
bijstand (WWB/IOAW/IOAZ) dzd personen)	409	372	350	341	348
Arbeidsvolume (dzd mensjaren, exclusief ziekteverzuim)	6051	6152	6247	6233	6212
i/a-ratio (%)	66,9	65,5	64,5	65,2	66,1
	mld euro				
Vermogenspositie werknemersfondsen (a)	¼	3¾	7¼	8¼	8½
w.v. AO	0	1¼	2¼	3¾	4¼
AWF/UFO	¼	2½	5	4½	4¼
	mld euro				
Vermogenspositie AWBZ en Zvw	-½	½	½	-2½	-5
AWBZ	¼	0	-1	-2	-4
Zvw	-¾	½	1½	-½	-1

(a) De vermogenspositie meet het verschil tussen het feitelijke vermogen en het normvermogen per ultimo van het jaar.

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
4145	4175	4140	4075	4052	4151	4279	4370	4485	4635
2300	2340	2380	2427	2480	2544	2605	2695	2810	2900
120	114	110	103	97	90	83	75	65	55
304	319	356	355	351	346	349	351	330	330
796	773	725	710	701	696	700	699	675	680
271	281	240	184	148	197	234	224	260	295
355	350	328	296	275	278	308	326	345	370
6176	6159	6227	6373	6481	6413	6369	6401	6405	6365
67,1	67,8	66,5	64,0	62,5	64,7	67,2	68,3	70	72¾
8¼	7¼	6¾	7½	9	6½	3½	-¼	-2½	-6½
4	2¾	2¼	1¾	1¼	1¾	2½	2½	3¼	3
4¼	4½	4½	5¾	7¾	4¾	¾	-2¾	-5¾	-9½
-4	-4½	-8	-8¾	-9	-15	-14	-17	-19	-20¾
-2	-¾	-¾	-¼	-1¾	-5¼	-8¼	-11¾	-16	-19¾
-2	-3¾	-7¼	-8½	-7¼	-9¾	-5¾	-5¼	-3	-1

Bijlage 11 Belasting- en premietarieven, 2009-2013

	2009	2010	2011	2012	2013
	in %				
Tarieven loon- en inkomstenheffing					
AOW-premie eerste en tweede schijf (niet voor 65-plussers)	17,90	17,90	17,90	17,90	17,90
ANW-premie eerste en tweede schijf	1,10	1,10	1,10	1,10	0,60
AWBZ-premie eerste en tweede schijf	12,15	12,15	12,15	12,15	12,65
Belastingtarief eerste schijf	2,35	2,30	1,85	1,95	5,85
Belastingtarief tweede schijf	10,85	10,80	10,80	10,80	10,85
Belastingtarief derde schijf	42	42	42	42	42
Belastingtarief vierde schijf	52	52	52	52	52
Overige tarieven					
AOF-basispremie werkgever	5,70	5,70	5,10	5,05	4,35
AOK gedifferentieerde premie werkgever	0,15	0,05	0	0	0
WHK-premie UWV werkgever	0,45	0,60	0,60	0,55	0,55
WW-gemiddelde wachtgeldpremie werkgever	1,40	1,80	2,25	2,75	3,15
WW-marginale AWF-premie werkgever	4,15	4,20	4,20	4,55	1,70
WW-marginale AWF-premie werknemer	0	0	0	0	0
Inkomensafhankelijke Zvw-premie	6,90	7,05	7,75	7,10	7,75
	in euro				
Schijven en kortingen loon- en inkomstenheffing					
Lengte eerste belastingschijf	17878	18218	18628	18945	19645
Lengte tweede belastingschijf (geboren op of na 1-1-1946)	14249	14520	14808	14918	13718
Lengte tweede belastingschijf (geboren vóór 1-1-1946)	13824	14520	14857	15110	13910
Lengte derde belastingschijf (geboren op of na 1-1-1946)	22649	21629	22258	22628	22628
Lengte derde belastingschijf (geboren vóór 1-1-1946)	23074	21629	22209	22436	22436
Algemene heffingskorting	2007	1987	1987	2033	2001
Algemene heffingskorting 65-plus	935	925	910	934	1034
Arbeidskorting	1504	1489	1574	1611	1723
Alleenstaande-ouderkorting	902	945	931	947	947
Aanvullende combinatiekorting	770	775	780	1024	1024
Inkomensafhankelijke aanvullende combinatiekorting	995	1084	1091	1109	1109
Ouderenkorting	661	684	739	762	1032
Ouderenkorting boven inkomensgrens	0	0	0	0	150
Alleenstaande-ouderkorting	410	418	421	429	429
Overige inkomensgrenzen en nominale zorgpremie					
Franchise AWF	16443	16704	16965	17229	0
Maximum premie-inkomensgrens WNVZ	47802	48716	49297	50064	50853
Maximum premie-inkomensgrens Zvw	32369	33189	33427	50064	50853
Nominale zorgpremie per volwassene (a)	1064	1110	1224	1253	1288
Standaardpremie Zvw t.b.v. zorgtoeslag	1209	1262	1374	1426	1528

(a) Exclusief de gemiddelde no-claimteruggave en de gemiddelde eigen betalingen.

Bijlage 12 Nominaal besteedbare inkomens, 2012

	Tweeverdiener (a)	Alleenstaande (ouders)	Alleenverdiener	Alle huishoudtypen
	mediaan nominaal besteedbaar inkomen in euro			
Werknemers				
< 175% WML	27600	18900	23300	} 35600
175-350% WML	36300	25800	31600	
350-500% WML	48300	} 44500	} 53700	
> 500% WML	67000			
Uitkeringsgerechtigden				
< 120% WML	} 23800	14400	19300	} 18100
> 120% WML		19900	24400	
65-plussers				
< 120% AOW	21500	16500	} 27300	} 22500
> 120% AOW	28900	25600		
Totaal inkomensbronnen				28500

(a) De indeling van tweeverdieners naar inkomensbron is op basis van de meest verdienende partner.

Bijlage 13 Koopkracht, wig, lonen en sociale lasten, 1999-2013

	1999	2000	2001	2002	2003
			mutaties per jaar in %		
Koopkracht (statisch)					
Mediaan alle huishoudens	0,3	1,1	3,3	0,5	-1,2
Koopkracht standaardhuishoudens (a)					
Tweeverdieners met kinderen, modaal + ½ x modaal	0,0	1,0	5,7	0,3	-1,5
Tweeverdieners met kinderen, 2x modaal + ½ x modaal	-0,3	1,1	6,2	-0,1	-1,0
Tweeverdieners zonder kinderen, modaal + modaal	-0,2	0,2	4,4	-0,1	-1,4
Tweeverdieners zonder kinderen, 2x modaal + modaal	-0,1	0,4	5,2	-0,2	-0,9
Alleenstaande, minimumloon	0,4	1,6	7,0	0,8	-0,3
Alleenstaande, modaal	-0,2	0,5	4,4	-0,1	-1,4
Alleenstaande, 2x modaal	0,0	0,7	5,7	-0,3	-0,5
Alleenstaande ouder, minimumloon	0,7	1,5	9,0	2,3	-0,3
Alleenstaande ouder, modaal	0,4	1,2	5,4	0,7	-1,1
Alleenverdiener met kinderen, modaal	-0,2	0,9	5,9	0,8	-1,5
Alleenverdiener met kinderen, 2x modaal	-1,0	1,0	4,2	-0,4	-0,5
Minimumuitkeringsgerechtigden, paar met kinderen	0,1	1,4	4,3	2,2	-0,9
Minimumuitkeringsgerechtigden, alleenstaande	0,3	1,2	2,9	0,8	-1,1
Minimumuitkeringsgerechtigden, alleenstaande ouder	0,8	1,5	4,1	2,5	0,2
AOW alleenstaande, alleen AOW	0,6	0,8	3,4	1,3	-0,8
AOW alleenstaande, AOW + 10.000	-0,1	0,5	0,8	0,8	0,4
AOW paar, alleen AOW	0,4	0,8	2,8	1,3	-1,0
AOW paar, AOW + 10.000	-0,2	0,7	0,8	0,8	0,5
Bruto modaal inkomen (euro per jaar)	24050	24958	27000	28000	28500
			niveaus in %		
Gemiddelde wig en replacement rate (markt)					
Werkgeverswig	16,6	17,3	16,9	18,0	18,7
Werknemerswig	26,0	25,7	23,5	23,1	23,9
Replacement rate	70,6	70,2	68,7	68,6	68,4
			mld euro		
Lonen en sociale lasten bedrijven					
Brutoloon	135,9	145,8	155,9	160,9	163,5
Loonkosten	166,2	178,8	191,6	200,5	205,3
			% brutoloon		
Sociale lasten totaal werkgevers:	24,5	24,8	22,9	24,6	25,5
w.v. premies wettelijke sociale verzekering	13,3	13,3	10,9	11,0	11,0
pensioenpremies (incl. VUT)	6,5	7,1	8,0	9,7	10,9
rechtstreeks betaalde sociale lasten	4,5	4,1	3,8	3,7	3,4
Sociale lasten totaal werknemers:	21,7	21,4	20,4	20,3	21,8
w.v. premies wettelijke sociale verzekering	18,8	18,8	17,0	16,8	17,6
pensioenpremies (incl. VUT)	2,8	2,5	3,3	3,3	4,0

a) De mogelijkheid om de algemene heffingskorting te verzilveren tegen de heffing van de partner is vanaf 2009 beperkt voor partners die geboren zijn in 1972 of later zonder kinderen tot 6 jaar. Deze beperking is vanaf 2011 meegenomen in de koopkrachtcijfers.

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
0,3	-1,7	1,8	1,7	-0,1	1,7	-0,5	-0,9	-1¾	-¾
1,8	-2,3	1,0	2,0	-1,0	2,1	-0,8	-0,8	-¾	-¼
0,7	-2,6	4,1	2,1	-0,7	2,0	-0,9	-1,1	-1½	-¼
0,4	-3,0	1,4	1,9	-0,8	2,2	-0,6	-1,1	-¾	1
0,2	-2,8	0,9	2,0	-0,7	2,1	-0,7	-1,0	-1¾	½
0,3	-2,3	1,6	1,6	-0,5	2,2	-0,3	-0,7	-1	½
0,4	-3,1	1,5	1,9	-0,8	2,2	-0,6	-0,8	-1	¾
0,1	-2,7	0,7	2,0	-0,6	2,0	-0,8	-0,9	-2¼	¼
0,1	-2,6	1,3	1,6	5,2	4,1	-0,1	-0,4	-1½	¾
2,0	-1,0	2,1	2,0	-0,8	3,9	-0,7	-0,7	-1	0
0,7	-1,9	1,6	1,5	-0,8	1,8	-1,2	-1,2	-2¼	-½
-0,6	-3,0	6,4	1,9	-1,0	1,4	-1,0	-1,6	-2¾	-½
0,2	-1,0	3,5	1,0	-0,6	2,1	-0,5	-0,7	-2¼	-1
-0,1	-2,2	1,7	1,0	-0,5	1,8	-0,3	-1,2	-1½	-1¼
0,4	-1,0	2,6	1,2	-0,3	3,3	-0,5	-0,6	-1¾	-1¼
0,6	-0,7	3,6	1,2	-0,3	2,7	-0,3	-1,2	-1	1¼
-0,6	-1,5	2,6	1,2	-0,4	1,1	-0,5	-1,6	-1	-2¾
0,4	-0,3	2,2	1,3	-0,5	2,4	-0,5	-1,6	-1½	1½
-0,4	-1,2	6,5	1,4	-0,4	1,1	-0,5	-1,6	-1½	-3
29000	28500	29500	30000	31500	32500	32500	33000	33000	33500
20,2	19,8	19,3	19,4	19,8	19,7	20,0	20,5	20,9	21,0
23,1	23,4	23,0	22,2	23,0	22,6	23,0	22,8	22,8	23,0
67,6	67,8	67,5	66,7	66,6	66,2	66,0	65,7	65,3	64,7
165,6	169,0	176,7	188,0	196,9	197,8	197,6	202,3	206,1	210,8
209,8	212,7	222,5	235,9	248,2	249,3	250,0	256,5	263,4	269,8
26,7	25,8	25,9	25,5	26,0	26,0	26,5	26,8	27,8	28,0
11,2	10,6	11,7	11,5	12,1	11,9	12,4	12,5	13,2	13,5
11,8	11,3	10,9	10,9	10,8	11,0	10,8	11,2	11,7	11,6
3,3	3,6	3,3	3,1	3,2	3,2	3,3	3,1	2,9	2,9
21,7	22,2	21,8	19,7	21,6	19,0	19,5	20,5	20,9	21,9
17,9	17,3	17,5	16,5	18,0	15,0	15,6	16,5	16,8	17,6
3,7	4,7	4,3	3,2	3,6	4,0	4,0	4,0	4,2	4,2

Verklaring van afkortingen

ANW	Algemene nabestaandenwet
AO	Arbeidsongeschiktheid
AOF	Arbeidsongeschiktheidsfonds
AOK	Arbeidsongeschiktheidskas
AOW	Algemene ouderdomswet
AOW'ers	Personen met een uitkering op basis van de Algemene ouderdomswet
AWBZ	Algemene wet bijzondere ziektekosten
AWF	Algemeen werkloosheidsfonds
bbp	Bruto binnenlands product
BIG	Beroepen in de individuele gezondheidszorg
BLO	Beleidsmatige lastenontwikkeling
btw	Belasting op de toegevoegde waarde
cao	Collectieve arbeidsovereenkomst
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CEP	Centraal Economisch Plan
CPB	Centraal Planbureau
CPI	Consumentenprijsindex
dzd	Duizend
EC	Europese Commissie
ECB	Europese Centrale Bank
EFSF	European Financial Stabillity Facility
EMU	Economische en Monetaire Unie
ESM	European Stability Mechanism
ETS	Emission Trading Scheme
EU	Europese Unie
FDIC	Federal Deposit Insurance Company
Fed	Federal reserve system
HICP	European harmonized indices of consumer prices
HWWI	Hamburgisches Weltwirtschaftsinstitut
i/a-ratio	Inactieven/actieven ratio
IAB	Inkomensafhankelijke bijdrage (voor de Zvw)
iboi	Prijsmutatie bruto overheidsinvesteringen
ILO	International Labour Organization
IMF	Internationaal Monetair Fonds
ING	Internationale Nederlanden Groep
IOAW	Inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte werkloze werknemers
IOAZ	Inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte gewezen zelfstandigen
IQ	Intelligentiequotiënt
LTRO	Longer Term Refinancing Operations

MEV	Macro Economische Verkenning
MKOB	Mogelijkheid Koopkrachttegemoetkoming Oudere Belastingplichtigen
mld	Miljard
mln	Miljoen
NBER	National Bureau of Economic Research
NHG	Nationale hypotheek garantie
NNI	Netto nationaal inkomen
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
Pemba	Wet Premiedifferentiatie en marktwerking bij arbeidsongeschiktheid
pep	Per eenheid product
pgb	Persoonsgebonden budget
PMI	Purchasing Manager Index
SDE	Subsidieregeling duurzame energieproductie
UFO	Uitvoeringsfonds voor de overheid
UMTS	Universal Mobile Telecommunications Systems
UWV	Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen
VS	Verenigde Staten
vut	Vervroegde uittreding
VWS	Ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport
WAJONG	Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten
WAO	Wet arbeidsongeschiktheid
WAZ	Wet arbeidsongeschiktheidsverzekering zelfstandigen
WHK	Werkhervattingskas
WIA	Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen
WKA	Wet Keten Aansprakelijkheid
WML	Wettelijk minimumloon voor volwassenen
WMO	Wet maatschappelijke ondersteuning
WNVZ	Werknemersverzekeringen
WSW	Wet sociale werkvoorziening
WTCG	Wet tegemoetkoming chronisch zieken en gehandicapten
WW	Werkloosheidswet
WWB	Wet werk en bijstand
Zvw	Zorgverzekeringswet